

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**BÜYÜK SELÇUKLULARDA
KADINLARIN YÖNETİMDEKİ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLŞAH ŞENGÜN

2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE
KADINLARIN YÖNETİMDEKİ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLŞAH ŞENGÜN

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. OSMAN AYDINLI

İSTANBUL 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi GÜLŞAH ŞENGÜN'nün BÜYÜK ŞELÇUKLULARDA
KADINLARIN YÖNETİMDEKİ ROLÜ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
24.10.2014 tarih ve 2014/36-28 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~
ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi11...../.....12...../.....2014.....

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. OSMAN AYDINLI	
2.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. BETÜL İPŞİRLİ ARGİT	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. VECDİ AKYÜZ	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR.....	VI
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE AMACI.....	1
B. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR.....	2
1. Kaynaklar	2
2. Araştırmalar.....	9
C. TÜRK DEVLETLERİNDE KADIN.....	12
1. İslam Öncesi Dönemde Kadın	12
2. İslam Sonrası Dönemde Kadın.....	17
D. FARKLI TOPLUMLARDA KADIN	19

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLET YÖNETİMİNDE ETKİN HÂTUNLARIN HAYATI

A. SELÇUKLU HANEDAN AİLESİNE MENSUP OLANLAR.....	24
1. Hatice Arslan Hâtun	24
3. Safiye Hâtun.....	27
4. Ayşe Hâtun.....	28
5. Zübeyde Hâtun	29
6. Mahmelek Hâtun.....	30
7. Gevher Hâtun	31
B. HANEDANA EVLİLİK YOLU İLE DÂHİL OLANLAR.....	32
1. Altuncan Hâtun	32
2. Seferiye Hâtun.....	34

3. Seyyide Hâtun	35
4. Terken Hâtun (Melikşah'ın Eşi).....	37
5. Terken Hâtun (Sencer'in Eşi).....	40
C. İSMİ BİLİNMEYEN HÂTUNLAR	40
1. Çağrı Bey'in Eşi.....	40
2. Ümmü Kıpçak	40
3. Melikşah'ın Kızkardeşi	41

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE KADINLARIN SİYASÎ VE YÖNETİM ALANINDAKİ ROLLERİ

I. İDARÎ ALANDA ROLLERİ.....	43
A. DEVLETİN İÇ İŞLERİNE ETKİLERİ.....	43
1. Selçuklu Veliaht Seçiminde	43
2. Vezir Tayininde ve Sultan-Vezir İlişkilerinde	48
3. Emirnâme ve Fermân Çıkartma Yetkilerinde	52
4. İdarî Tasarruflarda.....	56
5. İç İsyanlarda	60
B. DEVLETİN DIŞ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ	65
1. Halife Seçiminde.....	65
2. Diğer Hanedanlarla Siyasî Evliliklerde.....	68
3. Vassal Devletlerle İlişkilerde	89
4. Elçilik Konumunda	92
II. ASKERÎ ALANDA ROLLERİ.....	94
A. ASKERÎ KUVVETE SAHİP OLUŞ	94
B. KOMUTAN HATUNLAR	97
C. SEFERE KATILAN HATUNLAR.....	102
D. ESİR DÜŞEN HATUNLAR.....	104
SONUÇ	107
TABLolar	110
BİBLİYOGRAFYA	112

ÖNSÖZ

Büyük Selçuklu Devleti'nin Türk ve dünya tarihi açısından değeri ve tarihe olan katkısı azımsanmayacak bir niteliktedir. Bu devlet, Türk kültürünün İslam medeniyeti ile buluşması sonucu oluşmuş bir sentezdir.

Kadınların siyasî ve toplumsal alandaki konumları, hakları ve toplum içindeki rolleri, bölgelere, kültürlere, inançlara ve dinlere göre farklılık göstermektedir. Hatta bir kültür çevresindeki kadınların tarihsel dönemlere göre de durumları değişkenlik içermektedir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda, hanedan ailesine mensup kadınların yönetime tesiri devletin kaderine etki etmiştir. Bu etki bazen müspet bazen de menfi olmuştur. Kendinden önceki Türk kültürünü devam ettiren Selçuklular, yeni mensup oldukları dinin ve hakimiyet sahalarındaki diğer kültürlerin tesirini de bünyelerinde şekillendirmişlerdir.

Selçuklu tarihine yön veren kadınlar, yönetim yapısı içinde doğrudan veya dolaylı bir etkiye sahip olmuşlardır. Kadınların ordu komutanı, elçi, arabulucu olarak karşımıza çıkması; evlilikleri sürecinde ve sonrasında görülen tesirleri bu araştırmayı yapmamızda etkili olmuştur.

Daha önceki çalışmalarda Selçuklu ve kadın konusu ele alınmış olsa da bir özne olarak Selçuklu kadınlarının yönetimdeki rolü şimdiye kadar birebir araştırılmamıştır. Bu durum çalışmamızın ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerdendir.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde önce konumuzun kapsam ve amacı ile kullandığımız önemli kaynak ve araştırmalar hakkında bilgi verdik. Ardından çalışmamıza bir temel teşkil etmesi açısından kadınların tarihsel süreç içerisinde yer aldıkları konumu, gerek Türk tarihi gerek diğer milletlerin tarihi açısından genel hatlarıyla ortaya koymaya çalıştık. Böylece Türk tarihi içerisinde, kadının konumunu belirleyerek Büyük Selçuklu Devleti'ne etki eden hanedan kadınlarının sahip oldukları tesirin kaynağını görmeye gayret ettik. Ayrıca, diğer toplumlardaki kadının konumunu da ele alarak bir mukayese şansı sunmayı amaçladık.

Birinci bölümde, çalışmamız içerisinde yer alan kadınların hayatlarına dair bilgiler verdik. Özellikle mensubiyetleri, evlilikleri ve vefatlarına dair bilgileri, bu bölüm içerisinde ele aldık. Böylece, devlet yönetiminde aktif rol oynayan kadınların tanınmasını amaçladık.

İkinci bölümde ise önce, özne konumunda olan kadınların hem devletin iç işlerinde hem de dış ilişkilerinde siyasî alandaki faaliyetleri çerçevesinde oynadıkları rolü ele aldık. Ardından kadınların askerî hayat içerisinde yer almaları, olaylarda üstlendikleri sorumlulukları ve sonuçları, gerçekleştirdikleri tasarruflarla devletin gidişatına dair etkilerini ortaya koymaya çalıştık.

Bu araştırmanın başlangıcından itibaren her aşamasında yardımını esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren kıymetli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Osman Aydın'ı'ya, her zaman desteği ile güç bulduğum aileme ve eşim Şamil Şengün'e teşekkürlerimi sunarım.

20/10/2014

Gülşah ŞENGÜN
KOCAELİ

KISALTMALAR

age.	adı geçen eser
A.Ü-DTCF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜSBED	Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
b.	bin, ibn
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
d.	doğumu
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜTM	İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası
M.	Miladî
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
nşr.	Neşir, neşreden
öl.	Ölümü
s.	sayfa
sa.	Sayı
SÜTE	Selçuk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü
TOD	Tarih Okulu Dergisi
trc.	tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
yay.	yayınlayan

ÖZET

Bu çalışmada Büyük Selçuklu Devleti'nde hanedan üyesi hatunların yönetim alanında etkili oldukları roller incelenmiştir. Öncelikle etkili ve şahsiyeti ile öne çıkmış hanedan üyesi veya dışarıdan hanedana dahil olmuş hatunların hayatı özet olarak ele alınmış, ardından yönetimdeki rolleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitekim Türk-İslam sentezini olgunlaştıran bir yapı olan Selçuklular'da hanedana mensup kadınlar eski Türk devlet geleneğinde olduğu gibi gerek siyasî gerekse askerî sahada aktif rol oynamışlardır. Bu kadınlar veliaht seçiminden vezir tayinine, hatta halife seçimine kadar kritik konulara müdahil olma ve tesir etme çabası içinde olmuşlardır. Ayrıca askerî kuvvete sahip oldukları ve gerektiğinde orduları idare edecek dirayette oldukları görülmektedir. Bu şekilde olayların seyrinde üstlendikleri roller, bunun olumlu ya da olumsuz sonuçları araştırmada ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu, Hanedan, Hatun, Kadın, Yönetim, Siyaset, Askerlik, Komutanlık.

ABSTRACT

In this study, active roles of dynasty member dames on management domain in Great Seljuk Empire were examined. Firstly, the lives of dynasty member dames or dames included dynasty from outside who were effective and prominence with her characters, were taken briefly and after that their roles in the management were tried to explain. Dames belongs to the dynasty in Great Seljuk Empire which was a structure maturing Turkish-Islam synthesis, have an active role both politically and also militarily, as in old Turkish tradition. This dames get involved in and had an effect upon crown prince election, vizier assignment, and even critic issues like caliph election. Moreover, it is also seen that these dames have enough power and ability to conduct the army when required. Thus, the roles they undertake on the march of events and positive or negative results of them are revealed in this study.

Key Words: Great Seljuk Empire, Dynasty, Dame, Woman, Management, Politics, Soldiery, Commands.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE AMACI

Selçuklular XI-XIII. yüzyıllar arasında yaşamış ve hâkim oldukları bölgelerde derin izler bırakmışlardır. İslam dinini benimseyen Selçuklular aynı zamanda İslam'ın koruyuculuğunda bulunmuştur. Büyük Selçuklu Devleti hüküm sürdükleri yüzyıllarda Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasında siyasî, sosyal ve kültürel dengeler içerisinde de ekili olmuştur. Aynı zamanda gerçekleştirmiş oldukları faaliyet ve uygulamalar ile dünya tarihine de tesir etmişlerdir.

Selçukluların kurucu asıl kütlesini oluşturan Büyük Selçuklu Devleti temel dinamiklerini kendinden önce varlık sürdüren Türk devletlerinden almıştır. Selçuk Bey döneminde İslam dinini benimseyerek İslam medeniyeti ile buluşan Selçuklular sentez bir medeniyetin de temsilcisi olmuştur. Büyük Selçuklular siyasî ve askerî alanda güçlendikçe sosyo- kültürel alanda da tesirini hissettirmiştir.

Bu çalışmada araştırma alanımızın merkezinde 1040-1157 yılları arasında yaşayan Büyük Selçuklu Devleti bulunmaktadır. Bu devlet Türk kültür mirasının devamı olarak siyasî, sosyal ve kültürel yapıyı bünyesinde devam ettirmiştir. Bunun bir yansıması olarak da özelde kadınların, toplum içindeki konumunun korunduğu görülmektedir.

Kadınlar ile ilgili olarak gerek Türk tarihi gerek Selçuklu tarihi içinde çeşitli çalışmalar daha önce yapılmıştır. Nitekim Büyük Selçuklularda da yönetim alanında tesirli olan kadınların varlığı ve bazı kritik olaylardaki etkisi bilinmektedir.

Bu şekilde Büyük Selçuklu devleti ile alakalı çeşitli çalışmalar olmakla birlikte yönetime tesir eden kadınların özne olarak merkezde yer aldığı bir araştırmanın lüzumunu duyduk. Böylece kadınların kaynaklarda geçen hayatlarını ve aktif olarak rol oynadıkları meseleleri bir araya getirmek istedik.

Araştırmamızın bölümlerinde, öncelikle yönetime çeşitli alanlarda etki etmiş kadınları tanıtmak amacıyla, hayatlarına yer verdik. Sonrasında ise tesir ettikleri konuları tasnif ederek kadınların olaylardaki rolünü meydana çıkarmak istedik. Bu şekilde bir bütünün parçası olan kadınların devrin tarihine nasıl tesir ettikleri, olayların gidişatına verdikleri müspet ve menfî yönü görmeyi amaçladık.

Çalışmamızla kadınların genel olarak Türk tarihi, özel olarak ise Selçuklu tarihi içerisindeki siyasî, sosyal ve hukukî konumları anlaşılmaya çalışılmıştır. Böylece bir dönem, kadın perspektifinden değerlendirilerek onların önemli olaylardaki etkileri ortaya konulmuştur.

B. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Selçuklu tarihini aydınlatmakta olan eserler devletin kurulduğu yer ve etki alanı çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Abbasî devletiyle kurmuş olduğu bağ nedeniyle Arapça kaynaklarda ciddi bir yer ayrılan kısımlar Selçuklu devletinin tarihine ışık tutmaktadır. Ayrıca farsça eserler de dönem hakkında bize kaynak sunmaktadır.

1. Kaynaklar

Bu çalışmamızda dönemin kaynaklarındaki sınırlı bilgiler ele aldığımız kadınların hayatlarına her yönüyle vakıf olmamıza imkân vermemiştir. Daha çok etki ettikleri siyasî ve askerî olaylar hakkında bilgiye ulaşılmıştır. Bu durum da çalışmamızın içeriğini sınırlandırmıştır.

Bu çalışmamızda genel İslam tarihi, Selçuklu tarihi, vekâyînameler, şehir tarihleri ve biyografi kitaplarından yararlandık. Kaynaklarımız çalışmamızın temelini şekillendirmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Genel Tarih Eserleri

Çalışmamızda kullandığımız kaynaklardan biri **el-Azîmî'nin** (öl. 556/1160-61), *Azîmî Tarihi*¹ adıyla bilinen eseridir. Eserde Hz. Âdem'den başlanarak ele alınan

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el Azîmî et-Tenûhî, *Azîmî Tarihi* (trc. Ali Sevim), TTK, Ankara 1988.

konular hicretten itibaren kronolojik bir sıra içinde anlatılmaktadır.² Muhtasar bir eser olan kaynaktan sınırlı bir alanda faydalandık. Araştırmamız içerisinde Hatice Arslan Hâtun ve Mahmelek Hâtun gerçekleştirdikleri evlilikleri ile eserde yer almıştır.

Faydalandığımız genel tarihlerin başında **Ebu'l Ferec İbnü'l-Cevzî** (d.510/1116-öl.597/1201) tarafından yazılan *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l Ümem*³ gelmektedir. Eserde, Hz. Âdem'in yaratılışından başlayıp 574/1179 yılına kadar meydana gelen olaylar kaydedilmiştir. İbnü'l Cevzî bu eserinde sadece olayları veya sadece biyografileri değil her ikisini de yıllara göre ayrı başlıklar altında kaydetmek suretiyle iki metodu birleştirmiş ve böylece tarih yazıcılığına yenilik getirmiştir.⁴ Müellifin yaşamını Bağdat'ta sürdürmesi ve devrin devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kurması özellikle kendi dönemine dair verdiği bilgilerin sıhhatini arttırmaktadır. Kendisinden sonra birçok tarihçiye kaynaklık etmesi eserinin itibarını ve kıymetini göstermektedir. Çalışmamız kapsamında diğer kaynaklarda bulunmayan bir takım bilgiyi ihtiva etmesi ayrıca önem taşımaktadır. Mesela Hatice Arslan Hâtun ile ilgili olarak araştırmamız için önemli bir kaynaktır.

Genel İslam tarihine dair kaynakların en önemlilerinden biri de **İbnü'l Esîr**⁵ (öl.630/1233) tarafından kaleme alınan *el Kâmil fî't- Târih* adlı eserdir.⁶ Ele aldığı konulara Dünya'nın yaratılışı ile başlayan eser, 1231 yılında kadar tarihî olayları kaydetmektedir. Çalışmamıza temel teşkil eden kaynakların başında yer almakta olup, özellikle Abbasî- Selçuklu ilişkilerine dair verdiği malumat bizim için büyük önem taşımaktadır.

Çalışmamızda faydalandığımız önemli eserlerden biri de **Sıbt İbnü'l Cevzî**'nin (d.582/1186- öl.654/1257) *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-ayân* adlı eserdir.⁷ Yaratılıştan müellifin ölüm tarihi olan 654/1257 tarihine kadar olayları kaydeden kırk ciltlik genel

² Ali Sevim, "Azimî", *DİA*, IV, s. 330.

³ Ebu'l Ferec Abdu'r- Rahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l Ümem*, I-XIX, Beyrut 1412/1992.

⁴ Yusuf Şevki Yavuz- Casim Avcı, "İbnü'l Cevzî Ebü'l Ferec", *DİA*, XX, s. 544.

⁵ Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l Esîr, İzzeddin", *DİA*, XXI, s.26-27.

⁶ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l Esîr, *el Kâmil fî't- Tarih*, I-XI, Beyrut 1407/1987.

⁷ Şemseddin Ebu'l Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-ayân*, I-XL (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim), TTK, Ankara 2011.

bir tarihtir.⁸ *Mir'âtü'z-zamân*'da Garsunni'me⁹'nin günümüze ulaşmayan *Uyûnü't-tevârih* adlı eserinden nakiller yapılmıştır. Sıbt İbnü'l Cevzî'nin bu eserden geniş bir şekilde faydalanması Selçuklu tarihi açısından son derece mühimdir.

Ayrıca İmâdüddin el-İsfahânî, İbnü'l-Kalânisi, dedesi İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Ezrak, İbnü'l-Esîr ve İzzeddin İbn Şeddâd'ın eseri de kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kaynak zenginliği de eserin değerini arttırmaktadır. Selçuklu Hâtunları'nın pek çoğu hakkında ismen bilgi vermesi ve diğer kaynaklarda yer almayan detaylara sahip olması çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Bunun için eser, kullandığımız kaynakların başında gelmektedir. *Mir'âtü'z-zamân*'daki Tuğrul Bey, Alparslan ve Sultan Melikşah dönemlerine ait bölümler Ali Sevim tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Modern anlamda ilk umumî dünya tarihi olarak kabul edilen **Reşidüddin Fazlullah**'ın (ö. 718/1318) *Camiü't Tevârih* adlı farsça eseri de¹⁰ kullandığımız kaynaklardan birisidir. Eser pek çok araştırmacı tarafından bölümler halinde yayımlanmış ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir.¹¹ Kullandığımız bu eser diğer genel tarih alanındaki kaynaklarımızla örtüşen bilgiler içermektedir.

İbn Kesir'in (öl.774/1373) *el-Bidaye ven Nihaye* adlı eseri¹² de faydalandığımız kaynaklardandır. Eser, yaratılıştan 1370 yılına kadar gelmektedir. Genel tarihlerden olan eser kronolojik olarak yıl esasına göre hazırlanmıştır. Bazı yıllara ait bilgilerde olaylardan ziyade biyografiler ağırlık kazanmaktadır. Bu eserden istifade ile diğer kaynakları karşılaştırma imkânı bulduk.

Osmanlı döneminde yetişmiş âlim, mutasavvıf, müneccim ve tarihçi olan **Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah**, (1041-1113/ 1631-1702),¹³ *Müneccimbaşı Tarihi*

⁸ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l Cevzî", *DİA*, XXXVII, s. 87.

⁹ Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ın Dîvân-ı İnşâ'da görevlisidir. Daha fazla bilgi için bkz. Ali Sevim Garsunni'me", *DİA*, XIII, s. 386-387.

¹⁰ Ebü'l-Hayr (Ebü'l-Fazl) Hâce Reşidüddin Fazlullâh b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b. Muvaffakiddevle Âlî et-Tabîb el-Hemedânî, *Camiü't Tevârih*, (çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş) Selenga Yay., İstanbul 2010.

¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedanî", *DİA*, XXXV, s. 19-21.

¹² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâîl b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidaye ven Nihaye*, (ter. Mehmek Keskin), I-XV, Çağrı Yay., İstanbul 1994.

¹³ Ahmed Ağırakça, "Müneccimbaşı Ahmed Dede", *DİA*, XXXII, s. 4.

adıyla meşhur olan *Camiü'd Düvel*¹⁴ adlı Arapça yazdığı İslam tarihi araştırmamızda kullandığımız Osmanlı dönemi genel tarih eserlerindendir. Bu kaynak Osmanlılar devrinde İslam ve Osmanlı tarihi hakkında meydana getirilen eserlerin başında gelir.¹⁵ Çalışmamız çerçevesinde pek çok kaynağın incelenmesi sonucu hazırlanmış olması önem arz etmiştir. Eser dönemle ilgili genel bir sonuca ulaşmamızı kolaylaştırması açısından değerlendirilmiştir.

Özel Tarih Eserleri

Buraya kadar çalışmamızda kullandığımız genel tarihleri kronolojik bir düzen içerisinde vermeye çalıştık.

Genel tarihlerin haricinde faydalandığımız özel tarihler de çalışmamızın seyrini belirlemiştir. Selçuklu vekâyinâmeleri olan bu eserler çalıştığımız dönem içerisinde yer alan hâatunların icraatlarını görmemiz bakımından kıymetlidir.

el Hüseyinî, (öl. 590/1194) adına isnat edilen *Ahbâru'd-devleti's-Selçûkiyye*¹⁶ adlı eser Arapça Selçuklu tarihidir. Eser Selçuklu tarihinin başlangıcından 1194 tarihine kadar gelmektedir. Çalışmamız açısından eserde geniş bilgiler yer almasa da verdiği bazı detaylar önem arz etmektedir. Bilhassa Melikşah dönemi ve sonrasındaki gelişmeler bağlamında eserden istifade ettik.

*Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*¹⁷ adlı eserin müellifi olan **Ravendî**'nin (öl. 603/1207) 1203 yılında eserini yazmaya başlayıp Irak Selçukluları sarayında bulunmuş olması birinci elden kaynak olarak eserin değerini arttırmaktadır. Büyük Selçuklular ile Irak Selçukluları tarihini kapsamakta olan eser 595/ 1195 yılına kadar ki olayları ihtiva etmektedir. Eserin en önemli kısımları 555-595/1160-1190 yılları arasındır. Müellif bu

¹⁴ Münecceimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd- Düvel, Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, (yay. Ali Öngül) Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

¹⁵ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 316.

¹⁶ Sadru'd-dîn Ebu'l-Hasan 'Alî İbn Nâsir İbn 'Alî, *Ahbar-ı Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lügal), TTK, 1999.

¹⁷ Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali er-Ravendî, *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr I-II* (çev. Ahmet Ateş), TTK, Ankara 1957.

bilgileri birinci elden ve ayrıntılı olarak toplamıştır.¹⁸ Kronolojiye önem vermeden yazılması ve bir edebiyat kitabı gibi darb-ı mesel ve şiirlere fazla yer vermesi eksik tarafıdır.¹⁹ Çalışmamızda bilhassa Seyyide Hatun ve Terken Hatun'un tesirine dair verdiği bilgilerden istifade ettik.

Bundârî'nin (586-643/ 1190-1245)²⁰, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-usra*²¹ isimli eseri kullandığımız diğer önemli kaynaklardandır.²² Araştırmamızda Altuncan Hatun, Melikşah'ın eşi Terken Hatun, Zübeyde Hatun ve Muhammed Tapar'ın eşi Gevher Hatun ile alakalı olarak verdiği detaylı bilgilerden istifade ettik.

Selçuklu veziri **Nizamülmülk**'ün *Siyasetname*²³ adlı meşhur eseri de çalışmamız için önem arz etmektedir. Farsça yazılan bu eser içerik olarak devletin işleyiş biçimi, bürokrasideki aksaklıklar ve alınması gereken tedbirler, siyasî kurumlar ve rütbeler yanında, yönetim ve halk arasındaki ilişkiler ile yönetime muhalefet eden hareketler üzerinde yoğunlaşmaktadır.²⁴ Çalışmamızda bu eserden Nizamülmülk'ün görüşleri ve Terken Hatun'un faaliyetleri kapsamında yararlandık.

Osmanlı devri müelliflerinden olan **Ahmed b. Mahmud**'un *Selçuknâme*²⁵ adlı eserinde faydalandığımız Selçuklu tarihleri arasında yer almaktadır. Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar ki olayları içeren eser Erdoğan Merçil tarafından yayınlanmıştır. Hatunların evlilikleri, düğünleri ve özellikle Terken Hatun faaliyetleri çerçevesinden eserde başvurduğumuz bilgilerdendir.

¹⁸ Erdoğan Merçil, "Selçuklular Dönemi İle İlgili Türkiye'deki Kaynak ve Araştırmalar" *Selçuklular-Makaleler*-, İstanbul, 2011, s. 33-34.

¹⁹ Ramazan Şeşen, *Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 127

²⁰ Abdülkerim Özeydin, "Bundârî", *DİA*, VI, s. 490.

²¹ Bundârî bu eserini İmadeddin İsfahanî'nin, Selçuklu vezirlerinden Enûşirvân b. Hâlid el-Kâşânî'nin 1072-1134 yıllarını içeren *Fütûru zamâni's-sudûr ve sudûru zamâni'l-fütûr* adlı Farsça eserini Arapça'ya çevirip, buna ilaveler yaparak genişlettiği eserini özetleyerek kaleme almıştır.

²² Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçukluları*, (ter. Kıvameddin Burslan), Ankara 1999.

²³ Nizâmülmülk Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî, *Siyasetnâme*, (haz. M. Altay Köymen), TTK, Ankara 2013.

²⁴ Kadir Canatan, "Geleneksel Siyaset ve Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyasetname"- Büyük Devlet Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerinde" *Turkish Studies*, 4/7, 2009, s. 201.

²⁵ Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Name I-II*, haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser.

Şehir ve Bölge Tarihleri

Çalışmamızda şehir ve bölge tarihlerinden de faydalandık. Özellikle Selçukluların hâkim oldukları coğrafi mekanlar kapsamında **İbnü'l Kalânîsî**'nin (465-555/ 1073-1160)²⁶ ilgili şehir tarihi de çalışmamızda kullanılmıştır.

*Zeylû Târih-i Dimaşk*²⁷ adlı eseriyle meşhur olan **İbnü'l Kalânîsî** tarihçi, edip, şair ve devlet adamıdır. Eser, 390-555/970-1160 yıllarını kapsamaktadır. Eser daha çok Dimaşk ve çevresinde meydana gelen siyasî olayları içermektedir. Çalışmamızda eserden, Selçuklu- Abbasî ilişkileri ve özellikle Safiyye Hatun'un faaliyetleri bağlamında faydalandık.

Biyografi Eserleri

Biyografi eserleri de çalışmamızda kullandığımız kaynaklardandır. İncelediğimiz dönemle ilgili olarak ulaştığımız biyografiler hatunların icraatları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu konuda **İbnü'l Adim'in** (588-660/ 1193-1262), *Bugyetü't- taleb fi Tarihi Haleb* adlı eseri önemlidir. Müellif kitabın başında Halep tarihine ve topografyasına dair bilgilerden sonra İslam tarihi boyunca Halep'te yaşayan ve Halep'e uğrayan kişilerin biyografilerini vermektedir.²⁸ Çalışmamızda eserde yer alan Arslan Besasirî, Alparslan ve Nizamülmülk'ün biyografilerinden faydalandık. Alparslan'ın Halep seferinde geçen bilgiler diğer kaynaklarda yer almamasından dolayı orjinaldir. Eser Ali Sevim tarafından kısmen tercüme edilmiştir. Çalışmamızda bu tercümeden faydalandık.²⁹

İbn Hallikan (608-680/ 1211-1282)'ın *Vefeyâtu'l-â'yân ve enbâu' enbâ'i'z-zamân* adlı büyük tabakat kitabı kullandığımız değerli eserlerden biridir. Müellif tarafından alfabetik olarak hazırlanan eser İslam dünyasında kendi zamanına kadar

²⁶ Ebû Ya'la Hamza b. Esed İbnü'l Kalânîsî, *Zeylû Târih-i Dimaşk*, Beyrut 1983.

²⁷ Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Târih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H.436-500/ 1044/45-1106/07)", *TTK Belgeler*, XXIX/33, (2008), s. 1-42.

²⁸ Ramazan Şeşen, *Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 150-151.

²⁹ Kemaleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adim, *Bugyetü't- taleb fi Tarihi Haleb* (Seçmeler), (çev. Ali Sevim), TTK, 1982.

yetişen devlet adamları, alimler, edipler, filozoflar ve şairlerden bahsetmektedir. Çalışmamızda Melikşah ve Nizamülmülk'ün biyografilerinden faydalandık. Eserin Havva Kurt Selçuk tarafından hazırlanan kısmî tercümesini kullandık.³⁰

Süryani ve Ermeni Kaynakları

Çalışmamız da Süryanî ve Ermenî tarihçilerin kaynaklarından da faydalandık. Olayları farklı yönlerden yorumlarını görmek açısından bu eserler bizim için önemli bulunmuştur.

Bir Süryanî müellif olan ve İbnü'l İbrî adıyla da meşhur olan **Ebu'l Ferec Gregory Bar Hebraeus'ın** *Ebu'l Ferec Tarihi*³¹ faydalandığımız önemli eserler arasındadır. Yaratılıştan m.1285 yılında kadar ki dünyanın kronolojik ve siyasî tarihini kapsayan ve tarih alanında genel vekâyinâme türünde bir eser olan bu kaynaktan çalışmamızda Sultan Melikşah'ın vefatı sonrasında yaşanan gelişmelerden ve hatunların neseplerine dair verdiği bilgilerden faydalandık. Süryanice'den İngilizce'ye çevrilen eser daha sonra Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Türkçe'de *Ebul Ferec Tarihi* olarak meşhur olmuştur.³²

Ermeni tarihçilerden olan **Urfalı Mateos**, *Urfalı Mateos'un Vekâyinâmesi*³³ olarak bilinen çalışmasında Çağrı Bey'in Anadolu akınlarından itibaren 1136 yılına kadar yaşanan olaylara yer vermiştir. Daha sonra bu esere Papaz Grigor'un Zeyli de eklenmiş ve olaylar 1162 yılına kadar getirilmiştir. Çalışmamız kapsamında özellikle Melikşah dönemi ve bu dönemdeki hatunların tesiri hakkında eserde geçen bilgilerden istifade ettik.

³⁰ Havva Kurt Selçuk “ İbn-i Hallikan'ın, Vefayatü'l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklu Devlet ve İlim Adamları”, *Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa. 8, Kayseri 1999, s. 105-114.

³¹ Gregory Ebu'l Ferec (Bar hebraeus), *Ebü'l-Ferec Tarihi*, 685/1286 , (trc. Ömer Rıza Doğrul), c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1945.

³² Merçil, “Selçuklular Dönemi İle İlgili Türkiye'deki Kaynak ve Araştırmalar”, s. 38.

³³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, 1987.

2. Araştırmalar

Türk tarihinin en önemli safhalarından biri olan Selçuklu Tarihi hakkında ülkemizde birçok eser kaleme alınmış ve yeniden yapılan araştırma eserlerle konu daha farklı yönlerden ele alınmaktadır. Özellikle Selçuklu tarihi alanında etkili olmuş isimlerin eserleri bizim çalışmamıza yol gösterici olmuştur.

Selçuklu tarihi alanında oluşturulan bu araştırmalardan özellikle Selçuklu hatunlarının faaliyet alanları, yetkileri, devlet içerisindeki önemlerine dair bilgilerden faydalanmaya çalıştık. Ayrıca döneme bütüncül bir bakış sağlaması açısından da araştırma eserleri bizim için ufuk açıcı olmuştur. Selçuklu tarihi ve kültürünü içeren eserler kaleme alan isimlerin başında hiç şüphesiz **Osman Turan**'ın *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*³⁴, **M. Altay Köymen**'in *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*³⁵, **İbrahim Kafesoğlu**'nun *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*³⁶ adlı eserleri gelmektedir. Bu eserler çalışmamız esnasında en çok başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almaktadır. **Ali Sevim** de özellikle Azimî, Sıbt İbnü'l Cevzî, İbnü'l Kalânîsi'nin eserleri gibi Selçuklu tarihine dair kaynakların Türkçe'ye kazandırılmasıyla son derece istifade ettiğimiz tarihçilerden olmuştur.³⁷ **Erdoğan Merçil**'in bu alandaki çalışmaları da başvurduğumuz çalışmalardan olmuştur.³⁸

Ayrıca konumuz ile paralellik arz eden kitap ve tezlerden de çalışmamız esnasında istifade ettik. Bunların başında yer alan **Hasan Hüseyin Adaloğlu**'nun³⁹ doktora tezi, çalışmamızda Abbasî-Selçuklu ilişkileri açısından faydalandığımız bir eser olmuştur. **Sevim Can**'ın⁴⁰ yapmış olduğu yüksek lisans tezi ise çalışmamızın özellikle

³⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

³⁵ M. Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I-II-III*, TTK, Ankara 2011.

³⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1973.

³⁷ Azimî, *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler (H .430-538)*, (yay.haz. Ali Sevim), TTK, Ankara 1988; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylû Târih-i Dîmaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H.436-500/ 1044/45-1106/07)", *TTK Belgeler*, XXIX/33, (2008); Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan' da Selçuklular*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim), Ankara , TTK, 2011.

³⁸ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, 1993; Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, TTK, 1989.

³⁹ Hasan Hüseyin Adaloğlu, *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasî Halifeliği Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996.

⁴⁰ Sevim Can, *Selçuklular Döneminde Kadın(1040-1308)*, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul 2008.

ana hatlarının şekillenmesinde yol gösterici olmuştur. Ayrıca **Bülent Kaçın**'ın⁴¹ araştırması Selçuklulardaki evlilikleri bütünüyle göstermesi ve kadınların tespiti açısından faydaladığımız çalışmalar arasında yer almıştır. **Ahmet Dayandı**'nın⁴² araştırması da Alparslan devri özelindeki bilgiler ile çalışmamız da yer almaktadır.

Konumuzla bağlantılı olarak özellikle ilgili *DİA* maddelerinin yönlendirici ve ufuk açıcı önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda “Terken Hatun”⁴³, “Hatun”⁴⁴, “Kadın”⁴⁵ “İkta”⁴⁶ gibi maddeler en çok başvurduğumuz *DİA* maddeleri arasında bulunmaktadır. Ayrıca araştırmamız kapsamında ilgili çeşitli makalelerden de faydalandık.

Çalışmamız sırasında daha çok müracaat ettiğimiz bu araştırmalar yanında Türkiye’de gerek Selçuklu gerekse Osmanlı Devlet yönetiminde kadınların rollerini ortaya koyan çalışmalara da kısaca değinmenin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Bu bağlamda Büyük Selçuklu Devleti’ne dâir çalışmalar genellikle siyasî ve medeniyet tarihine ait konuları ele almaktadır. Ancak bu devre ait kadın konulu çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Sevim Can’a ait olan eserin dışında Selçuklu kadınına çok yönlü bakabileceğimiz bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Müjgân Cunbur’un “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”⁴⁷ adlı araştırması hayır sahibi Selçuklu kadınlarının ele alındığı bir çalışma olmuştur.

Hamiye Duran’ın “Burla Hatun'dan Terken Hatun'a”⁴⁸ adlı makalesi de Türk kadınının destanlarda geçen konumu ile tarihi şahsiyetlerde hayat bulmuş halini incelemiştir.

Çalıştığımız döneme yakın olarak **Sedat Bıçak’a** ait *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın*⁴⁹ başlıklı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

⁴¹ Bülent Kaçın, *Büyük Selçuklu Devletinde Hanedan Üyelerinin Evlilikleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004.

⁴² Ahmet Dayandı, *Alparslan Zamanı Selçuklu Dinî Hayatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010

⁴³ Gülay Ögün Bezer, “Terken Hatun”, *DİA*, XL, s. 510.

⁴⁴ Abdülkadir Özcan, “Hatun”, *DİA*, XVI, s. 499-500.

⁴⁵ Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, *DİA*, XXIV, s. 86-94.

⁴⁶ Mustafa Demir, “İkta”, *DİA*, XXII, s. 43-47.

⁴⁷ Müjgân Cunbur, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, IX/26, Ankara 1996, s. 585-619.

⁴⁸ Hamiye Duran’ın “Burla Hatun'dan Terken Hatun'a”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sa. 32, 2004.

Yine, “Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri”⁵⁰ adlı çalışma ile **Emine Uyumaz**, Anadolu Selçukluları döneminde yaşayan hâtnarlar ve tesir ettikleri bazı siyasî olaylara dâir bilgilerle döneme ışık tutmaktadır.

Zekeriya Kitapçı’ya ait *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*.⁵¹, *Mukaddes Çevreler ve Eski Hilafet Ülkelerinde Türk Hatunları* adlı çalışmaları ile dönemin Selçuklu-Abbasi ilişkileri ve bu ilişkilere Türk kadınlarının tesirine dair bilgi ve yorumlara ulaşılmaktadır.

Selçukluların devamı niteliğinde olan Osmanlı Devleti’nde de kadın eksenli çalışmalar bulunmaktadır. Gerek Harem hakkında gerek Osmanlı saray kadınları hakkında araştırmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Bunların arasında bulunan **Çağatay Uluçay**’ın *Harem*⁵² adlı eseri Osmanlı saray hayatındaki kadınların yaşayışları ile ilgili bilgileri vermektedir. **Pars Tuğlacı**’nın *Osmanlı Saray Kadınları*⁵³, L. P. Peirce’in, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar*⁵⁴, **Mustafa Güler**’in, *Gülnuş Vâlide Sultan’ın Hayatı ve Hayrâtı I*⁵⁵, **Lucienne Thys-Şenocak**, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan*⁵⁶, **M. Hüdayi Şentürk**, “Bezmiâlem Vâlide Sultan’ın Hayatı ve Hayır Eserleri”⁵⁷, **Betül İpşirli Arğıt**’ın, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*⁵⁸ adlı eseri Osmanlı saray hayatında yer alan kadınlar ile ilgili çalışmalara örnek gösterilebilir.

⁴⁹ Sedat Bıçak, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

⁵⁰ Emine Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongre Bildirileri II*, Konya 2001.

⁵¹ Zekeriya Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Konya 1994; aynı müellif, *Mukaddes Çevreler ve Eski Hilafet Ülkelerinde Türk Hatunları*, Konya 1995.

⁵² Çağatay Uluçay, *Harem II*, TTK, Ankara 1985.

⁵³ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Saray Kadınları*, İstanbul 1985.

⁵⁴ L. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar*, (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1996.

⁵⁵ Mustafa Güler, *Gülnuş Vâlide Sultan’ın Hayatı ve Hayrâtı I*, İstanbul 2006.

⁵⁶ Lucienne Thys-Şenocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan* (trc. Ayla Ortaç), İstanbul 2009.

⁵⁷ M. Hüdayi Şentürk, “Bezmiâlem Vâlide Sultan’ın Hayatı ve Hayır Eserleri”, *İstanbul Araştırmaları*, sa. 6, İstanbul 1998, s. 7-69.

⁵⁸ Betül İpşirli Arğıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Sonuç olarak kadın ve siyaset'in kesiştiği alana dâir Selçuklu dönemine ait zengin bir araştırma literatürüne rastlanmasa da Osmanlı tarihi açısından bu alana dâir çalışmaların artarak devam ettiğini görmekteyiz.

C. TÜRK DEVLETLERİNDE KADIN

1. İslam Öncesi Dönemde Kadın

Tarih boyunca pek çok devlet kurmuş olan Türkler'de kadının konumu, sözlü ve yazılı kaynaklarda yerini bulmuştur. Siyasî, hukukî ve ailevî açıdan Türk kadınının sahip olduğu değere çağdaşı olduğu toplumlarda hemen hemen rastlanmamaktadır. Türklerin fikriyatının, yaşam tarzının, günlük hayatının yansıdığı eski Türk destanları ve kadının ilahî bir konuma yükseltildiği Türk mitolojisi incelendiğinde Türk kadınının değeri ve bunun kaynağı daha iyi anlaşılmaktadır. Kültürel devamlılığa sahip olan Türkler, farklı devlet isimleriyle karşımıza çıksa da kadının statüsünde ciddi bir değişim görülmemektedir.

Türk mitolojisinde kadın gayet yüksek bir mevkide tasvir edilmektedir. İslam öncesi Türk destanlarından olan Yaradılış Destanları'na⁵⁹ göre kadın kâinatın yaratılışına sebep olan ilham kaynağı olarak görülmüştür.⁶⁰ Tanrı'ya yaratma ilhamını veren Ak-Ana, ışıktan bir kadın hayalidir ve yalnız Ak-Ana'nın yaşaması için yarattığı gökyüzünün on yedinci katı da fevkalade aydınlık bir ışık alemidir.⁶¹ Tanrı Ülgen'e yaratma kudreti ve ilham veren Ak-Ana kadın Yaratıcı'dır.⁶² Türk mitolojisindeki kahramanların hâtunları, Tanrı tarafından gönderilen, kutsal kadınlar olduğu gibi, erkek insânî, kadın da ruhânî bir kisveye bürünmüştür.⁶³ Nitekim, Oğuz'un ilk karısı, ortalık karardığında, karanlığı yararak mavi ışıktan, ikinci karısı ise, kutsal bir ağaçtan doğmuş

⁵⁹ Yaradılış destanları Altay Türkleri'ne ait efsanelerdir. Bu destanlar Maniheizm, Budizm, Lamaizm hatta Hristiyanlık gibi dinlerin tesirleri altında kalmışlardır. Dünyanın ve insanın yaratılışına dair efsaneleri içermektedir. (Daha geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* I, TTK, Ankara 1993, s. 419-493.)

⁶⁰ Abdülkadir İnan, "Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın", *Türk Yurdu*, Ankara 1934, c. IV, sa. 22, s. 274; Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 433.

⁶¹ Necdet Sevinç, "Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa. 8, s. 18.

⁶² Mehmet Alparslan Küçük, "Geleneksel Türk Dinindeki 'Ana / Dişil Ruhlara Mitolojik Açıdan Bakış", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa. 1, Nisan 2013, s. 119.

⁶³ Sevinç, s. 20.

mukaddes kadınlardır. Böylece Kadın'ın, Türklerde ulvî bir konum olarak kutsallaştırıldığını görmekteyiz.⁶⁴

İslam öncesi Türk toplumunda kadının yerine dair en iyi örnekleri Dede Korkut hikâyelerinde görmekteyiz.⁶⁵ Türkler'in yaşayış, dünya görüşleri ve âdetleri bu hikâyelere yansımaktadır.⁶⁶ Dede Korkut'taki insan, "alp" tipidir. İnsanda aranan vasıf ise kahramanlıktır. Kadınlarda da bu tipe önem verilmektedir.⁶⁷ Eski Türkler'de devleti oluşturan unsurların temelinde aile bulunmaktaydı.⁶⁸ Aileye önem atfeden Türkler'in kadını konumlandırması da Dede Korkut hikâyelerinde gördüğümüz gibi, evin direği, eş, anne, kahraman savaşçı gibi şekillenmektedir. Çok sağlam bir durumda bulunan ailede, "Ana hakkı Tanrı Hakkıdır".⁶⁹ Ana ile oğul arasındaki bağlılık, büyük kahramanlık olayları yaratmaktadır. "Dirse Han oğlu Boğaç Han", destanında, "Dirse Han, oğlunu iftiralara nedeniyle bir av esnasında öldürmeye çalışır; Hâtun'u, kocasının avdan yalnız döndüğünü görünce müthiş bir korkuya kapılır ve oğlunun başına bir felaket geldiği düşüncesiyle onu arar ve "Burla Hâtun", yaralı oğlunu bulur tedavi eder."⁷⁰ Dede Korkut hikâyelerinden biri olan "Deli Dumrul hikâyesinde" Dumrul canının yerine can bulma çabasına girince bunu kadınından bulmuş, kadını ona hiç çekinmeden "canını vereceğini" söylemiştir. Ayrıca Türk kültüründe destan kahramanları iyi ata binen, iyi kılıç kullanan, iyi savaşan kadınlarla evlenmek istemektedir. Nitekim Dede Korkut hikâyelerinden olan "Bamsı Beyrek" hikâyesinde yer alan "Banu Çiçek" bunun en güzel örneklerden biridir.⁷¹ Manas destanında da, Manas'la evlenecek "Kanıkey", Çubuk Alp adındaki ünlü bir savaşçı ile ata binip, zırh

⁶⁴ Sevinç, s. 18.

⁶⁵ Gülçin Çandarlıoğlu, "Türk Toplumunda Kadın", *Hayat Tarih Mecmuası*, sa. 4, Mayıs 1966, s. 22.

⁶⁶ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1958, s. 24.

⁶⁷ Ergin, *Dede Korkut*, s. 28.

⁶⁸ Aile (oguş) ler birleşerek Urug(aileler birliği)'u, uruglar bir araya geldiği zaman Boy'u oluşturmaktadır. Boylar birliğine bodun denilmekte ve bunların bir araya gelmesi sonucunda da devlet ortaya çıkmaktadır. (Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 215-220).

⁶⁹ Ergin, *Dede Korkut*, s. 27.

⁷⁰ A.g.e.

⁷¹ Ahmet Gündüz, "Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Volume 5, Issue 5, October 2012, s. 133; Ergin, *Dede Korkut*, s.12.

giyerek dövüşür ve savaşçıyı mağlup eder.⁷² Türk destanlarında dâima erkeğinin yanında olan kadın, erkeğin güç ve ilham kaynağıdır.⁷³

Türkler’de aileye ve ailenin temel direği kabul edilen anneye verilen önemi Uygurlar’a ait kaynaklarda da görmekteyiz. Uygurlar’da "ana-ata", "ana-baba" sözleri çok yaygındır. Annelerini, "anam tuğlu kut ağa" diye adlandıran Uygurlar’ın, eski şiirleri, anneyi "tuğluk" ve "kutluluk" isimlendirmeleriyle onurlandırmıştır.⁷⁴

Türkler’de aile yapısı, ataerkildir ve dışarıdan evlenme (exogamy)’ye dayanmaktadır.⁷⁵ Tek eşle evliliğin temel alındığı Türk ailesinde, “leviratus”, yani ölen erkek kardeşin dul kalan eşiyle veya dul fakat genç ve çocuksuz üvey anne ile evlenme şekli bulunmaktadır.⁷⁶ Eski Türkler’de tek eşli evliliğinin esas olduğu bilinmekle beraber yönetici konumda olanlar ile zengin olan bazı kişilerin ikinci eş aldığı, Çin’den alınan prenseslere “Konçuy” adını verdikleri de görülmektedir.⁷⁷

Toplum içerisinde hür ve rahat hareket edebilmesine rağmen bütün eski kaynaklar, Türk kadınının aynı zamanda çok iffetli olduğunun herkesçe bilindiğine de dikkat çekmekte. Nitekim İbn Fadlan Seyahatnamesi’nde, X. asırda, Şamanî Oğuzlar’ın tam bir özgürlük içinde yaşadığı ve zinanın bulunmadığı kaydedilmektedir.⁷⁸

Türk toplum düzenini sağlayan hukuk kuralları içinde kadının konumuna baktığımızda da kadına değer verildiği görülmektedir. Anne, babadan sonra aileyi temsil etmekteydi. Baba’nın ölümü halinde, miras anneye düşer, çocukların vasisi de o olurdu. Türk tarihinde kadınların hükümdar nâibi olmaları buradan ileri geliyordu.⁷⁹ Kutluk Kağan’ın ölümünden sonra oğullarının velisinin anneleri Bilge Hâtun olması bu duruma bir örnektir.⁸⁰ Türk aile hukukuna bakıldığında evliliğin her aşamasında kadının

⁷² Sevinç, s. 23.

⁷³ Gündüz, s. 133.

⁷⁴ Ali Güler, "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. I, Ankara 1992, s. 74.

⁷⁵ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 237.

⁷⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995 s. 216; Ögel, s. 93.

⁷⁷ Gündüz, s. 131.

⁷⁸ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul, 1969, s. 131.

⁷⁹ Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 247.

⁸⁰ Esra Yakut, "Eski Türklerde Hukuk", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, sa. 3, Eskişehir 2002, s. 416.

söz hakkı bulunmaktaydı. Zina ise büyük suç sayılmakta, cezası ise idam olarak törede yerini almaktaydı.⁸¹

Türkler’le ilgili özellikle hükümdar eşlerine dair kaynaklarda verilen bilgiler kadınların siyasî açıdan üstlendikleri rolleri de açıkça göstermektedir. Hâtun (kadın), tarih boyunca Türkler’le temas etmiş Asya ve Avrupa milletlerinin dillerine “Türk hükümdarının karısı, Türk kadını, saygın kadın, yönetici kadın” anlamlarıyla geçmiştir. Müstakbel hâkanların anneleri olmaları sebebiyle ilk hâtunun Türk aslından gelmesine dikkat edilmiştir.⁸² Ayrı sarayları ve "buyruk"ları bulunan Hâtunlar devlet meclislerine katılırlar, bazan elçileri kabul ederlerdi.⁸³ Türk devletlerinde hükümdar törenle ünvanını alırken, eşinin de törenle aldığı "katun" (hâtun) ünvanı Hun'lardan beri bilinmektedir.⁸⁴ Eski Türk telakkisine göre, Hâkan’la Hâtun gök ile yerin evlatlarıydı. Güneş Ana ile Ay Ata onların gökyüzündeki temsilcileriydi. Ay Ata, gökyüzünün altıncı katında, Gün Ana ise, daha üstte, gökyüzünün yedinci katında bulunmakta idi.⁸⁵

Türkler’in sözlü anlatımlarında yer alan mitolojik kadın kahramanlardan biri olan Umay Ana ⁸⁶, Türk mitolojik sisteminde yer alan önemli tanrıçalardan biridir.⁸⁷ Türklerin ilk yazılı kaynağı olan Orhun Kitabeleri’ne baktığımızda da “hâtun” ünvanı ile, kadının adı geçmektedir. Şöyle ki: “*Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiş Kağanı, annem İl-Bilge Hâtun’u göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak.*”⁸⁸ İl Bilge Hâtun bu merasimde kağan gibi kut almıştır. Bu kut ile Umay arasında bağ

⁸¹ Sevim Can, *Selçuklular Döneminde Kadın(1040-1308)*, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 33-34.

⁸² Abdülkadir Özcan, “Hatun”, *DİA*, c. XVI, s. 499.

⁸³ Kafesoğlu, *Türk Milli*, s. 258.

⁸⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli*, s. 252.

⁸⁵ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, c.I, s. 99.

⁸⁶ Umay: Aile, evlilik ve neslin devamının koruyucu tanrısı” olarak bilinmektedir. Umay Ana, çocuğu olmayanlara çocuk vermesi için dua edilen, bulutlara telkinde bulunan, güzelliğin sembolü olan bir ruhtur. (Bkz. Küçük, s. 116).

⁸⁷ Alimcan İnayet- Adem Öger, “Uygur Türklerinin Mitolojik Dini ve Tarihi Kadın Kahramanları Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literatureand History of Turkishor Turkic Volume 4/3*, Spring 2009, s. 1184.

⁸⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, s. 13.

kurulmuştur. Tengri-Kağan ile Umay-Hâtun ilahî bir vasfa sahip olmuştur. Hâtun, ana Tanrıça Umay'a; Hâkan ise Gök Tanrısına benzetilmektedir.⁸⁹

Türk kadını gücünü ilahî kaynaktan aldığı için, kağanın eşi olarak da devletin idaresinde bilfiil etkinliğini korumuştur. Nitekim Hunlar döneminden itibaren kadın-erkek ayrımının olmadığı ve kadın, erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edildiğinden kadınsız hiçbir iş yapılmamıştır.⁹⁰ Büyük Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış antlaşmasını diplomat rolündeki Mete'nin hâtunu imzalamıştır (M.Ö.201).⁹¹ Kağan'ın emirnâmeleri sadece "Hâkan buyuruyor ki" ifadesiyle başlamışsa geçerli kabul edilmemiş, buyruluda Hâtun'un da adının geçmesi gerekli görülmüştür. Yabancı devletlerin elçileri sadece hâkan'ın huzuruna çıkmazlardı. Elçilerin kabulü esnasında hâtunun da hâkanla beraber olması gerekmektedir.⁹² Hâtun, Hâkan'ın solunda otururdu. Siyasî konuşmalarda, elçilerin kabullerinde hazır bulunur ve harp meclislerine iştirak ederdi.⁹³

Bu durum Göktürk ve Uygurlar'da da devam etmiş, Hâtun, kağanla birlikte devlet yönetiminde varlığını göstermiştir. İkinci Göktürk Devleti'nde Bilge Kağan'ın ölümü üzerine oğlu küçük olduğu için işleri annesi Po-fu idare etmiştir.⁹⁴ 725 yılında Çin' den gelen elçiye karşılayan heyet arasında Bilge Kağan'ın karısı Po-fu Hâtun da bulunmuştur.⁹⁵ Uygurlar'ın kuruluş aşamasında Alp İlteber'in annesi Uluğ Hâtun, halkın şikâyetlerini dinleyip davalara bakmış hatta kanuna uymayanları hemen cezalandırmıştır.⁹⁶

Kadınlar, sadece devlet merkezinde görev almamış, savaş sırasında kağanlar ile birlikte bulundukları gibi, yeri geldiğinde de kağana vekâlet etmişlerdir.⁹⁷ Nitekim Sabarlar'ın hükümdarı Balak'tan sonra yerine geçen hanımı Boğarık, savaşçılığı ve idareciliği ile meşhur bir Türk kraliçesiydi. 100 bin kişilik Sabar ordusuna kumanda

⁸⁹ Can, s. 33.

⁹⁰ Sevinç, "Eski Türklerde", s. 29.

⁹¹ Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 62; Gündüz, s. 131; Kafesoğlu, *Türk Milli*, s. 59.

⁹² Sevinç, s. 29.

⁹³ Çandarlıoğlu, "Türk Toplumunda" s. 22.

⁹⁴ Ahmet Taşağıl, *Göktürkler III*, TTK, Ankara 2004, s. 56.

⁹⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli*, s. 121.

⁹⁶ Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 176; Turan, s. 126.

⁹⁷ Çandarlıoğlu, s. 22.

eden Boğarık, Bizans imparatoru I. Justinianos'u antlaşmaya mecbur etmiştir.⁹⁸ Yine Uygur devletinde Böğü Kağan'ın Çin seferine eşi de katılmıştır.⁹⁹ Tüm bu örneklerle baktığımızda Türk kadını, bazen devlet başkanı, bazen hâkim, bazen komutan, hatta bazen de Türk ülkesi ve milleti için savaşan bir asker olarak görmekteyiz.¹⁰⁰

Türk ülkelerine giden yabancı elçiler de seyâhatnamelerinde verdikleri bilgilerle Türk kadınının toplum içerisindeki mevkiini göstermektedirler. Bunlardan 10 yy. da Uygur ülkesine giden bir Çin elçilik heyetinin verdiği bilgide, elçilik heyetinin kabulünde kağanın oğlu, kızı ve yakın akrabalarının da bulunduğu ve hediyelerini kabul ettikleri geçmektedir.¹⁰¹ Bulgar ülkesine giden İbn Fadlan'ın *Seyâhatname*'sinde, Hâtun'un hükümdarın yanında oturduğu ve Hâtun'a da hil'at¹⁰² giydirildiği belirtilmektedir. Elçilik heyetinin kabulünde hükümdar'ın eşi de bulunmaktadır.¹⁰³ Aynı zamanda hil'atin Hâtun'a da giydirilmesi kendisinin de saygı görerek mükâfatlandırıldığını göstermektedir.

Türk milletinin geniş coğrafi alanlara yayılması sonucunda farklı kültür ve dini inançlara sahip topluluklarla etkileşimi kaçınılmaz olmuştur. Buna rağmen eski Türk devletlerinde siyasî alanda etkisini gördüğümüz hükümdarın eşi olan Hâtun'un statüsü ve sahip olduğu haklar büyük ölçüde korunmuştur.

2. İslam Sonrası Dönemde Kadın

Türk kadınının gerek siyasî gerek sosyal alandaki durumu İslam'ın kabulünden sonra da büyük ölçüde önemini korumuş ve devam etmiştir.

İslam'ın kabulünden sonra kadınların haklarında birtakım değişiklik olmuşsa da bazı Türk-İslam devletlerinde kadınların en yüksek mevki olan hükümdarlık

⁹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli*, s. 150.

⁹⁹ Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 182.

¹⁰⁰ Sevinç, s. 31.

¹⁰¹ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK, 1989 Ankara, s. 65.

¹⁰² Hil'at: Üzerinde hükümdarın ad ve lakaplarının işlenmiş olduğu elbisenin adıdır. Hükümdar mükâfatlandırmak istediği devlet erkanına, vasal hükümdarlara, yabancı devlet elçilerine ve onlar vasıtasıyla hükümdarlarına hil'at verirdi. (Bkz: M. Altay Köymen, *Selçuklu imparatorluğu Tarihi* III, s. 84).

¹⁰³ Ahmed b. Fadlan b. Abbas İbn Fadlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, (haz. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995, s. 49.

makamına kadar yükselebildiklerini de görmekteyiz.¹⁰⁴ Müslüman reşit kadın hem istifade hem de kullanma ehliyetine sahip olduğu için çağdaş hukuk sistemlerine bağlı kadınlardan çok önce hukukî şahsiyetini kazanmış bulunmaktadır. Serbestçe ticaret yapan, malları üzerinde istediği gibi tasarruf edebilen Müslüman kadın toplum hayatı içerisinde varlığını korumuştur. Ortaçağ'da İslam kadını fıkıh ve hadis müderrisliği, vâizlik, şairlik, vezirlik konumlarında bulunabilmiştir. Harzemşâh Muhammed'in annesi Türkân (Terken)¹⁰⁵ Hatun'u Divân-ı Mezâlim¹⁰⁶ Başkanlığında, Hindistan'da Ekber Şah'ın süttnesi Mahım Enege'yi başvezir'in yerine yönetimde görmekteyiz.¹⁰⁷ Ayrıca Delhi Müslüman Türk Devleti'nde Sultan Râziyye, Mısır'da Sultan Şecerüddür, Kirman Kutluk Devleti'nde Türkân Hâtun'u ve daha başka örnekleri hükümdarlık makamında görebiliyoruz.¹⁰⁸

Türk ülkelerine giden seyyahların verdikleri bilgiler doğrultusunda da Türk kadınlarının statüleri hakkında fikir edinmekteyiz. 13.yy da Türk ülkelerine de giden İbn-i Battuta'nın *Seyâhatname*'sinde “tuhaf” olarak nitelendirdiği bilgiler arasında Türkler'in kadınlarına aşırı hürmetinden bahsetmektedir. Türkler arasında kadınların değeri ve derecesini erkeklerin çok üstünde görmektedir. Ayrıca bu bilgilerde Han'la birlikte Hâtun da heyetin kabulünde hazır bulunmaktadır.¹⁰⁹ Marko Polo'nun *Seyâhatname*'sinde yer alan bilgilerden birinde ise Türkistan Hükümdarı'nın, kızı ile birlikte savaşa gittiği; kızın, savaşta düşman karargâhına tek başına girip bir komutanı esir ettiği görülmektedir.¹¹⁰ İslam öncesi Türkler'in savaşçı kahraman kadınları, İslam'dan sonra da varlığını göstermektedir.

Tarihi süreçte farklı dinler Türk toplumu arasında karşılık bulmuştur. Başta Türkler'in temel inancı olan Gök Tanrı inancına sahip olan Türkler yaşadıkları geniş coğrafya ve karşılaştıkları farklı kültürlerle girdikleri etkileşim sonucunda çeşitli dinleri

¹⁰⁴ Bkz. Çandarlıoğlu, s. 27.

¹⁰⁵ Terken ünvanı kelimenin arap harfleriyle Türk adının çoğul hali olan Türkân'a benzemesi dolayısı ile İran kaynaklarında Türkân şeklini almıştır. Eski Türkçe bir unvan olarak Türk kelimesine Farsça çoğul eki (-ân) getirilerek “Türkler” anlamında bir kelimenin türetilmesi mümkün görülmemektedir. (Daha fazla bilgi için bkz. Osman Turan “Terken Ünvanı”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, 1944; Gülay Öğün Bezer, “Terken”, *DİA*, XL, s. 509.

¹⁰⁶ Divân-ı Mezâlim: Ağır siyasî suçlara bakan mahkemedir. (Bkz: İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli*, s. 354).

¹⁰⁷ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, İstanbul 2011, s. 9-11.

¹⁰⁸ Üçok, s. 53, 77, 113; Çandarlıoğlu, s. 27.

¹⁰⁹ Muhammed et Tancî, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi (I-II)*, (haz. Mümin Çevik), 1983, s. 230-232.

¹¹⁰ Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi II*, (haz. Filiz Dokuman), Tercüman 1001 Temel Eser, s. 200.

kabul etmişlerdir. Hristiyanlık, Musevilik, Maniheizim, Budizm, İslâmiyet gibi dinleri kabul eden Türk devletleri olmuştur. Fakat bu dinler arasında Türk toplumunu İslamiyet kadar geniş katılıma ulaştıran ve onları bir çatı altında toplayan başka bir din olmamıştır. Gök Tanrı inancı ile benzerliklerini gördüğümüz İslam dinini kabul eden Türkler yeni dinlerini, kendi kültürleri ile sentezleyebilmiştir. Özellikle inceleme alanımıza dahil olan kadının konumuna baktığımızda, bazı değişiklikler göstermiş olsa da Türk-İslam devletleri içerisinde kadının önemini koruduğunu görmekteyiz.

D. FARKLI TOPLUMLARDA KADIN

Eskiçağlardan itibaren kadının konumu farklı uygarlıklarda kültür, dini inanç, yaşam tarzı ekseninde değişkenlik gösteren bir anlama sahip olmuştur. Bu algılayış farklılıkları da kadının hem aile içerisinde hem de kamusal alana dâir sınırlarının belirlenmesinde etkili olmuştur.

Türkler'in en eski komşularından olan ve tarihi geçmişi M.Ö. 3000'li yıllara uzanan Çin toplumunda aile ilk başlarda matriarkal (ana egemenliği) idi.¹¹¹ Ancak daha sonraları Ataerkil aile yapısı görülmeye başlanmıştır. Kadınlar aile içindeki yerine bağlı olarak babasının, ağabeyinin, kocasının, oğlunun, oğlu yoksa kocasının en yakın erkek akrabasının nüfuz ve otoritesinde yaşamını sürdürmüştür. Çin'de Yang ve Yeng denilen erkek ve kadını ifade eden dinî unsurlar da kadının statüsünü belirliyordu. Kadını ifade eden Yeng, derinlik, karanlık, zaaf ve itaat; erkeği ifade eden Yang ise gök, güneş, yükseklik, kuvvet ve otoriteyi temsil etmekteydi.¹¹² Bu durum Türkler'in Güneş ana, Ay ata şeklindeki tezahürde kadına verdiği üstünlüğün tam tersi olarak aksetmektedir. Çin toplumu kadını, insan olarak saymadığından onlara isim vermezlerdi. Çoğu zaman kız çocukları "bir, iki, üç" şeklinde sayı değerleriyle çağırılıyordu.¹¹³ Kocasının kölesi olarak görülen kadın, kocası ve çocuklarıyla yemeğe oturamaz, ayakta hizmet ederdi.¹¹⁴ Çin'de kadın, erkek bir vâris doğuramazsa, hırsızlık yaparsa, zina yaparsa ve kocasını ihmal ederse, koca karısını boşayabilirdi. Koca, karısından kolayca boşanmasına

¹¹¹Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK, Ankara 1987, s.33; Abdülkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Türklerde Aile", *Tarih Dergisi*, sa. 33, İstanbul 1982, s. 148.

¹¹² Can, *Selçuklularda Kadın*, s. 17.

¹¹³ Bekir Topaloğlu, *İslâm'da Kadın*, İstanbul 1965, s. 16.

¹¹⁴ Gündüz, s. 134.

rağmen, bu durum kadın için söz konusu değildi.¹¹⁵ Kadına verilen ağır cezalardan biri de zina yapan kadının yakılarak cezalandırılmasıydı.¹¹⁶

İran medeniyetini oluşturan unsurlardan olan Med ve Persler döneminde merkezi devletler kurulmakla, devletin mutlak otoritesi toplum ve aile hayatında da hissedilmekteydi. Ataerkil aile yapısında erkek, otoriteyi temsil ediyordu.¹¹⁷ Kadın, kocasına mutlak itaate mecbur idi. Bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi ise normal görülüyordu. Kan bağıllığının nikâha mani olmaması sebebiyle, Sasani devletinde bir İranlı, kendi kızıyla veya kız kardeşiyle evlenebiliyordu.¹¹⁸ Miras konusunda kadının hak sahibi olması ancak, babasına itaat etmeyen çocukların mirastan mahrum olması sonucunda bir kısmının anneye devredilmesi ile mümkün oluyordu. Bununla birlikte İran'da soylu ailelere mensup kadınların sarayda ve krallar üzerinde etkili olduğu da görülmekteydi.¹¹⁹

Farklı millet ve kültürlerin hâkimiyetinde medeniyetini şekillendirmiş olan Hindistan'da, eskiçağlarda bazı ilkel topluluklarda görülen anaerkil yapı başlangıçta bu bölge için de geçerli bulunmaktaydı. Bölgeye hâkim olan Arîler'in Kast sistemini oluşturması Hint toplumunda belirleyici etkiye sahip olmuştur. Rig Veda dönemi sonrasında Hinduizm erkek hâkim bir karakter kazanmıştır. Brahmanalar'da ve Upanişadlar'da söz konusu edilen eğitimdeki ayrımcılık ve zâhidlik anlayışı, bilgi ve kurtuluş yolunun sadece erkeklerin tekeline olduğu fikrini yerleştirdi. Eski Hintliler'de kadının hiç değeri yoktu.¹²⁰ Kadın, erkeği memnun etmek için yaratılmış, kötü özelliklere haiz, kendi başına iş yapamayan ve yapmaması gereken bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Halen devam eden Sati geleneğiyle dul kalan kadının eşiyle birlikte yakılması erdemli davranış olarak görülmektedir.¹²¹ Kadın kısır olur veya hep kız doğurursa kocası onu bırakabiliyordu. Manu kanunu, kadının hayatının belli dönemlerinde bir erkeğin velâyeti altında olmasını gerektiriyordu. Hindistan'daki çeşitli

¹¹⁵ Sevinç, "Eski Türklerde", s. 38.

¹¹⁶ Can, s. 18.

¹¹⁷ Can, s. 19.

¹¹⁸ Topaloğlu, s. 15; Gündüz, s. 134; Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Halklarının Medeniyeti", *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, 1940-1942, s.143.

¹¹⁹ Can, s. 19.

¹²⁰ Ömer Faruk Harman, "Kadın", *DİA*, c. XXIV, s. 83.

¹²¹ Emine Ersöz, *Manu Kanunnamesine Göre Hinduizm*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2007, s. 15-16.

dinlerin ortak görüşüne göre, kadın felaketin habercisidir.¹²² Budizm'in kurucusu Buda da önceleri kadını dine kabul etmemiştir. Ancak amcaoğlu Anende'nin ısrarı ile kadınları sonradan Budizm'e kabul etmiştir. Bu arada Buda, Anenda'ya “kadını dine kabul etmeseydik Budizm saf bir şekilde uzun asırlar devam ederdi” diyerek tepkisini göstermekten de geri kalmamıştır.¹²³

Moğollar'da da başlangıçta aile mâderşâhî (anne merkezli) bir karaktere sahiptir. Kız kaçırma suretiyle evlenirler, sonradan düğün hediyesi olarak hayvan verirlerdi. Erkek kadının bütün akrabalarına hizmet ederek kadının ailesi içinde çalışırdı. Siyasî işler için kadınlar öğüt vermektedir.¹²⁴ Sonraları pederşâhî (baba merkezli) aile sistemine geçilmiştir. Aileler kan bağıllığı üzerine kurulmuştur. Dışarıdan evlilik ve leviratus Moğollar'da da görülmektedir. Aynı zamanda çok eşlilik muteberdir. Baba ve annenin mülkü oğulları arasında paylaştırılmaktadır. Eşi ölen kadın çocukları büyüyene kadar ailenin malını idare edebilirdi.¹²⁵

Şehir devletleri halinde bulunan Yunan uygarlığında aile patriyarkal (ataerkil) görüşlerle kurulmuştur. Erkek, kaçırmak ya da satın almak suretiyle evlendiği kadını ve bu kadından olan çocuklarını salt egemenliği altında bulundurmaktaydı.¹²⁶ Evlenmenin amacı devlete iyi bir vatandaş yetiştirmektir.¹²⁷ Kadınların hiçbir politik hak ve yetkisi yoktu.¹²⁸ Atina tüm yöneticileriyle bir erkek devletiydi ve kadınlar bu demokrasi içinde doğrudan yer almıyorlardı. Aristoteles, Platon gibi filozoflar kadınların toplumda en az erkekler kadar işlevsel olduklarını ama politikanın ancak erkek işi olabileceğini söylüyorlardı. Atina'da kadınların hak ve statüleri, ancak erkeklerin devletin devamını sağlayacak erkek neslinin üremesini kolaylaştırmak adına genişletiliyordu. Sparta'da ise kız çocuklar da erkek çocuklarla birlikte eğitim görüyorlardı. Kadınlara fiziksel açıdan sağlıklı nesiller yetişmesi için çok önem veriliyordu.¹²⁹ Spartalılar, kadına bazı haklar tanımışlardı. Kadınların miras ve çeyizde ayrıcalıkları vardı. Sparta erkeklerinin savaşta

¹²² Can, s. 18.

¹²³ Gündüz, s. 135; Sevinç, s. 39.

¹²⁴ Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, TTK. 1996, s. 48.

¹²⁵ Abdülkadir Donuk, s. 156-159.

¹²⁶ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK., 1995, s. 97-98.

¹²⁷ Can, s. 22.

¹²⁸ Harman, s. 83.

¹²⁹ Ayşe Gül Akalın, “Eskiçağda Grek Kadınının Toplumsal Yaşantısı” *A.Ü-DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXI, 33, (2003), s. 27.

oldukları dönemlerde kadınlar erkeklerin işlerini yapmak zorundaydı.¹³⁰ Üst tabakadan kadınların hayatları daha fazla ev içinde geçmekteydi. Yoksul ailelerdeki evli kadınlar ise geçimlerini sağlamak için tarlada işçi, pazarda satıcı ya da yardımcı olarak evlerde çalışırlardı. Kadınlar da erkekler gibi dinî kutlama, tiyatro, doğum, düğün ve ölüm merasimlerine katılırlardı. Erkekler, köle ve metresleriyle yaşayabilirken, evli kadınların erkekleri aldatması boşanmayla sonuçlanır ve kadın toplumdan dışlanırdı.¹³¹

Roma'da kadınlara kamu hukuku alanında hiçbir hak tanınmamıştı, devlet kurumlarında görev alamıyorlardı. Özel hukuk alanında da hakları kısıtlanmış idi. Kadınlar rahibe olabiliyordu ve Vesta rahibelerinin ayrı bir statüsü bulunuyordu. Kadın evlenerek baba hâkimiyetinden koca hâkimiyetine geçiyordu ve koca mutlak hâkimiyete sahipti.¹³² Evlenme merasimi, satın alma şeklinde gerçekleşirdi. Roma'da boşanma hakkı tek taraflı olarak erkeğe verilmiş olsa da bazen karşılıklı anlaşma ile boşanma da görülmekteydi.¹³³ Monogaminin esas olduğu Roma'da aileye önem veriliyor, erkeğin zina eden karısını affetmesine müsaade edilmiyordu. Kadının kısırlığı boşanmayı haklı kılıyor ve sadece erkek boşayabiliyordu. Kız evlât aile dinini devam ettiremeyeceği için pek makbul sayılmıyordu.¹³⁴ Roma hukuku kadını ergin kabul etmiyor, çocuk gibi noksan akıllı olarak kabul ediyordu. Kadın kendi çeyizini de tasarruf edemiyordu. Roma'da Justinien döneminden önce dul kadın ikinci bir evlilik yaparsa bütün malları elinden alınıyordu.¹³⁵

İslâm'dan önce Arap toplumuna baktığımızda, bazı kabilelerin bir dönem anaerkil bir aile yapısına sahip olduklarını gösteren ipuçları varsa da Arap toplumunda genel hatları bakımından oldukça katı bir pederşahîliğin mevcudiyeti görülmektedir. Bunun sonucu olarak kadınların aile içindeki konumları büyük ölçüde aile reisi olan erkeğe bağlıdır. Evlenme çağına gelen kızlar ve dul kadınlar kendi başlarına evlenemez; müstakbel eşini çok defa kendisi seçemez; bu yetki velisinin elinde bulunurdu. Kadınların evlenme ehliyetini sadece ataerkil aile yapısı değil kabile içi evlenme

¹³⁰ Can, s. 23.

¹³¹ Gündüz, s. 136.

¹³² Harman, "Kadın", s. 83.

¹³³ Can, s. 23.

¹³⁴ Harman, s. 83.

¹³⁵ Sevinç, s. 40.

geleneği de (endogami) sınırlamakta idi. Câhiliye devrinde kadın erkek ilişkilerinin biçimini de toplumun göçebe veya yerleşik olması belirlemekteydi.¹³⁶

Kadın toplumun bir uzvu değil erkeklerin ihtiraslarını tatmin ve hizmetlerini temin için yaratılmış bir mahlûk olarak kabul edilirdi. Araplar'da evlenmek dinî bir mahiyet taşımadığından kadın ancak çocuk sahibi olduktan sonra aileye dâhil olabilmekteydi. Kadınlar varis olma hakkına sahip olamazdı. Çok evlilik muteber olup bir erkek iki kız kardeş ve aynı zamanda üvey anne ile de evlenebilmekteydi. Çocukları kız olanlar utanır, bunu aile için felaket sayarlardı. Kız çocukların diri diri toprağa gömülme olayı sıkça görülürdü.¹³⁷ Buna rağmen, Arap toplumunda bazı hak ve yetkilerini kullanan kadınlara da rastlanmaktadır.¹³⁸ Özellikle şehirli kadın, toplum içinde etkin bir yere sahiptir; mallarını bizzat, yahut bir ortak vasıtasıyla işletebilirdi. Ebû Süfyân'ın eşi Hind'in Mekke'de saygın ve özellikle müslümanlarla mücadelede etkin konumu, Hz. Peygamber'in ilk eşi Hz. Hatice'nin Mekke aristokrasisinin varlıklı bir üyesi olarak temayüz etmesi ve ekonomik aktivitesini sürdürmesi bunun örneklerini teşkil etmektedir.¹³⁹ Araplar'da kadının toplum içerisinde önem kazanmasının İslam dininin gelmesinden sonra olduğu konusunda bilim adamları hem fikirdirler.¹⁴⁰

¹³⁶ Mehmet Akif Aydın, "Kadın", *DİA*, XXIV, 86.

¹³⁷ Gündüz, s. 138.

¹³⁸ Can, s. 25.

¹³⁹ Aydın, s. 86.

¹⁴⁰ Gündüz, s. 138.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLET YÖNETİMİNDE ETKİN HÂTUNLARIN HAYATI

Selçuklu devlet yönetiminde etkili olan hâatunlar genellikle rol oynadıkları siyasî, idarî ve askerî alanlardaki tasarruflarıyla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca siyasî evlilikleri çerçevesinde de kaynaklar hâatunlar hakkında bilgi vermektedir. Özellikle Abbasî-Selçuklu evliliklerine dâir nikah, düğün, çeyiz gibi bilgiler bazı kaynaklarda ilgi çekici şekilde detaylandırılmıştır. Ancak biz öncelikle çalışmamızın ana konusu olan Büyük Selçuklu yönetiminde etkili kadınların hayatlarını özet de olsa ortaya koymaya çalışacağız. Bununla birlikte bazı hâatunların varlığına sadece etkili oldukları alana dâir bir bilgiyle ulaşılırken, kendileri ve âileleri hakkında hemen hemen hiçbir verinin olmadığı görülmüştür. Hayatları hakkında bilgi bulabildiğimiz Selçuklu hâatunlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

A. SELÇUKLU HANEDAN AİLESİNE MENSUP OLANLAR

1. Hatice Arslan Hâatun

Ebu Süleyman Davut Çağrı Bey'in kızı'dır.¹⁴¹ Asıl adı Hatice olan hâatun Arslan ünvanını Abbasî Halifesi el Kâim biemrillah ile evlenmesi dolayısıyla almıştır.¹⁴²

Arslan Hâatun'un Halife ile yaklaşık 19 yıl süren evliliği gelişen siyasî şartların da etkisiyle sorunlu geçmiştir. Hâatun'un Bağdat ve Rey arasında çeşitli nedenlerle gidiş

¹⁴¹İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fî't-Tarih* IX, 1407/1987, Beyrut, s. 468; Gregory Abu'l Farac (Barhebraeus), *Ebü'l-Ferec Tarihi*, 685/1286, (trc. Ömer Rıza Doğrul), c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1945, s. 308; Bundârî; *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1889, (trc. Kıvameddin Burslan), Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Ankara 1999, s. 8; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan' da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim, Ankara TTK, 2011, s. 14; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII 168-171; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Name I*, (haz. Erdoğan Merçil), Tercuman 1001 Temel Eser, s. 37; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, (yay. Ali Öngül) Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s. 21.

¹⁴²İbnü'l-Esîr, IX, 468; Ayrıca bkz. Faruk Sümer, "Arslan Hatun", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ekim 1986, sa. 44, s. 8.

gelişinin olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı sorunların halledilmesinde ve ilişkilerin yumuşatılmasında da Hâtun'un etkisinden bahsedebiliriz.

Hâtun'un Abbasî sarayında eski Türk geleneklerini sürdürmüş olduğunu kardeşi Alparsalan'ın vefatı dolayısıyla da görmekteyiz. Alparslan'ın vefatının ardından Arslan Hâtun, eski Türk geleneklerine uygun olarak kardeşi için yas tutmuştur.¹⁴³ Arslan Hâtun, hilafet sarayında yas amacıyla oturmuş ve cariyelerin saçlarını yolmuş; kendi saçını da yolmak istediye de halife, kendisine engel olmuştur. Bununla birlikte o, toprak üzerinde oturmuş, fakat yedi gün sonra halife, onu bu yas konumundan kaldırmıştır.¹⁴⁴ Arslan Hâtun, Alparslan'ın ölümünü duyunca, H.465/M.1072-1073 tarihinde Bağdat'tan Rey'e hareket etmiştir. Bu son defa Bağdat'tan ayrılışında onu, Amidüddeve b. İbn Cüheyre ve hâdimler¹⁴⁵ Nehrevan'a kadar uğurlamıştır (H.465/M.1073).¹⁴⁶

Arslan Hâtun halifeden boşanmayıp onun ölümüne kadar Rey'de kalmıştır. Halife Kâim biemrillâh'ın ölümünden iki yıl sonra ise Melikşah tarafından Deylemli Kâkuye¹⁴⁷ hanedanından Ali b. Ebu Mansur ile evlendirilmiştir (H.469/M.1076-77).¹⁴⁸ Böylelikle Arslan Hâtun, Kureysî yerine Deylemî, halife yerine zamanının çoğunu Selçuklu sarayında geçirmiş olan, âlim, edip ve şairleri himaye eden bir eş ile evlenmiştir.¹⁴⁹

Arslan Hâtun ile ilgili olarak ikinci evliliğinden sonra (H.469/M.1076-77) çağdaş kaynaklarda hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Arslan Hâtun'un Yezd'de¹⁵⁰ iyi hatıralar bıraktığı görülmektedir. Söylendiğine göre her gün biri halka, diğeri de

¹⁴³Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul 1978, s.104; Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları" *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, S. Ü. Türkiyat Ens. Yay. Konya 2013, s. 408.

¹⁴⁴İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l Ümem*, Beyrut 1412/1992, XVI, s. 145; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 186.

¹⁴⁵Hâdim: Hizmet eden kişi.

¹⁴⁶Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 188; Sümer, s. 10.

¹⁴⁷Kâkuyiler, 1007-1119 yılları arasında Cibâl (Irâk-ı Acem) ve Yezd'de hüküm süren Deylem asıllı bir hânedandır. Tuğrul Bey döneminde Selçuklulara tâbi olmuşlardır. (Daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Güner, "Kâkûyîler", *DİA*, XXIV, 219-221.

¹⁴⁸İbnü'l Esîr, VIII, 413.

¹⁴⁹Bundarî, s. 53; Ayrıca bkz. Sümer, "Arslan Hâtun", s. 10; Güner, "Kâkûyîler", *DİA*, 220.

¹⁵⁰Yezd: Nîşâbur, Şîraz ve İsfahan arasında Şîraz'a 70 fersah (yaklaşık 420 km.) mesafede bulunmaktadır. (Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân V*, 435, Beyrut 1977).

okumuşlara olmak üzere iki şölen vermiş, yoksullara da sahip çıkmıştır. Şehirdeki eski Cuma mescidini yaptırdığı gibi bir semtte de minareli bir mescid inşa ettirmiştir. Minarenin şerefesinin altına çini ile Arslan Hâtun'un adı yazılmıştır. Alaü'd-devle Ebu Kalîcâr Gerşasb b. Ali b. Feramürz¹⁵¹ adlı bir oğlu ve Ata Hâtun adlı bir kızı olan Arslan Hâtun'un ölüm tarihi tesbit edilememiştir.¹⁵²

Hatice Arslan Hâtun'un oğlu olan Gerşasb b. Ali, babasının vefatından sonra Kâkûyî emîri olmuştur. Kaynaklar onunla ilgili bilgilere Sultan Muhammed Tapar ve Sultan Sencer dönemlerinde yer vermektedir. Nitekim o, Sultan Muhammed Tapar nezdinde büyük bir prestije sahiptir. Ayrıca Sultan Muhammed Tapar ve Sencer'in kızkardeşi ile evlenmiştir. Selçuklu ailesi içindeki taht mücadelelerinde yer alan Gerşasb aynı zamanda ilme ilgi duyan ve âlimleri kitap yazmaya teşvik eden bir emir olarak görülmektedir. Yezd'in imar ve inşasında da önemli faaliyetler ortaya koymuştur.¹⁵³

Arslan Hâtun'un kızı Ata Hatun da bir Selçuklu şehzadesi ile evlenmiş ve Ata Han adında bir oğlu olmuştur. Ata Hatun da Yezd'de vefat etmiş ve Ata Han medresesine gömülmüştür.¹⁵⁴

2. Gevher Hâtun

Çağrı Bey'in kızı, Sultan Alparslan'ın kız kardeşidir.¹⁵⁵ Gevher Hâtun Selçuklu ailesinden Yusuf (Yunus) Yinal'ın¹⁵⁶ oğlu Elbasan (Erisığı, Erbasan, Erbasgan) ile evlenmiştir.¹⁵⁷ Gevher Hâtun'un mevcut yönetimle sorunlu ilişkileri kardeşi Alparslan dönemi ile başlamıştır. Melikşah döneminde de devam eden bu süreç hâtun'un vefatına

¹⁵¹ Bu isim üzerinde kaynaklarda farklı bilgiler geçmektedir. Gerşasb b. Ali ile Feramurz b. Ali'nin aynı kişi olduğunu söyleyen araştırmacılar olduğu gibi iki farklı kişi olduğunu belirtenler de bulunmaktadır. (Daha fazla bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Arslan Hâtun"; Ahmet Güner, "Yezd Kâkûyîleri (Kâkveyhîler) ve Selçuklular", *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler I*, Konya 2001, s. 361-365).

¹⁵² Sümer, "Arslan Hatun", s. 11-12.

¹⁵³ Sümer, "Arslan Hatun", s. 12; Güner, "Yezd Kâkûyîleri", s. 360.

¹⁵⁴ Güner, "Yezd Kâkûyîleri", s. 366.

¹⁵⁵ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 136.

¹⁵⁶ Selçuk'un oğullarının sayısı kaynaklarda ihtilafıdır. Yunus ve Yusuf'un aynı kişi olduğu görüşünde olanlar Selçuk'un dört oğlu olduğunu belirtir. Bu nedenle Erbasan'ın babasının Yunus veya Yusuf olduğu farklılığı görülmektedir. (Bkz. Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, XIII, İstanbul 1958, s. 129; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, 2012, s. 85).

¹⁵⁷ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 136.

kadar devam etmiştir. Nizamülmülk'ün tavsiyesiyle Melikşah tarafından öldürülmesi istenen Hâtun, maalesef kendine ait yedi askerin saldırısı ile 467/1075 tarihinde ölmüştür.¹⁵⁸

Gevher Hâtun tehlikesi bu şekilde bertaraf edildikten sonra sultanın askerleri gelip Hâtun'a ait mal ve parasını cariyesinden alıp hepsini Sultan Melikşah'a götürmüştür. Sultan da bunların değerli olanlarını kendi yanına almıştır (467/1075).¹⁵⁹

Hâtun'a ait ciddi bir mal varlığının oluşu ve askerî birliklerin başına geçmesi dikkat çekicidir. Siyasî olayların içerisinde hiç çekinmeden etkinlik gösteren Gevher Hâtun dindar ve iffetli bir kadın olarak da nitelenmektedir.¹⁶⁰

3. Safiye Hâtun

Safiyye Hâtun Çağrı Bey'in kızlarındanıdır. Üç kere evlenen Hâtun'un adından bu evlilikler dolayısıyla bilgi sahibi olmaktayız. İlk evliliğini Basra ve el- Ahvaz Emîri Hezâresb b. Bengîr¹⁶¹, ikinci evliliğini ise Ukaylî hanedanından¹⁶² Müslim b. Kureyş ile gerçekleştirmiştir.¹⁶³

Müslim b. Kureyş'ten Ali adında bir oğlu olan Hâtun özellikle son evliliği esnasında dâhil olduğu siyasî olaylarla adından söz ettirmiştir.

Şerefüddeve Müslim b. Kureyş, 478/1085 yılında öldükten sonra¹⁶⁴ kardeşi İbrâhîm b. Kureyş b. Bedrân, Ukaylî hanedanının başına geçmiştir.¹⁶⁵ Sultan Melikşâh, İbrâhîm b. Kureyş'i Mûsul ve el-Cezîre'nin yönetimine getirerek, Şerefüddeve Müslim'in eşi ve kendi halası Safiye Hâtun ile evlenmesine karar vermiştir (479/1086-87).¹⁶⁶ Ayrıca halası Safiye Hâtun'a Beled şehrini iktâ etmiştir.¹⁶⁷ Melikşah'ın vefatının

¹⁵⁸ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 199; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 173.

¹⁵⁹ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 199.

¹⁶⁰ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 203.

¹⁶¹ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 163

¹⁶² Irak, el-Cezire ve kuzey Suriye'de 990-1096 yılları arasında hüküm süren bir arap hanedanlığıdır. (Daha fazla bilgi için bkz. Gülay Ögün Bezer, Ukaylîler, *DİA*, XLII, s. 59).

¹⁶³ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 163

¹⁶⁴ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 268.

¹⁶⁵ İbnü'l Esîr, VIII, 488; İbn Kesîr, XII, s. 257; Ayrıca bkz. Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 31.

¹⁶⁶ İbnü'l Esîr, VIII, 488; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 271; Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 32.

ardından Safiye Hâtun ve oğlu Ali b. Şerefüddeve Müslim, Musul şehri için mücadele etmiştir.¹⁶⁸

4. Ayşe Hâtun

Alparslan'ın kızı¹⁶⁹ olan Ayşe Hâtun Batı Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk Nasr'ın da eşidir.¹⁷⁰ Dönemin özelliği niteliğinde olan siyâsî evliliklerin de bir örneğidir. Ayşe Hâtun isminden bu evlilik dolayısıyla haberdar olmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti daha kuruluş yıllarından itibaren Karahanlı hanedan üyeleri ile akrabalık kurma yolunda adımlar atmışlardır. Bunların ilki Buhârâ hâkimi Ali Tegin'in Oğuzlar'ın başındaki Arslan Yabgu'nun kızını almasıyla gerçekleşmiştir.¹⁷¹ Karahanlar'ın Selçuklular'a kız vermesi ile ise Afrasyab soyu, Selçuklu sarayında hâkimiyeti altındaki İslam coğrafyalarının çok kültürlülüğü ve etkisi karşısında onları Türk geleneğine ve köklü Türk hanedan soyuna bağlayan bir unsur olmaktadır.¹⁷²

Şemsülmülk eşi Ayşe Hâtun'u kardeşi Ayaz'a yardım etmekle ve kendi aleyhinde, kardeşi lehinde casuslukla itham etmişti. Ve bu nedenle de eşini döverek öldürmüştü.¹⁷³

¹⁶⁷ İbnü'l Esîr, VIII, 488; Ayrıca bkz. Suat Kaymak, "Bir Selçuklu Hatunu'nun Evlilikleri: Safiye Hâtun", *Tarih Dergisi*, sa.58 (2013 / 2), İstanbul 2013, s. 35.

¹⁶⁸ İbnü'l Esîr, VIII, 488; Ayrıca bkz. Kaymak, s. 36.

¹⁶⁹ İbnü'l Esîr, VIII, s. 394; Ebu'l Ferec, s. 325. Bu konuda ihtilaf bulunmaktadır. Bazı kaynaklar Şemsülmülk ile evlendirilen kişinin Alparslan'ın kız kardeşi olduğunu kaydetmektedir. (Bkz. Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 183); Ayrıca bkz. Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş, (766-1212)*, İstanbul 2007, s. 341.

¹⁷⁰ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 183; Ebu'l Ferec, s. 325.

¹⁷¹ Ömer Soner Hunkan, "Türk Hakanlığı'nda (Karahanlılarda) Kadın", *Ortaçağ'da Kadın*, ed. Altan Çetin, s. 381. Oğuzların Ali Tegin'e karşı yaptıkları savaşlar sırasında dünyaya gelen Alparslan'ın annesi de Han-ı Hanan soyundan Türkan Hatun idi. Onun soy ünvanı han-ı hanan, hakanlığın başkenti Balasagun'u ve buradaki hakanın ünvanını hatırlatmaktadır. Bu durumda hatun Kadir Han Yusuf'un oğlu Buğra Han Muhammedin kızı olabilir. (Bkz. Ömer Soner Hunkan, aynı yer).

¹⁷² Hunkan, "Kadın", s. 382.

¹⁷³ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 183; Ebu'l Ferec, s. 325; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 189. Sıbt İbnü'l Cevzî, Alparslan'ın Türkistan seferine çıkmasının ilk sebebi olarak Ayşe Hatun'un öldürülmesini göstermektedir. (A.g.e.).

5. Zübeyde Hâtun

Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'nin kızı olan Zübeyde Hâtun Sultan Melikşah ile evlenmiştir.¹⁷⁴ Hâtun aynı zamanda Melikşah'tan sonra tahta geçen Berkyaruk'un da annesidir.¹⁷⁵

Zübeyde Hâtun'un Melikşah ile evli olduğu döneme dair bilgiye kaynaklarda rastlanılmamıştır. Hâtun özellikle oğlu Berkyaruk'un taht mücadelesi sırasında yaşanan olaylarla karşımıza çıkmaktadır. Zübeyde Hâtun taht mücadelesinde Terken Hâtun kadar ön planda olmamıştır. Fakat sonrasında gelişen olaylarda müdahil olduğu ortadadır.

Tüm mücadeleleri sırasında Berkyaruk'un arkasında olan hatun oğlundan da her zaman aynı derecede itibar ve destek görmüştür. Nitekim bunun göstergelerinden biri de emir Yelberd'in öldürülmesi meselesidir. Melikşah ile Berkyaruk'un büyük emirlerinden birinin oğlu olan Yelberd (Yılberd) Sultan Berkyaruk döneminde önemli görevlere getirilen bir komutandır. Berkyaruk Gevherâyin'in iktalarını ve Bağdâd şahneliğini ona vermiştir. Fakat Yelberd Sultan Berkyaruk'un annesi hakkında uygunsuz sözler sarf edince Sultan tarafından öldürülmüştür (486/1093).¹⁷⁶

Berkyaruk'un saltanatı sırasında devlet işlerine müdahil olan Hâtun, vezir tayinindeki tesiriyle de karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu konuya dahli, kendisinin vefat sebebi de olmuştur. Şöyle ki: Hâtun'un da desteği ile vezir Müeyyidülmülk görevden alınmıştı (488 / 1095).¹⁷⁷ Zübeyde Hâtun Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar'ın taht savaşlarının ikincisinde Rey'de bulunmaktaydı. Muhammed Tapar'ın tarafında olan Müeyyidülmülk Rey'e geldiğinde intikam amacıyla Hâtun'u kaleye hapsetmiş ve kendisinden beş bin dinar vereceğine dair bir yazı almış ve onu öldürmek istemişti.

¹⁷⁴ İbnü'l Esîr, VIII, 484; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, 1987, s. 179.

¹⁷⁵ Urfalı Mateos, s. 179.

¹⁷⁶ İbnü'l Esîr, VIII, 491.

¹⁷⁷ İbnü'l Esîr, VIII, 507; Bundarî, s. 87.

Sonrasında Hâtun kaleye hapseden Müeyyidülmülk onu orada boğdurmuştur. Hâtun bu şekilde henüz 42 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁷⁸

6. Mahmelek Hâtun

Sultan Melikşah ve Terken Hâtun'un kızlarıdır. Abbasî Halifesi Muktedîbillâh ile evlenmiştir. Mahmelek Hâtun'un evliliği ve düğünü, dönemin kaynaklarına ayrıntılı bir şekilde yansımaktadır. Halife'nin evlilik talebi ile başlayan süreç çerçevesinde hatun hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

Mahmelek Hâtun, Halife ile 480/1088 tarihinde evlenmiştir.¹⁷⁹ Bu evlilik dolayısıyla “*Üstü kapalı çadırların kurulması ve Bağdat'ın iki tarafının süslenmesi*” emredilmiştir. Gelinin çeyizleri, 130 (yüz otuz) deve ile Saltanat Sarayı'ndan Hilafet Sarayı'na taşınmıştır.¹⁸⁰ Çeyizin önünde, Sa'düddeve Gevherâyîn, Emir Porsuk ve diğer bazı emirler bulunmuştur. Çeyizin geçişi sırasında halk, onların üzerlerine altın ve dirhem paralar saçmıştır. Develerin üzeri Rûm ipeği ile örtülmüştü. Boyunlarında altın ve gümüşten çanlar ve gerdanlıklar vardır. Ertesi gün geri kalan şeyler de, 74 katırla saraya nakledilmiştir. Katırların üzerindeki dolaplar, 12 gümüş sandıktan oluşuyordu. Sandıklar da altın, gümüş ve mücevherler ile yüklü idi. Katırların önünde 30 tane de ek at vardı.¹⁸¹

Halife'nin annesi ve halası, gece Saltanat Sarayı'na gitmiştir. Sultan'ın eşi Terken Hâtun, kızını onlara teslim etmiş, gece mücevherlerle süslenmiş bir tahtı revanla Mahmelek Hâtun Saltanat Sarayı'ndan Hilafet Sarayı'na götürülmüştür. Tahtı revanın çevresinde 200 (iki yüz) has cariye, onların önlerinde de Nizamülmülk, Ebu Sa'd el- Müstevfî ve emirler yer almıştır.¹⁸²

¹⁷⁸ İbnü'l Esîr, IX, 22; Bundarî, s. 88.

¹⁷⁹ Azimî, *Azîmî Tarihi*, Selçuklularla İlgili Bölümler, yay. Ali Sevim, TTK, Ankara 1987, s. 27; İbnü'l Cevzî, XVI, s. 268; İbnü'l Esîr, VIII, 451-452; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 279; Ahmet b. Mahmut I, s. 157; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 207; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1973, s. 96-97.

¹⁸⁰ İbnü'l Cevzî, XVI, s. 268.

¹⁸¹ İbnü'l Esîr, VIII, 451; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 279-280; Ahmet b. Mahmut I, s. 157.

¹⁸² İbnü'l Cevzî, XVI, s. 269; İbnü'l Esîr, VIII, 451; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 279-280; Ahmet b. Mahmut I, s. 157.

Halife ertesi gün sultanın adamları için eşi görülmemiş bir şölen düzenlemiştir.¹⁸³ Bu şölene katılan bütün emirlere ve ordu içinde mevki ve itibarı olan diğer subaylara hil'at giydirmiştir. Ayrıca Sultan Melikşah'ın karısı Terken Hâtun 'a ve diğer bütün hâtunlara da hil'atler göndermiştir.¹⁸⁴

Bu şekilde devletin tüm ihtişamını gözler önüne seren bir törenle evlenen Hâtun'un Cafer adında bir oğlu olmuştur (480/1088).¹⁸⁵ Maalesef evliliğinde mutlu olamayan Mahmelek Hâtun bir müddet sonra Bağdat'ta kalmak istemediğini babasına bildirmiştir.¹⁸⁶ Bu nedenle İsfahan'a dönen Hâtun 482/1090 tarihinde çiçek hastalığından vefat etmiştir. Vefatı dolayısıyla vezir Ebu Şucâ, Bâbu'l-firdevs'te bir hafta oturarak yedi gün süreyle taziyeleri kabul etmiştir.¹⁸⁷

7. Gevher Hâtun

Selçuklu ailesinden İsmail b. Yâkutî'nin kızı'dır. Melikşah'ın oğlu Muhammed Tapar'ın ise eşidir.¹⁸⁸ Gevher Hâtun'un babası İsmail b. Yâkutî Berkayaruk aleyhine giriştiği faaliyetler sonucunda öldürülmüştü (486/1093).¹⁸⁹ Aynı tarihlerde Berkayaruk kardeşi Muhammed Tapar'a Gence melikliğini vermişti. Muhammed Tapar, İsmail b. Yâkutî'nin çocukları ile olan yakınlaşmasının sonucu Gevher Hâtun ile evlenmiş olmalıdır.¹⁹⁰ Bu yakınlaşmanın ardından Mevdud b. İsmail'in vefatı sonrasında askerleri ile topraklarının idaresi de Muhammed Tapar'ın kontrolüne geçmiştir.¹⁹¹

Hâtun'un hayatı, gördüğü ikbal devirlerinin ardından eşinin, onun öldürülmesine dair verdiği ferman ile son bulmuştur. Nitekim bu konuda iki rivayet bulunmaktadır. Bir rivayete göre sultan hastalanmış ve öleceğini hissetmişti. Kendisinden sonra kudretli eşi Gevher Hâtun'un Sencer ile evlenme ihtimali ve

¹⁸³ İbnü'l Cevzi, XVI, s. 269; İbnü'l Esîr, VIII, 452.

¹⁸⁴ İbnü'l Esîr, VIII, 452.

¹⁸⁵ İbnü'l Cevzî, XVI, 270; İbnü'l-Esîr, VIII, 452; Ahmet b. Mahmud I, s. 160; Havva Kurt Selçuk, "İbn-i Hallikan'ın Vefayatü'l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklu Devlet ve İlim Adamları", *Erciyes Üniv. Sosyal BilimlerEnstitüsü Dergisi*, sa. 8, 1999, s. 109.

¹⁸⁶ İbnü'l Cevzî, XVI, 281; İbnü'l Esîr, VIII, 460; Ahmet b. Mahmud I, s. 160.

¹⁸⁷ İbnü'l Cevzî, XVI, 281; İbnü'l Esîr, VIII, 460.

¹⁸⁸ İbnü'l Esîr, IX, 65; Bundarî, s. 102; Urfalı Mateos, s. 262; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 234.

¹⁸⁹ Ravendî, *Rahat-üs-Sudür ve ayete's sürrur*, çev. Ahmet Ateş, TTK, Ankara 1957, s. 138; İbnü'l Esîr, VIII, 490; Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkayaruk*, s. 22.

¹⁹⁰ Kaçın, s. 9.

¹⁹¹ Ahmed b. Mahmud II, s. 39.

oğullarının saltanattan ve haklarından mahrum kalma endişesi nedeniyle eşini öldürtmüştür.¹⁹² Sultan Gevher Hâtun'u saraya çağırması ve onu askerlerinden gizli olarak kendi gözleri önünde boğdurmuştur.¹⁹³

Diğer bir rivayete göre ise hâtunun gücünden rahatsız olanlar sultanın hastalığını fırsat bilmiş ve kendisine eşi tarafından sihir yapıldığını öne sürmüşlerdir. Bu şekilde etki altında kalan sultan Hâtun'un gözlerine mil çektirmiş ve dar bir evde hapsedirmiş, Hâtun'a bağlı bir grubu da öldürtmüştür. Ardından Hâtun'un boğdurulmasıyla ilgili emri vermiştir. Bir kader tecellisi olacaktır ki Muhammed Tapar ve Gevher Hâtun aynı saatlerde vefat etmiştir (511/1118).¹⁹⁴

B. HANEDANA EVLİLİK YOLU İLE DÂHİL OLANLAR

1. Altuncan Hâtun

Altuncan Hâtun Harzemşâh'ın (Harezmşâh) eski eşidir.¹⁹⁵ Tuğrul Bey ile ne zaman evlenerek Selçuklu hanedanına dâhil olduğuyla ilgili bir tarihi tam olarak bilemiyoruz. Muhtemelen Tuğrul Bey Hârezm'i fethedince (434/ 1042-1043) ölen Harzemşâh Şah Melik'in karısı Altuncan Hâtun ile evlenmiştir.¹⁹⁶

Selçuklular, teşkilatlı bir devlet yapısına kavuşmadan önce Tuğrul ve Çağrı Beylerin idaresi altında, çeşitli hâkimiyet mücadeleleri içerisinde yer almışlardır. Gazne Devleti'nin merkezine isyan eden devletin Harezm valisi Harun b. Altuntaş ile ortak hareket etmişlerdir. Harzemşâh Harun'un Gazneli Mesud tarafından suikastla öldürülmesi sonucu Harzemşâh idaresine İsmail b. Altuntaş getirilmiştir. (426/1035). Daha sonra İsmail, Tuğrul ve Çağrı Bey'den yardım istemiş, nihayetinde 1042-1043 yılında Tuğrul Bey Harezm'i fethetmiştir.¹⁹⁷ Altuncan Hâtun'un, bu son Harzemşâh Şah Melik'in eşi olması ihtimal dahilindedir. Ki bu evlilikle birlikte Harzemşâh'ın mirasını

¹⁹² Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 234.

¹⁹³ Urfalı Mateos, s. 262.

¹⁹⁴ Bundarî, s. 115; Müneccimbaşı, s. 110.

¹⁹⁵ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 88; Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 140.

¹⁹⁶ Ergin Ayan, "Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasî Evlilikleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sa. 173, Nisan 2008, s. 112.

¹⁹⁷ İbnü'l Esîr, VIII, 256.

da Selçuklular devralmışlardır. Kaynaklarda Harzemşâh'ın eski karısı olduğu bilgisinin dışında, Tuğrul Bey'in, veziri Amidülmülk Kündürî'yi Harzemşâh'ın dul eşini kendisine istemesi için göndermiş olduğu geçmektedir.¹⁹⁸ Bu bilgiler sonucunda vezirlik tarihi kaynaklarda net belirtilmemiş olsa da Amidülmülk'ün bu evlilikte rolü olduğunu kabul edersek evlilik tarihi 1050'lere kadar gelebilmektedir.¹⁹⁹

Altuncan Hâtun'un Harzemşâh'tan Enûşirevân adında bir oğlu da bulunmaktaydı.²⁰⁰ Son derece ihtiyatlı, iyi fikirli ve azimli bir kadın olduğu anlaşılan Altuncan Hâtun'un değerinin farkında olan Tuğrul Bey, birçok iş ve sorunun çözümünde eşinin görüşüne önem veriyordu. Hatta bazı işleri eşine havale etmekteydi.²⁰¹ Bazı kaynaklarda Altuncan Hâtun'a olduğundan da fazla kıymet yüklenerek, saltanatın bütün işlerinin bu hâtunun idare ettiği dahi söylenmektedir.²⁰²

Altuncan Hâtun 1060 yılında Zencan²⁰³'da vücudunda su birikmesi (istiska) hastalığından vefat etmiştir. Kaynaklar kendisinden hem kişisel özellikleri hem de devletin sorunlu zamanlarında insiyatif sahibi olarak oynadığı başarılı rollerden dolayı övgüyle bahsetmektedir. Hâtun, çok dindar, akim ve dinin hoş gördüğü belirli bir görüş ve niyet sahibi olmakla birlikte yoksulları gözetip yararlı işler de yapmaktaydı. İyi fikirli ve azimli olup ihtiyatla hareket etmekteydi. Eşinin ölümüne çok üzülen Sultan Tuğrul Bey, tabutunu beraberinde Rey'e götürdü ve Hatun'u orada toprağa verdi.²⁰⁴

¹⁹⁸İbn Kesir, s. 207; Zekerîya Kitapçı, *Abbâsi Hilafetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, 1994 Konya, s. 61; Amidülmülk Kündürî Selçuklular'ın dördüncü veziri idi. Selçuklu vezirlerinin en meşhurlarından olan el-Kündürî zamanında Selçuklular muazzam bir devlet halini almış ve Tuğrul Bey Bağdat'a girmiştir.

¹⁹⁹El-Kündürî'nin vezirlik görevine getirilme tarihi tam olarak tespit edilememiştir. 1054 sonu olduğu tahmin edilmektedir. Bkz: Harol Bowen, "İlk Selçuklu Vezirlerine Dair Bazı Notlar", (çev. Aliye Toker) *Türkiyat Mecmuası*, XVII, İstanbul 1972, s. 132.

²⁰⁰İbnü'l Cevzî, XVI, 31; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 89.

²⁰¹İbnü'l Cevzî, XVI, 65; Bundarî, 18; Sibt İbnü'l Cevzî, 89; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 139-140.

²⁰²Ebu'l Ferec, s. 315.

²⁰³Zencan, Azerbaycan ile Cibâl bölgesi arasında kalan meşhur büyük bir şehirdir. Kazvin ve Ebher'e yakındır. (Bkz. Yâkût el-Hamevî, III, 152).

²⁰⁴İbnü'l Cevzî, XVI, 65; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 89; Bundarî, s. 18; İbnü'l Esir, VIII, 353; Ebu'l Ferec, s. 315; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 139-140.

2. Seferiye Hâtun

Alparslan'ın şahsiyetli, cesur eşidir. Seferiye Hâtun nesebi ile ilgili bilgiye kaynaklarda rastlanılmamaktadır.²⁰⁵ Kaynaklarda bu evliliğinin ne zaman yapıldığı hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Ancak hatunun Alparslan'dan olan kızı 464/1071-1072 yılında halife vekili Uddetüddîn ile evlendiğine göre, bu evlilik 1050'li yıllarda veya daha önceki bir tarihte gerçekleşmiş olmalıdır.²⁰⁶

Seferiye Hâtun Alparslan gibi güçlü bir kimliğe sahip sultanın eşi olduğu halde devlet işlerinde etkin olduğunu görebildiğimiz örneklerdendir. Eşiyle birlikte seferlere katılan Hâtun sorunların çözümünde de etkili olmaktadır. Fikirleri ve müdahaleleri ile isabetli kararlar alan hâtun devlet için olumlu etkiye sahip olmuştur.

Sultan Alparslan 1072 yılında Türkistan üzerine bir sefere çıkmış ve bu seferde Yusuf adlı bir kale kumandanı tarafından suikast sonucu öldürülmüştür.²⁰⁷ Alparslan ölmeden önce ordu mensuplarına vasiyette bulunmuştur. Vasiyetinde çevresindekilerin derhal Melikşah'a biat etmeleri hususunda tekrar söz almış, devletin geleceğiyle ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunmuş ve bu arada, dul kalacak olan eşi Seferiye Hâtun'un kardeşi Kirman Meliki Kavurd'la evlendirilmesini²⁰⁸, Kirman ve Fars bölgelerinin Kavurd'a bırakılmasını, ancak onun merkeze daha yakın olan Şiraz'da oturtularak sıkı kontrol altında tutulmasını tavsiye etmiştir. Alparslan'ın ileri görüşlülüğünün bir örneğini teşkil eden bu vasiyet, Kavurd'un derhal isyan etmesi üzerine uygulanamamış, dolayısıyla Seferiye Hâtun da Kavurd'la evlenmemiştir.²⁰⁹ Alparslan'ın bu evlenme isteğiyle taht kavgalarını önleme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır.

²⁰⁵ Bununla birlikte Kitapçı, (*Abbasi Hilafetinde Türk Hatunları ve Sultanları*, s. 104) bir kaynak göstermeden Kadir Han'ın kızı olduğunu kaydetmiştir. Sibt İbnü'l Cevzî, (s.141) de ise Alparslan'ın Kadir han'ın kızı ve Mahmud b. Mesud b. Sebüktekin'in eski eşi olan Şah hatun ile evlendiği bilgisi kaydedilmiştir. Ayrıca bkz. Bülent Kaçın, *Büyük Selçuklu Devletinde Hanedan Üyelerinin Evlilikleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 48.

²⁰⁶ Kaçın, s. 84

²⁰⁷ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 183.

²⁰⁸ Türk ailesinde, "leviratus", yani ölen erkek kardeşin dul kalan eşiyle veya dul fakat genç ve çocuksuz üvey anne ile evlenme şekli bulunmaktadır. (Bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 1995, s. 216. Ayrıca bkz. Ali Erkul, "Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri", *Türkler III*, s. 58-66).

²⁰⁹ İbnü'l Cevzî, XVI, 147; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 184; Ayrıca bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Melikşâh" *DİA*, II, 529.

Sultan Alparslan'ın eşi Seferiye Hâtun 466/1073 tarihinde sebebi bilinmeyen bir nedenle vefat etmiş, kendisinden geriye pek çok para ve mal kalmıştır.²¹⁰

3. Seyyide Hâtun

Seyyide Hâtun, Abbasî Halifesi el-Kâim biemrillâh'ın kızı, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in eşidir.²¹¹ Tuğrul Bey ile evlenmesi iki taraf arasında dönem dönem krize dönüşmüş olsa da üç yılın ardından evlilik gerçekleşmiştir. Fakat bu evlilik Tuğrul Bey'in vefatından dolayı uzun ömürlü olamamıştır.

Bu evliliğin detaylarını siyâsî evliliklerle ilgili kısımda değerlendirmeyi uygun bulduk. Hâtun'un özellikle Tuğrul Bey'in vefatı sonrasındaki hayatına ise bu bölümde değineceğiz.

Sultan Tuğrul Bey ağır hasta olduğu halde eşi Seyyide ile birlikte Bağdat'tan ayrılmıştır (Rebiülevvel 455 / Mart 1063). Bu tarihten altı ay sonra ise Sultan'ın vefat haberi Bağdat'a ulaşmıştır (Ramazan 455 /Eylül 1063).²¹²

Tuğrul Bey'in ölümünden sonra, Alparslan'ın tahta geçmesine kadar geçen sürede Selçuklu merkezi yönetiminin zayıflaması nedeniyle başta Irak olmak üzere ülkede bir huzursuzluk başlamıştır.²¹³ Bağdat Abbasî halifesi, Selçuklularla aralarındaki anlaşmayı Tuğrul Bey'in hayatı süresince geçerli olduğunu düşündüğünden, sultanın vefatından sonra bölgede tekrar Abbasî hâkimiyetini güçlendirmeye çalışmış, hutbelerden²¹⁴ Tuğrul Bey'in adı çıkarıldığı halde yerine başka bir isim

²¹⁰ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 193.

²¹¹ İbnü'l Cevzî, XVI, 65; Bundarî, s. 18; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 89; Reşidüddin Fazlullah, s. 106.

²¹² İbnü'l Cevzî, XVI, 82; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 116.

²¹³ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 120.

²¹⁴ Hutbe: Hükümdarlığın manevî unsurlarından biri olan hutbe, Cuma ve bayram namazları gibi belirli ibadetler esansında irad edilen dinî bir öğüttür. Hz. Peygamber'den sonra siyâsî hâkimiyetin sembolü olarak da ön plana çıkmıştır. Hutbe aynı zamanda bir bağımsızlık işareti olarak da kabul edilmiştir. Hükümdar olmanın ilk işaretlerinden biri de hutbedir. Ülkeler açısından da bağımsızlığı ilan etmenin birinci yolu, ele geçirilen ülkede hükümdar adına hutbe okutmak idi. Ayrıca hutbenin, salt siyâsî otoriteyi ve insanları ilgilendiren yönü ise önemli bir iletişim organı olmasıdır. İletişim sistemlerinin gelişmediği ve iletişimin tamamen insan odaklı olarak şekillendiği Ortaçağ ortamında, hemen hemen her müslümanın katıldığı Cuma hutbesi sayesinde insanlar arasında haberleşme temin edilmekte idi. Bu sayede, sosyal ve siyâsî gelişmelerin duyurulduğu, resmî ideolojilerin telkin edildiği en önemli birimlerden olan ibadet mekânları, dolayısıyla da bu mekânlarda okunan hutbeler, hem siyâsî iktidarlar için hem de insanlar için haberleşme vasıtası haline gelmiş oluyordu. (Daha fazla bilgi için

zikredilmemiştir.²¹⁵ Alparslan'ın Selçuklu tahtına çıkması ile bozulan otorite yeniden sağlanmıştır.

Tuğrul Bey'in vefatından sonra Seyyide Hâtun Rey'de tutulmaktaydı. Selçuklu veziri Amîdûlmülk Seyyide Hâtun'dan sultana ait olan ve çok büyük değerdeki mücevherleri geri istemiş, fakat Hâtun'un bu mücevherlerin kendisinde olmadığını bildirmesi üzerine Amîdûlmülk onun iktalarına el koymuştur.²¹⁶ Sultan Alparslan vezirliğe Amîdûlmülk yerine Nizâmûlmülk'ü atamış, ardından da Seyyide Hâtun'un Bağdat'a gitmesine izin vermiştir.²¹⁷ Çok geçmeden Seyyide, Rey alevîlerinin nakibi Murtaza'nın evine, oradan da Sâve'ye gitmiştir. Seyyide'nin yol masrafları için Nizâmûlmülk ona 5 bin altın göndermiş, fakat o bu parayı almak istememiştir. Bunun üzerine kendisine “*Ama bu ayıp olur*” denilince, o da parayı kabul etmiştir. Seyyide'ye vezir Nizâmûlmülk tarafından “*Sana yaptığı yerinde olmayan şeyler ve seni Rey'e göndermesi nedeniyle Amîdûlmülk tutuklanmıştır*” denildiği rivayet edilmiştir.²¹⁸

Seyyide Hâtun ile birlikte Bağdat'a Selçuklu devleti âyânından bir grup ile Sultan Alparslan adına hutbe okutulmasını sağlaması amacıyla İbnü'l Muvaffak adıyla bilinen Ebu Sehl Muhammed b. Hibetullah gönderilmiştir. Fakat o ölünce, yerine, Seyyide Hâtun ile birlikte Bağdat'a gitmek üzere Reisü'l-Irakeyn Ebu Ahmed en-Nihâvendî görevlendirilmiştir.²¹⁹ Seyyide Hâtun ve beraberindekiler Mart 1064' de Bağdat'a ulaşmıştır. Alparslan'ın Seyyide Hâtun'un Bağdat'a dönmesini gerçekleştirmesi hususundaki hizmetleri için teşekkür edilip, hatiplere, Onun adına camilerde hutbe okumaları emredilmiştir.²²⁰ Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Sultan Alparslan, kendi hükümdarlığının Halife tarafından tanınmasını ve onaylanmasını sağlamak amacıyla iki devlet arasında huzursuzluğa sebep olan Seyyide Hâtun'un durumunu çözmek suretiyle olayları hızlandırmıştır.

bkz. Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Âlâmetleri*, TTK, Ankara 2007, s. 44; Ahmet Çaycı, *Selçuklular'da Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 53,54).

²¹⁵ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 116-117; Ayrıca bkz. M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III Alparslan ve Zamanı*, TTK, 2011, s. 53.

²¹⁶ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 120.

²¹⁷ Müneccimbaşı, s. 34.

²¹⁸ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 130.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, VIII, 366; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 130.

²²⁰ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 130.

Halife'nin kızı göz kamaştıran bir şekilde Bağdat'a girmiştir. Bağdat'a gece girmelerine rağmen insanlar onu görünce yollara çıkmıştır. Halife ve ailesi bu duruma çok sevinmiştir. Halife, minberler üzerinde hutbelerde Alparslan'a dua edilmesini emretmiştir. Duada şöyle denilmiştir: *"Allah'ım! Muazzam Sultan Adü'dü'd-Devle Tâcül-Mille Alparslan Ebu Şüca Muhammed b. Davud'u ıslah et, durumunu düzelt."* Sonra halife, Sultan Alparslan'a Nakibü'n-Nükaba Şerif, Tarrad b. Muhammed, Ebu Muhammed et-Temimî ve Hadim Muvaffak'la birlikte hil'atler ve nişanlar göndermiştir.²²¹ Böylece Sultan Alparslan, Irak üzerinde hâkimiyetini tam olarak kurmuştur.²²²

Kaynaklarda Seyyide Hâtun'un Tuğrul Bey'den sonra her hangi birisiyle evlendiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Dindar ve hayırsever biri olan hatun, Halife el-Mustazhir Billâh zamanında (487-512/1094-1118) devleti yıkmak için çalıştığı gerekçesiyle evinde gözaltına alınmıştır. Evliliği dolayısıyla Selçuklu Devleti ile Abbasî hilafeti arasında ciddi siyasi kriz ve gelişmelere yol açan Seyyide Hâtun, Muharrem 496 (20 Ekim 1102) tarihinde vefat etmiş ve Rusafe'ye defnedilmiştir.²²³

4. Terken Hâtun (Melikşah'ın Eşi)

Terken Hâtun, Sultan Melikşah'ın siyasî olaylarda etkisini çokça hissettiren eşidir. Kaynaklarda geçen rivayetlere göre Türk aslından ve Hunların ilk hükümdarı olan Afrasyab neslindendir.²²⁴ Melikşah'ın Terken Hâtun haricinde iki eşi daha bulunmaktaydı. Biri yine Selçuklu hanedanına mensup olan Zübeyde Hâtun, diğeri ise Muhammed Tapar ve Sencer'in anneleri olan ve cariyelikten gelen Seferiye Hâtun'dur²²⁵. Terken Hâtun sultan üzerinde bu kadınlardan daha tesirli olmuştur.

Terken Hâtun'un babası ile ilgili olarak kaynaklar arasında ihtilaflar görülmektedir. Özellikle İbnü'l Esîr'in eserinde farklı bilgilere rastlanmaktadır. İbnü'l-Esîr bir yerde onu Batı Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr Han'ın amcası İsâ

²²¹ İbnü'l Esîr, VIII, 366-367.

²²² İbn Kesîr, XII, 204.

²²³ İbnü'l Esîr, IX, 69; İbn Kesîr, XII, 316.

²²⁴ Hüseyinî, *Ahbar-ı Devleti's-Selçukiye*, (çev. Necati Lügal) TTK, 1999, s. 52; İbnü'l-Esîr, VIII, 499; Ebu'l Ferec, s. 335; Ahmed bin Mahmud, II, s. 30.

²²⁵ İbnü'l Esîr, VIII, 484/ IX, 21; Urfalı Mateos, s. 179.

Han'ın kızı²²⁶, başka bir yerde Tamgaç Han'ın kızı olarak tanıtır²²⁷; diğer bir yerde de Ahmed Han b. Hızır b. İbrahim'in Terken Hâtun'un kardeşinin oğlu olduğunu söyler.²²⁸ Hızır Han, Şemsülmülk'ün kardeşi olduğuna göre son iki kayıt diğer kaynaklarca da teyit edildiğinden Terken Hâtun'un Şemsülmülk Nasr ve Hızır Hanlar'ın kardeşi ve Batı Karahanlılar'ın kurucusu sayılan İbrahim Tamgaç Han'ın kızı olduğu anlaşılmaktadır.²²⁹ Ancak İbrahim Kafesoğlu Melikşah ile ilgili eserinde: “*Kaynaklarca umumiyetle Karahanlı Tafgaç veya Tamgaç Han'ın kızı olarak gösterilen bu meşhur prenses Semerkand hükümdarı Şemsülmülk'ün amcası İsa Han'ın kızı idi.*” diyerek İbnü'l Esîr de verilen ilk bilgiyi esas kabul etmiştir.²³⁰

Terken Hâtun'un tartışmalı olan Melikşah ile evlenme tarihi de Melikşah'ın henüz çocuk bulunduğu (456-457/1064-1065)'ya kadar geri götürülmektedir.²³¹ Ancak bu tarih düğün değil resmî nikah yılı olmalıdır.²³² Çünkü bu tarihlerde 447 yılında doğan Melikşah henüz 9-10 yaş civarındadır.²³³

Osman Turan ise Selçuklular Tarihi ile ilgili eserinde bu merâsimin nikah değil düğün olduğunu kaynak belirtmeden şöyle ifade etmiştir: “*Alparslan Hemedan'dan Merv'e dönünce birçok hükümdar ve emirlerin hazır bulunduğu büyük bir düğün ile bazı evladlarını evlendirdi. Melikşah bu düğünde Karahanlı İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken (prensese) ile evleniyordu. Selçuk tarihinde çok meşhur olan Terken Hatun bin Türk köle ve cariyesi, pek ağır bir çeyiz ile geliyordu. Merv baştan başa donatılmış idi. Aynı büyük düğünde diğer oğlu Arslan şah Gazne hükümdarı İbrahim'in kızı ile ve sultan'ın kızı da bu hükümdarın oğluyla evleniyordu. Bu düğünü müteakip Melikşah veliahd ilan edildi(457/1065).*”²³⁴

Melikşah'ın Terken Hâtun'dan doğan büyük oğlu Ahmed 481/1088'de on bir yaşında iken öldüğüne göre 470/ 1077-78'ten önceki bir tarihte bu evliliğin

²²⁶ İbnü'l Esîr, VIII, 118.

²²⁷ İbnü'l-Esîr, VIII, 499.

²²⁸ İbnü'l-Esîr, VIII, 457-458

²²⁹ Ravendî I, s.130; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 141; İbn Kesîr, XII, 203; Urfalı Mateos, s. 178; Müneccimbaşı, s. 37; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 158; Gülay Ögün Bezer, “Terken Hatun” *DİA*, XL, 510.

²³⁰ Bkz. Kafesoğlu, *Melikşâh*, s. 15.

²³¹ İbnü'l-Esîr, VIII, 370; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 141; İbn Kesîr, XII, 203.

²³² Kafesoğlu, *Melikşâh*, s. 15.

²³³ Özeydın, “Melikşah”, *DİA*, XXIX, 54.

²³⁴ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 158.

gerçekleşmesi gerekir.²³⁵ Selçuklular döneminde yapılan siyasî evliliklere bakıldığında önce nikah akdinin bir müddet sonrada düğünün yapıldığı görülmektedir. Bu dikkate alındığında Melikşah'ın 456-457/1064-1065 tarihlerinde yaşının küçük olması dolayısıyla aynı uygulamanın burada da gerçekleştiğini göstermektedir.²³⁶

Terken Hatun, Sultan Melikşah'ın hayatında her zaman ayrı bir yere sahip olmuştur. Sultan, yanında özel bir yeri olan Hâtun'a son derece bağlı olup isteklerini pek geri çevirmezdi. Terken Hâtun'un etrafı üzerinde tesir bırakan güçlü kişiliği, sultan üzerindeki nüfuzunda da görülmektedir. Karahanlı Devleti'nde Terken ünvanı alan hanımlara²³⁷ "Umdet ül Mülk" yani devletin dayanağı deniyordu.²³⁸ Asil bir soya sahip Karahanlı prensesi olan Terken Hâtun kişiliğinin güçlü temellerini böyle bir ortamda atmış olmalıdır. Bunun da tesiriyle Hâtun, Melikşah'ın diğer eşleri arasında farklı bir konumda bulunmuş, devlet işlerinde sözü geçen, ne yaptığını bilen kararlı bir şahsiyet olmuştur.

İkinci bölümde geniş bir şekilde ele alacağımız gibi Terken Hâtun'un özellikle taht mücadelesi sürecinde siyasî manevraları, ulaşmaya çalıştığı hedef doğrultusunda engelleri ortadan kaldırmaya yönelik kararlı kişiliği ve azmi, kendisi hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamıştır. Terken Hâtun'un şahsına yönelik gerek Nizâmülmülk'ün gerekse Sultan Melikşah'ın ölümünde dahli olduğu görüşünü kabul edecek olursak maalesef onun amacına ulaşmadaki engel tanımaz hali, etkin isimlerin kaybından dolayı Selçuklu İmparatorluğunun ve İslam Dünyası'nın güç kaybetmesine ortam hazırlamıştır.

Terken Hâtun Berkjaruk ile girdiği taht mücadelesi devam ederken şiddetli bir hastalık nedeniyle 487/1094 vefat etmiştir.²³⁹

²³⁵ Bezer, "Terken Hatun" , 510.

²³⁶ Kaçın, "Selçuklu Evlilikler", s. 51.

²³⁷ Terken: Türk Hakanlarına, hakanların eşlerine ve kızlarına verilen bir ünvardır. Özel bir isimden ziyade bir ünvardır. (Daha fazla bilgi için bkz. Turan, "Terken Ünvanı"; Bezer "Terken".

²³⁸ Turan, "Terken Ünvanı", s. 69; Sevinç, "Eski Türklerde", s. 33.

²³⁹ Ravendî, I, s. 138; Urfalı Mateos, s. 183; Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 226.

5. Terken Hâtun (Sencer'in Eşi)

Sultan Sencer'in eşi Terken Hâtun da Batı Karahanlı hükümdarı Muhammed Arslan Han'ın kızıdır.²⁴⁰ Hâtun'un hayatına dair bilgilerimiz kısıtlı olsa da sultan üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Sultan Sencer, Muhammed Arslan Han ile arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine Karahanlı ülkesine sefer tertip etmişti. Sefer sonrasında Sultan Sencer, felçli olan Arslan Han Muhammed'i esir etmişti. Ancak eşi Terken Hâtun'un babası olduğu için Han'ı affederek kızının yanına göndermiştir.(524/1129-1130).²⁴¹

Hâtun Katvan savaşında esir düşmüş, ancak bir yıllık esaretin ardından kurtulabilmiştir.²⁴² Selçuklu Devleti'nin yıkılışında etkili olan Oğuz isyanı²⁴³ sonrasında ise eşi ile birlikte esir düşen Hâtun bu esareti sırasında vefat etmiştir.²⁴⁴

C. İSMİ BİLİNMEYEN HÂTUNLAR

1. Çağrı Bey'in Eşi

Kaynaklarda ismi geçmeyen bu Hâtun, ilk olarak Çağrı Bey'in eşi sıfatıyla bilinmektedir. Çağrı Bey'den Süleyman adında bir oğlu olmuştur. Çağrı Bey'in vefatının ardından ise Tuğrul Bey ile evlenmiştir.²⁴⁵ Hâtun, Tuğrul Bey'in vefatının ardından cenazenin yıkama işlerini bizzat yürütmüştür.²⁴⁶

2. Ümmü Kıpçak

Alparslan'ın Ümmü Kıpçak (Ümmü Hıfçak) lakaplı eşidir. Hâtun' un hayatına dair bilgilere Amîdülmülk Kündürî'nin kendisini ziyareti vesilesiyle ulaşmaktayız.

²⁴⁰ Hüseyinî, s. 64; Bundarî, s. 239; Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II*, s. 161; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 313.

²⁴¹ İbnü'l Esîr, IX, s. 253; Ahmet b. Mahmut, II, s. 48; Köymen, *Büyük Selçuklu II*, s. 161; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 313-314.

²⁴² Hüseyinî, s. 66; Ravendî, s. 170; Bundarî, s. 249.

²⁴³ Bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu II*, s. 399.

²⁴⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu II*, s. 458.

²⁴⁵ İbnü'l Esîr, VIII, 362; Sibt İbn'ül Cevzî, s. 121; İbn Kesîr, XII, 201.

²⁴⁶ Sibt İbn'ül Cevzî, s. 116.

Amîdûlmülk, sultanın kendisini affetmesi için Hâtun'dan yardım istemiştir. Nişabur bölgesinin kendisine ikta verildiğini anladığımız Hâtun'un bir de oğlu bulunmaktadır.²⁴⁷

3. Melikşah'ın Kızkardeşi

İsmen kaynaklarda geçmeyen bir diğer kişi de Melikşah'ın kızkardeşidir. Kendisiyle ilgili bilgiye Mekke Şerifi ile evlendirilmesi dolayısıyla ulaşmaktayız.²⁴⁸ Bunun dışında hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.

²⁴⁷ Sıbt, İbnü'l Cevzî, s. 145.

²⁴⁸ İbnü'l Cevzî, XVI, s. 171-172; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 207; Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 126.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE KADINLARIN SİYASÎ VE YÖNETİM ALANINDAKİ ROLLERİ

Kadının konumu eski Türk telakkisinin devamlılığı içerisinde İslam'ı kabul eden Karahanlı Devleti'nden itibaren Türk-İslam devletlerinde yerini korumuştur. Nitekim bu durum Kaşgarlı Mahmut'un *Divânü Lûgâti't Türk* adlı eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Eserde "Katun" maddesi tanımlamasında yer alan, "Hanın işi, emri olunca, kâtûnun işi geri kalır" atasözü buna işaret etmektedir.²⁴⁹ Hâtun sarayda hakandan sonra söz sahibi en önemli kişidir.²⁵⁰

Büyük Selçuklu yapısı içinde hanedana mensup kadınların siyasî, idarî ve askerî alanda bir takım tasarruf haklarına sahip oldukları görülmektedir. Hâtun ünvanıyla karşımıza çıkan bu kadınlardan bazıları sahip oldukları hakları şahsî özelliklerinin de etkisiyle daha aktif kullanmışlardır.

Kadının eski Türk geleneklerine göre saray ve devlet içinde sahip olduğu nüfuzun, Selçuklu Hâtunları içerisinde de devam ettiği Nizamülmülk'ün *Siyasetname'sinde* açıkça görülmektedir.²⁵¹

Selçuklu Hâtunları'nın emirlerinde bir dîvan bulunmaktadır.²⁵² Ancak kendisinin idaresinde bir ikta bölgesi olmakla birlikte İslam öncesi Türk devletlerinden farklı olarak hâtunların devlet toplantılarına katılmadığı anlaşılmaktadır. Hâtunların elçi kabulünde ve hatta elçilik görevinde bulunduğu dair örneklerse geleneğin devamı niteliğindedir.

Hâtunların siyasî ve yönetim alanındaki rolünü önce iç işleri ve dış ilişkileri olarak idarî alanda, sonra da askerî alanda ayrı ayrı ele almayı uygun görüyoruz.

²⁴⁹ Kaşgarlı Mahmut, *Divân ü Lûgâti't Türk*, I, (çev. Besim Atalay), TTK, 1992, s. 410; Ömer Soner Hunkan, "Kadın", *Ortaçağda Kadın*, s. 376.

²⁵⁰ Hunkan, "Kadın", s. 376.

²⁵¹ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, haz. M. Altay Köymen, TTK, Ankara 2013, s. 131,132.

²⁵² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, 1995, s. 512.

I. İDARÎ ALANDA ROLLERİ

A. DEVLETİN İÇ İŞLERİNE ETKİLERİ

1. Selçuklu Veliaht Seçiminde

Selçuklu Hâtunları, yönetimde zaman zaman vezirden de önce konumlanmışlardır. Sultanlar eşlerinin veya annelerinin görüşüne önem vermiştir. Kadın'ın sahip olduğu iktidar veliaht seçimlerinde de öne çıkmıştır. Bu iktidar Sultan'ın Hâtun'un tesiri ile bir veliaht belirlemesi veya seçilen veliaht'ın Hâtun'un desteğiyle daha güçlü hale gelmesi şeklinde tezahür etmiştir.

Nitekim Çağrı Bey'in vefatından sonra eşi ile kardeşi Tuğrul Bey evlenmişti.²⁵³ Tuğrul Bey vefat etmeden önce bu Hâtun'un oğlu Süleyman'ın Selçuklu tahtına geçirilmesini vasiyet etmiştir.²⁵⁴ Böyle bir vasiyetin varlığı Hâtun'un sultan'a tesirini açıkça göstermektedir. Zira kısa süren bir evlilik olsa da Hâtun sultan üzerinde etki kurmuş ve devlet işlerine müdahil olmuştur. Çünkü Çağrı Bey'in diğer eşinden olan oğlu Alparslan'ın en güçlü taht adayı olduğu ve başarıları ortadayken Tuğrul Bey bu Hâtun'un oğlunu tercih etmiştir.²⁵⁵

Tuğrul Bey'in veziri Amîdûlmülk Kündürî vasiyet gereği Süleyman'ı Selçuklu tahtına oturtmuş ve onun için ordu ve sivil devlet adamlarından söz almıştır. Fakat Süleyman'a karşı Kutalmış'ın ayaklanması ve bunun üzerine Alparslan'ın Merv'den harekete geçip Rey'e yönelmesiyle süreç farklı devam etmiştir. Sonuçta Selçuklu tahtının hâkimi Alparslan olmuştur.²⁵⁶

²⁵³ Kaynaklarda ismi geçmeyen Hâtun, Süleyman b. Çağrı'nın annesidir.

²⁵⁴ İbnü'l Esîr, VIII, 362; Sıbt İbn'ül Cevzî, s. 121; İbn Kesîr, XII, 201; Müneccimbaşı, s. 30; Ayrıca bkz. Refik Turan, "Malazgirt Fatih Alparslan", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (ed. Refik Turan), Ankara 2012, s. 115.

²⁵⁵ Alparslan babasının vefatından sonra Merv'de oturup Horasan bölgesini yönetiyordu. (Daha fazla bilgi için bkz. M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu III*, TTK, s. 5).

²⁵⁶ İbnü'l Esîr, VIII, 362; Sıbt İbn'ül Cevzî, s. 126.

Sultan Alparslan'ın hükümdarlık yıllarında ise veliaht seçiminde Sultan'ın eşi Seferiye Hâtun'un etkili olduğu görülmektedir. Nitekim Alparslan, dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret maksadıyla gittiği Cend şehrinden dönerken uğradığı Meşhed yakınındaki Râdgân'da 458'de (1066) düzenlediği törende Melikşah'ı²⁵⁷ veliaht ilân etmiştir. Hazır olan emirlere ise hil'atlar giydirmiştir.²⁵⁸

Sultan Alparslan, oğlunun veliahdlığının halife tarafından onaylanmış olmasına rağmen, fırsat buldukça tekrar te'yt ve ilandan geri durmamıştır. Tabii ki olası taht kavgalarının önüne geçmek ve ülkenin birliğini korumak düşüncesi de bunda etkili olmaktadır.²⁵⁹

Nitekim Sultan Alparslan Halep seferinden sonra Fırat nehrini geçmişti. Bu geçişte birçok at ve deve telef olmuştu. Fırat'ı geçişi sanki ona bir bozgun yaşatmıştı. Bu nedenle Bizans İmparatoru'nun İslam memleketleri üzerine bir ordu hazırladığı haberi geldiğinde Sultan'ın yanında çok az bir kuvvet bulunmakta idi. Sultan, asker toplamak için ülkesine dönmesi bir hezimet sayılabileceğinden bunu uygun bulmadı. Eşi Seferiyye Hâtun ile Nizâmülmülk'ü ağırlıklarla birlikte Hemedan'a gönderdi ve vezire asker toplayıp kendisine yollamasını emretti.²⁶⁰ Malazgirt savaşı öncesinde eşine ve Nizamülmülk'e: "Ben düşmana karşı yürüyorum. Eğer sağ kalırsam bu, Tanrı'nın lütfudur, şehid olursam rahmet ondandır. Benim yerime geçecek olan oğlum Melikşah'dır" diye haber gönderdi.²⁶¹ Yine o, Malazgirt Savaşı'na başlamadan önce tüm komutan ve devlet ileri gelenlerinden bir defa daha oğlu için biat aldı.²⁶²

İşte bu şekilde Alparslan savaş öncesinde tekrar veliahtını gündeme getirmişti. Ayrıca veliahd bıraktığı oğlunu eşi ve vezirine söyleyerek onlara teyt ettirmesi, sonrasında gelişebilecek olaylarda Hâtun'un bu veliahtı desteklemesinin olayların seyri açısından da önem taşıdığını göstermektedir.

²⁵⁷ Melikşah'ın veliaht olmasında annesinin Karahanlı prensesi oluşu etkili olmuştur. (Bkz. Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 14).

²⁵⁸ Hüseyinî, s. 28; İbnü'l Esîr, VIII, 376; Ayrıca bkz. Abdülkerim Özeydin, "Melikşah", *DİA*, XXIX, s. 54.

²⁵⁹ Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 13.

²⁶⁰ İbnü'l Cevzî, XVI, 123; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 169; Bundarî, s. 37.

²⁶¹ Hüseyinî, s. 33; İbnü'l Esîr, VIII, 388; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 169; Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 13.

²⁶² İbnü'l Esîr, VIII, 388; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 169.

Sultan Melikşah devrinin sultan kadar ön plana çıkan bir diğer ismi hiç şüphesiz eşi Terken Hâtun olmuştur. Sultan üzerindeki tesirine daha önceki bölümde değindiğimiz gibi Hâtun, güçlü ve etkili kişiliği ile karşımıza çıkmaktadır.

Terken Hâtun'un siyasî alanda büyük bir ideali bulunmaktaydı.²⁶³ O, Melikşah'ın büyük oğlu Berkjaruk'u veliahtlıktan azlettirip daha dört yaşında bulunan kendi oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtının varisi yapmak istiyordu.²⁶⁴ Terken Hâtun, sadece kendi oğlunu veliaht yapma gayreti gütmüyor, aynı zamanda halifeden olan torunu Câfer'i de halifenin veliahdlığına getirmeye çalışıyordu. Hatta daha önce o, kızı Mahmelek Hatun 482'de ölünce, 480/1087'de doğan iki yaşındaki torununu İsfahan'a almış ve ona burada halife olarak hitap etmiştir. Ayrıca İsfahan'da bir hilafet sarayı yapmak istemiştir.²⁶⁵ Melikşah üçüncü defa Bağdat'a (485/1092) gelişinde, Terken Hâtun'un etkisiyle Halife'den olan torunu Câfer'in veliaht ilan olunmasını istemiş, bu durum ise halife ile arasını açmıştır.²⁶⁶

Kendi oğlunu veliaht seçtirmek için her türlü yolu deneyen Hâtun, Sultan'ın vefatıyla daha da güçlenerek bunu gerçekleştirmeye teşebbüs etmiştir. Nitekim rivayete göre Sultan Melikşah vefat edince Terken Hâtun onun ölümünü gizlemiş ve cenazeyi saklamıştır. Hatta gizliliğin korunması için kimse Sultan'ın cenaze namazını kılamamıştır.²⁶⁷ Onun bu tavrı, küçük oğlu Mahmud'u tahta geçirmek için biraz vakte ihtiyacının olması şeklinde anlaşılabilir.

Sultan Melikşah'ın Berkjaruk, Muhammed, Sencer ve Mahmud adında dört oğlu vardı.²⁶⁸ Berkjaruk, Melikşah öldüğü vakit on bir yaşında ve kardeşlerinin en büyüğüydü, babası onu veliaht yapmıştı. Terken Hâtun ise dört yaşındaki kendi oğlu

²⁶³ Can, *Selçuklularda Kadın*, s. 99.

²⁶⁴ Ravendî, s. 130; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 214-215.

²⁶⁵ Ravendî, s. 137; Ebu'l Ferec, I, s. 334; Ahmed b. Mahmud, II, s. 15; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 215.

²⁶⁶ Ebu'l Ferec, I, s. 334; Ahmed b. Mahmud, II, s. 15; Hasan Hüseyin Adalıoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halîfeliği Münasebetleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996, s. 75.

²⁶⁷ İbnü'l Esîr, VIII, 482; İbn Kesîr, XII, 285.

²⁶⁸ Bundarî, s. 83.

Mahmud'a Bağdad'da Halife'den saltanat verilmesini ve onun adına hutbe okunmasını istemişti. Bu esnada Berkyaruk İsfahan'da bulunmaktaydı.²⁶⁹

Terken Hâtun'un Melikşah sonrası taht mücadelesine güçlü başlamasında ve oğlunu sultan ilan ettirmesinde bazı etkenler öne çıkmaktadır. Bunlar, kendisinin daha Melikşah'ın sağlığında iken devlet işlerine ve hazinesine hâkim olması, askere daima lütuf ve iyilikte bulunması, padişahların neslinden hatta Efrasyab'ın neslinden olması, bütün serveti elinde tutması, kendi ihsanı ile yetişen pek çok devlet adamı ve kumandanı bulunması şeklinde sıralanabilir. Hâtun'un şahsına bağlı 12.000 (on iki bin) kişilik özel bir askeri birlikten sonra, hazineleri boşaltarak 20.000.000 (yirmi milyon) altın dinar gibi muazzam bir parayı ordu mensuplarına dağıtıp kendisine ve davasına kazanmış olması, sabî olduğu halde sultan olmak üzere Mahmud'a biat edilmesini kolaylaştırmıştır. Terken Hâtun ordu mensuplarını bu etkenlerle davasına kazanmış ve oğlu için destek bulmuştur.²⁷⁰

Halife ile de onun oğlu ve kendisinin torunu Câfer'i İsfahan'dan onun yanına göndermek suretiyle anlaşılan Terken Hâtun, Mahmud'un saltanatını tasdik için halifeye haber göndermiş, Halife de bazı şartlar ileri sürmüştür.²⁷¹ Buna göre: Saltanat ismen Mahmud'a ait olacak, hutbe halife adına okunacak, ordu kumandanlığı, ülke ve halkın idaresi Emîr Üner'e ait olacak ve o bu konuda Tâcülmülk'ün direktiflerine göre hareket edecekti. Halifenin bu şartları içeren mektubu Terken Hâtun 'un eline ulaşınca kabul etmek istemedi; bunun üzerine devrin büyük âlimi ve müçtehidî Gazâlî tarafından verilen bir fetva ile kendisine: “Oğlun henüz küçüktür; şeriat onun hükümdarlığını caiz görmez.” denilince Terken Hâtun başka alimlerden mukabil fetvalar çıkarttı.²⁷² Sonuçta Halife'nin şartlarını kabul etti ve ona boyun eğdi.²⁷³ Halife de hil'at gönderip, hutbelerde Mahmud'un adını okuttu. Böylece Terken Hâtun Melikşah'ın ölümünden altı

²⁶⁹ Ravendî, s. 136; Ebu'l Ferec, s. 334; Reşidüddin Fazlullah, *Camîü' Tevârih: Selçuklu Devleti*, (çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenga Yay., İstanbul 2010, s. 139.

²⁷⁰ Hüseyinî, s. 52; Bundarî, s. 83; Ebu'l Ferec, s. 34. Ahmed b. Mahmud II, s. 30-31; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 225-226.

²⁷¹ Ravendî, s. 137; Ahmed b. Mahmud II, s. 30-31; Müneccimbaşı , s. 70; Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 209-210.

²⁷² Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 226.

²⁷³ İbnü'l Esîr, VIII, 484; Ayrıca bkz. Adalıoğlu, *Büyük Selçuklu- Abbâsî Halifeliği*, s. 77.

gün sonra küçük oğlu Mahmud'un saltanatını ilan etmiş ve namına hutbe okutmaya muvaffak olmuştur.²⁷⁴

Her ne kadar Terken Hâtun bu mücadeleye güçlü başlamışsa da verdiği savaş kolay olmamıştır. Çünkü Melikşah'ın taht adayı olan Berkyaruk Terken Hâtun'un karşısında durmuş ve saltanat iddiasını sürdürmüştür. Zira Berkyaruk'un annesi Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'nin kızı olan Zübeyde Hâtun²⁷⁵, özellikle oğlu Berkyaruk'un taht mücadelesi sırasında yaşanan olaylarda sahneye çıkmış ve oğlunun arkasında durmuştur. Zübeyde Hâtun taht mücadelesinde Terken Hâtun kadar ön planda olmamıştır. Fakat sonrasında gelişen olaylara müdahil olduğu ortadadır. Nitekim Zübeyde Hâtun'u yaşanan taht kavgaları sırasında oğlunu korumaya çalışırken görmekteyiz.²⁷⁶

Sonuçta Berkyaruk tahtın güçlü adayı ve gerçek veliaht olmasına rağmen Terken Hâtun kendi oğlunu Selçuklu tahtına geçirmiştir. Bu durumu korumak için de mücadeleye girmiştir. Terken Hâtun'un yapabileceklerinin farkında olan Zübeyde Hâtun da kendi oğlunun geleceği için korkmaktadır. Nitekim Terken Hâtun'un Berkyaruk'u İsfahan'da yakalatıp tutuklatmış olması endişesini haklı çıkarmaktadır. Zübeyde Hâtun'u endişeden kurtaran ise Nizâmülmülk'ün adamlarının Berkyaruk'u desteklemesi ve onu İsfahan'dan çıkarması olmuştur.²⁷⁷

Sultan Melikşah vefat ettiğinde Berkyaruk'un on bir yaşlarında olduğu göz önünde bulundurulursa²⁷⁸ Selçuklu Hâtunları'nın sahip olduğu yetki ve güç düşünüldüğünde Zübeyde Hâtun'un da küçük yaştaki oğluna tesiri mümkün görülebilmektedir.

Nihâyetta taht mücadeleleri çerçevesinde karşımıza çıkan sultan olma gayreti devletin duraklamasına yol açmış, ancak Terken Hâtun ve oğlunun ölümüyle Berkyaruk'un durumu güçlenmiş ve devletin kontrolünü eline geçirmiştir.

²⁷⁴ Reşidüddin Fazlullah, s. 140; Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 226.

²⁷⁵ İbnü'l Esîr, VIII, 484; Urfalı Mateos, s. 179; Müneccimbaşı, s. 73.

²⁷⁶ İbnü'l Esîr, VIII, 484.

²⁷⁷ İbnü'l Esîr, aynı yer; Reşidüddin Fazlullah, s. 141.

²⁷⁸ Ravendî, s. 136; Ebu'l Ferec, s. 334.

2. Vezir Tayininde ve Sultan-Vezir İlişkilerinde

Selçuklu Devleti'nde, eski Türk geleneğinden kaynaklı olarak hükümdarlardan sonra en etkili isimler hâatunlar olmuştur. Devlet'in yönetim işlerinde sultan üzerinde tesirini gördüğümüz hâatunlar ile resmî yönetim mekanizması içerisinde sultandan sonra gelen vezirler arasında zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmıştır.

Ortaçağ'a özgü devlet organizasyonu içerisinde önemi yadsınamaz bir bürokratik üst kurum olan vezirlik müessesesi, Ortaçağ Türk devletlerinde de önemli bir konum ve işleve sahiptir. İslam tarihinde kurumsal olarak Abbâsîler devrine tarihlenen ve daha sonraki dönemlerde yaygın olarak uygulama alanı bulan vezirlik Selçuklular'da da görülmüştür.²⁷⁹

Büyük Selçuklular'da hükümet teşkilatının başında vezir bulunmaktadır. Vezirler hükümdarın vekili sıfatı ile devletin bütün işlerini sevk ve idare eden en yüksek memurdur. O, icraatlarından dolayı yalnız sultana karşı sorumludur.²⁸⁰ Ünlü vezir Nizâmülmülk *Siyasetname* adlı eserinde vezirler ile ilgili olarak “*Padişah'ın ve memleketin iyiliği veya karışıklığa düşmesi onlara bağlıdır; vezir iyi ve parlak olduğu zaman, memleket mamur olur; vezir kötü olunca, memlekette karışıklıklar doğar*” demektedir.²⁸¹

Vezirler Selçuklu hükümdarları üzerinde büyük bir nüfuza sahiptir.²⁸² Sultanlar üzerinde bu şekilde güce sahip olduğunu gördüğümüz vezirler yine aynı şekilde sultan üzerinde nüfuza sahip hâatunlarla zaman zaman karşı karşıya gelmişlerdir. Hatta bazı hanedan mensubu kadınlar evlendikleri ülkelerin yönetimlerinde dahi vezaret makamına dair görüş bildirmiş ve tesir etmiştir.

²⁷⁹ Mustafa Alican, “Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu”, *Adıyaman Ünv. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, sa. 16, Adıyaman 2014, s. 2.

²⁸⁰ Aydın Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sa. 8-9, Ankara 1967, s. 97-98.

²⁸¹ Nizâmülmülk, s. 16-17.

²⁸² Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 159.

Hâtun ile vezir güç mücadelesinin en çarpıcı örneği Selçuklu Devleti'nin en güçlü hatunlarından olan Terken Hâtun ile Selçuklu Devleti'nin en nüfuzlu veziri Nizâmülmülk arasında yaşanacaktır. Aralarındaki mücadele sultan ile vezirinin arasını açacak kadar etkili olacaktır.

485/1092 senesinde Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk Bağdat'tan İsfahan'a dönmüştü. Bu dönüşün ardından sultan ve vezirin araları açıldı.²⁸³ Sultan Melikşah ile vezirinin arasını geren iki etken vardı. Biri Karahanlı kızı ve Sultan'ın zevcesi Terken Hâtun'un ihtirasları, diğeri Nizâmülmülk'e mensup devlet adamlarının taşkınlıkları idi.²⁸⁴

Terken Hâtun'un Sultan üzerindeki etkisini gören Nizâmülmülk, zaman zaman kendisi de Hâtunlar'ın nüfuzundan faydalanmış olsa da Hâtunlar'ın devlet işlerine müdahaleleri ve yaşanan sıkıntılardan dolayı *Siyâsetnâme* adlı eserinde fikrini değiştirmiş görünmektedir. Zira o: "*Padişah'ın astları üst yapmamaları lazımdır. Bilhassa, peçe taşıyan ve akılları mükemmel olmayan kadınlar...*" demiştir.²⁸⁵

Terken Hâtun'un siyasî alanda büyük bir ideali bulunmaktaydı.²⁸⁶ O, Melikşah'ın büyük oğlu Berkıaruk'u veliahtlıktan azlettirip dört yaşındaki kendi oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtının vârisi yapmak istiyordu.²⁸⁷ Bunu gerçekleştirmek için kendisine engel gördüğü Vezir Nizâmülmülk'ü devamlı Sultan'a kötülüyor ve iyi yapmadığı işleri kolluyordu. Ayrıca Hâtun kendi veziri Tâcümülk Ebu'l Ganâim'i Nizâmülmülk'den daha yüksek bir mevkiye çıkarmak istiyor ve Sultan'ı vezirliği ona vermesi yönünde teşvik ediyordu.²⁸⁸ Berkıaruk Melikşah'ın oğullarının en büyüğü

²⁸³ Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 197; Adalıoğlu, *Büyük Selçuklu- Abbasî Halifeliği*, s. 73.

²⁸⁴ İbnü'l Cevzî, XVI, 305; Ahmed b. Mahmud II, s. 15.

²⁸⁵ Nizâmülmülk, s.131,132. Nizâmülmülk aynı yerde bu durumu örneklendirirken Hz. Adem (a.s) kıssasıyla ilgili olarak: "*kadının emrine uyan, ona yetki veren, buna karşılık sıkıntı ve mihnete düşen ilk adam Adem (a.s.) idi. Zira Havva'nın emrine uyup, buğday yedi; öyle ki cennetten çıktı.*" diyerek kadını erkeği cennetten çıkaran olarak göstermektedir. Nitekim bu durum Kuran-ı Kerim 7:20-22/ 20:120'de İblîs'in, Âdem ve Havvâ'yı etkilemesi, onları günah işlemeye teşvik etmesi şeklinde geçmektedir.

²⁸⁶ Can, s. 99.

²⁸⁷ Ravendî, s. 130; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 214-215.

²⁸⁸ Reşidüddin Fazlullah, s. 133.

bulunmaktaydı.²⁸⁹ Nizâmülmülk ona meylediyor ve Sultan'ı veliahtlığı ona vermeğe teşvik ediyordu.²⁹⁰

Nizâmülmülk'ün karşısına rakip olarak çıkan Tâcülmülk ve Terken Hâtun devletin vezirine olan güvenini sarsmaya çalışıyorlardı.²⁹¹ Nizâmülmülk'ün yanlış anlaşılabilir bir hareketi ile doldurulan Sultan, bir gün birini gönderip vezirine şu haberi verdi: “*Sen hükümdarlıkta benimle ortaksın ve bana danışmadan istediğin şeyi yapıyor, oğullarına vilayet ve iktalar veriyorsun. Emredebim vezirlik sarığını başından alsınlar da gör!*” O da: “*Sana tac veren (Alparslan) benim başıma sarık koymuştur ve bunların her ikisi birbirine bağlı ve ilişikdir.*” diye cevap verdi. Sözü götürüp getirenler ona ilave yaptılar ve bu söz sultan'ın kızgınlığını arttırdı.²⁹²

Sultan Melikşah ile veziri Nizâmülmülk'ün arası gergin olmasına rağmen Sultan onu azletmeden Bağdat'a üçüncü defa yola çıktılar.²⁹³ Ancak Bağdat'a ulaşmadan Nizâmülmülk, Nihavend yakınlarında bir Batınî fedâisi tarafından öldürüldü (485/1092).²⁹⁴

Nizâmülmülk'ün öldürülmesiyle ilgili azmettiriciler noktasında kaynaklarda farklı bilgiler geçmektedir. Bunlar içinde Terken Hâtun'un da olduğu şeklinde görüşler bulunmaktadır. Terken Hâtun ile ilgili yaklaşımda Melikşah sonrası veliahtın kim olacağı konusu karşımıza çıkmaktadır. Nitekim rivayete göre Terken Hatun Melikşah'tan oğlu Mahmud'u veliaht ilan etmesini istemiş bunun üzerine Melikşah, Nizâmülmülk'ün görüşüne başvurduğunda o : “*Büyük evladın var iken bir kadın ile bir küçük oğlanı müslümanların üzerine sultan edersin, yarın Allah'a ne yüz ile kavuşursun*” demişti. Bu sözlere incinen Hâtun, Melikşah ve Tâcülmülk ile Sultan'ın fikrini engellemeye çalışan Nizâmülmülk'ün öldürülmesi hususunda anlaşmıştır.²⁹⁵

²⁸⁹ Sultan Melikşah'ın Emir Yakutî'nin kızı Emîr İsmail'in kız kardeşi olan eşi Zübeyde Hatun'dan Berkyaruk dünyaya gelmiştir.

²⁹⁰ Ravendî, s. 131; Reşidüddin Fazlullah, s. 133.

²⁹¹ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 214.

²⁹² İbnü'l Cevzî, XVI, 305-306; Ravendî, s. 131; İbnü'l Adim, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb* (Seçmeler), (çev. Ali Sevim), TTK 1982 s. 55; Reşidüddin Fazlullah, s. 134; Müneccimbaşı, s. 63.

²⁹³ İbnü'l Cevzî, XVI, 299; İbnü'l Esîr, VIII, 478; Ayrıca bkz. Adalıoğlu, *Büyük Selçuklu- Abbâsî Halîfeliği*, s. 74.

²⁹⁴ İbnü'l Cevzî, XVI, 299; İbnü'l Esîr, VIII, 478; İbn Kesîr, XII, 281; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 216.

²⁹⁵ İbnü'l Cevzî, XVI, 306; Ahmed b. Mahmud II, s. 15.

Melikşah'ın da vezirin öldürülmesinde dahli bulunduğunu rivayet eden kaynaklara göre de, vezir askerler tarafında sevildiğinden sultan kendisini azletmekten korkmuştur. Çünkü Nizâmülmülk nüfuz sahibi idi, başka çare bulamadıklarından bir deylemîyi bu işe azmettirmişlerdir.²⁹⁶ Vezirin öldürülmesinde Tâcûlmülk'ün etkisi olduğunu düşünenler de Nizâmülmülk'e bağlı kişilerin, vezirin ölümünden yaklaşık üç ay sonra, Tâcûlmülk'ü Nizâmülmülk'ün katili olmakla itham ederek öldürmelerini kanıt olarak göstermektedirler.²⁹⁷ Bunların dışında vezirinin öldürülmesine sultanın son derece üzüldüğü ve yemin ederek konuyla ilgisi olmadığını söylediği rivayetler de bulunmaktadır.²⁹⁸

Terken Hâtun'un, etki alanını güçlü tutmak ve oğlunun sultan olmasının önünü açmak, dolayısıyla kendi iktidarının kontrolünü arttırmak için Nizâmülmülk'ün öldürülmesi ve öncesindeki meselede etkili olduğu kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar sultan üzerinde tesiri olsa da Nizâmülmülk'ü rakip olarak görmekte; kendi vezirini onun yerine getirterek konumunu güçlendirmek istemektedir.

Nitekim Sultan Melikşah, Nizâmülmülk'ün ölümü ile Tâcûlmülk Ebu'l Ganâim'i vezirliğe getirdi. Yeni vezirin tayini ile de bütün yüksek memurlar değiştirildi ve bu suretle Nizâmülmülk'ün adamlarının tasfiyesine girişildi. Böylece ne şekilde olursa olsun Terken Hâtun gayesine doğru ilerlemiş oldu.²⁹⁹

Melikşah'ın vefatından sonra idareyi ele alan Sultan Berkjaruk döneminde de vezir-hâtun anlaşmazlığı görülmektedir. Sultan'ın annesi Zübeyde Hâtun ve vezir Müeyyidülmülk arasında yaşananlar hâtunların vezir değişiminde etkilerini açıkça göstermektedir.

Sultan Berkjaruk hükümdarlığının onaylanmasından sonra yeni bir vezir atamıştı. Mevcut vezirinin ölümü üzerine Nizâmülmülk'ün oğullarından

²⁹⁶ Hüseyinî, s. 46; Bundarî, s. 83; Havva Kurt Selçuk “ İbn-i Hallikan'ın, Vefayatü'l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklu Devlet ve İlim Adamları” , *Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa. 8, Kayseri 1999, s. 107.

²⁹⁷ Bundarî, s. 63; İbnü'l Adim, s. 62.

²⁹⁸ İbnü'l Adim, s. 57; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 217; Abdülkerim Özyayın, “Nizamülmülk”, *DİA*, XXXIII, 195.

²⁹⁹ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 217.

Müeyyidülmülk'ü kendisine vezir tayin etmişti (487/1094).³⁰⁰ Müeyyidülmülk Selçuklu siyasetinde ve yaşanan taht mücadelelerinde etkin bir vezir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müeyyidülmülk'ün Berkyaruk'un gözünden düşmesini sağlayan olay Zübeyde Hâtun dolayısıyla yaşanmıştı. Nitekim Berkyaruk Tutuş'u yenilgiye uğrattıktan sonra güvenli hale gelen Rey'e İsfahan'daki annesi Zübeyde Hâtun'u getirtmek istemişti. Fakat vezir Müeyyidülmülk sultana, annesini terk etmesini tavsiye etmişti. Sultan ona, *“padişahlığı, ancak onun için ve o yanımda bulunduğu için istiyorum”* diyerek karşılık vermiş ve annesine verdiği kıymet ve önemi açıkça göstermişti.³⁰¹ Bu isteğiyle vezir sultan nezdinde tesirini güçlü tutmak ve Zübeyde Hâtun'u saf dışı bırakmak istemiş olmalıdır.

İsfahan'dan geldiğinde vezirin tutumunu öğrenen Hâtun ona kin beslemeye başlamıştır. Bu durumu fırsat bilenler boş durmamış ve Hâtun'un da desteği ile Müeyyidülmülk'ün azledilip hapse konmasını, yerine kardeşi Fahrülmülk'ün vezir olmasını sağlamışlardır (488 / 1095).³⁰² Bazı kaynaklarda Müeyyidülmülk'ün hapiste iken Hâtun'un şefkatini kazanmak için farsça beyitler yazarak ona yalvardığı kaydedilmiştir.³⁰³ Bir müddet sonra hapisten kurtulan Müeyyidülmülk bu defa Berkyaruk'un saltanatı aleyhine çalışmaya başlayacaktır.

3. Emirnâme ve Fermân Çıkartma Yetkilerinde

İslam öncesi Türk toplumundaki Kadın ile erkeğin eşit haklara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hâtun'un şöenlerde, kurultaylarda ve tapınmalarda hemen “hakan”ın sol yanında durması ve yönetim tarafından çıkarılan fermanlara “hâkan ile hâtun emrediyor ki...” şeklinde başlanması bunun açık belirtisidir.³⁰⁴ Nitekim Göktürk devrinde çıkarılan emirnâmeler yalnız kağan nâmına değil, kağan ve hâtun nâmına

³⁰⁰ Bundarî, s. 86; Ayrıca bkz. Abdülkerim Özaydın, “Müeyyidülmülk”, *DİA*, XXXI, s. 490.

³⁰¹ İbnü'l Esîr, VIII, 507.

³⁰² İbnü'l Esîr, VIII, 507; Bundarî, s. 87.

³⁰³ Bundarî, s. 87.

³⁰⁴ Abdurrahman Kurt, “Tarihi Süreçte Türk Kadınları”, *Türkler V*, s. 399.

müşterek imzalanırdı.³⁰⁵ Selçuklular'da da bu eski Türk telakkisi'nin devamını gösteren uygulamalar bulunmaktadır. Farklı bir kültürel arka plana sahip olan vezir Nizâmülmülk ise bu konuda padişahı uyarma gereği duymaktadır. Büyük Vezir, hükümete katılmada bilim adamlarını ve uzmanları ne kadar gerekli görürse, kadınları da o kadar gereksiz ve hatta tehlikeli bulur.³⁰⁶

Nitekim Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâmesinde*, "...Padişah'ın eşleri ferman verici oldukları takdirde, hep garaz sahiplerinin duyurduklarını emrederler, kendi hâdim veya hizmetçi gibi yardımcılarının söylediklerince ferman verirler. Bu nedenle fermanları doğruyu yansıtmaz. Bütün devletlerde padişah'ın eşinin padişah'a musallat olduğu zaman rüsvaylık, şer, fitne ortaya çıkmıştır."³⁰⁷ şeklindeki bilgiden anlaşıldığı gibi hükümdar eşleri yeri geldiğinde ferman çıkarma yetkisini kullanmaktadır. Nizâmülmülk Hâtunlar'ın bu yetkiyi kullanmasını devlet açısından olumsuz bulmakta ise de Hâtunlar'ın çeşitli nedenlerle ferman çıkararak siyasî yapıyı etkilediklerini görmektedir.

Hanedan üyesi kadınların, vezirlere rağmen, kendi yönetim bölgelerinde veya iktâlarında, hükümdarın mutlak vekili sıfatıyla yasama yetkilerini kullandıkları görülmektedir. Bu hakları sayesinde hâtunlar devlet içinde önemli roller oynamışlardır.³⁰⁸

Selçuklular'ın teşkilatlandığı ilk dönemlerden itibaren bu tür uygulamaların olduğu bilinmektedir. Bu konuda ilk olarak Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hâtun'un bir tasarrufunu görmektedir. Nitekim Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanı sırasında Bağdat'ta bulunan Altuncan Hâtun eşini desteklemek için Hemadan'a gitmek kararındaydı. Fakat halife ve vezir Amîdülmülk bu duruma karşı çıkmıştı. Hâtun, tüm engellemelere rağmen Tuğrul Bey'in yanına gitmek istedi. Hatta kendisine engel olanlardan veziri ve oğlu Enüşirvan'ı tutuklatma emri verdi.³⁰⁹

³⁰⁵ Özkan İzgi, "İslamiyetten Önce Türklerde Kadın", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1975, s. 151.

³⁰⁶ Canatan, "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak Siyasetname" s. 214.

³⁰⁷ Nizâmülmülk, s. 131-132.

³⁰⁸ Can, *Selçuklularda Kadın*, s. 66.

³⁰⁹ İbnü'l Esîr, VIII, 341-342; Bundarî, s. 12; Sibt İbnü'l Cevzî, s.47-51; İbnü'l- Adim, 4-5.

Alparslan'ın eşi Seferiye Hâtun da kaynaklarda Abbasî Halifesi Kâim biemrillâh'ın kızı ve Tuğrul Bey'in eşi olan Seyyide Hâtun ile ilgili bir tasarrufuyla karşımıza çıkmaktadır. Hâtun, Abbasî Halifesi'ne gönderdiği bir mektup vasıtasıyla bazı haklara sahip çıkmak istemektedir. Şöyle ki: Seyyide Hâtun, Tuğrul Bey'in vefatından sonra Bağdat'a dönmüştür. Altuncan Hâtun'un vasiyeti gereği iktaları Seyyide Hâtun'a intikal etmiştir. Seferiye Hâtun, Seyyide'nin Bağdat'a babasının yanına dönmesi üzerine Altuncan Hâtun'dan intikal eden iktalara bizzat Halife'ye bir irade beyanı (mektup) göndererek sahip çıkmak istemiştir. Halife: *"Bu öneri aşağılayıcı, kusur ve suç sayılır. Çünkü iktalar, Sultan Tuğrul Bey'in bıraktığı mallar arasında yer almaktadır, bu nedenle bu, bizim (kızımın) hakkıdır."* diyerek bunu kabul etmemiştir.³¹⁰ Halife bu arazi meselesine soğuk baktığından Seferiye Hâtun da meseleyi zamana bırakmış, söz konusu iktalar aynen bırakılmıştır.³¹¹

Alparslan'ın hükümdarlığının başlangıcında soğuk başlayan hilafet-saltanat ilişkisi ancak Seyyide Hâtun'un Bağdat'a gönderilmesi ile düzene girmişken; Seferiye Hâtun bu girişimiyle olumsuz bir tesire meydan vermemek için konunun kapanmasını tercih etmiştir.

Tuğrul Bey'in veziri Amîdülmülk Kündürî ve Sultan Alparslan arasındaki ilişkiler çerçevesinde bir Selçuklu Hâtun'u devreye girmiş ve kendisine ait yetkileri kullanmıştır. Şöyle ki; Tuğrul Bey'in veziri Amîdülmülk Kündürî, Sultan'ın vefatından sonra Çağrı Bey'in oğlu Süleyman adına hutbe okutmuş, devlet hazinesindeki para ve malları ordu mensuplarına dağıtmıştı. Ayrıca Alparslan'a da bir mektup göndererek onu tehdit edip korkutmuş, onun gücünü fark ettiğinde ise hutbeyi Alparslan adına değiştirmişti. Tahta geçtikten sonra Alparslan vezirlik görevini Nizâmülmülk'e vermiş, Amîdülmülk ise tutuklandıktan bir süre sonra öldürülmüştü.³¹²

Görevden alındıktan sonra Mervürrûd' a gönderilen Amîdülmülk durumunu düzeltmeye çalışıp bu amaçla Nişabur'da Sultan Alparslan'ın Ümmü Hıfçak (Ümmü Kıpçak) lakaplı eşinin ve çocuğunun yanına gitmişti. Amîdülmülk Hâtun'dan kendisinin affı hususunda Sultan'a mektup yazmasını istemiş, ona 500 (beş yüz) altın

³¹⁰ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 132.

³¹¹ Sibt İbnü'l Cevzî, a.g.e. ; Ayrıca bkz. Kitapçı, *Abbasî Hilafetinde Selçuklu Hatunları*, s. 104.

³¹² Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 71.

ve bir at hediye etmişti. Bunun üzerine Hatun, ona iyilik yapıp isteğini yerine getireceği sözünü verdi. Bu arada kendi ikta sahasında bulunan Mervürrûd reisine bir mektup yazıp Amîdülmülk'e 1000 (bin) altın verilmesini bildirdi. Hâtun ayrıca kendisinin ve çocuğunun himayesine sığınmış olan Amîdülmülk'ü affetmesi için eşi Sultan'a mektup gönderdi. Fakat bu girişimler sonuçsuz kaldı ve Amîdülmülk öldürüldü.³¹³ Amîdülmülk'ün yardım talebi sonucunda bu yaşananlar Hâtun'un insiyatif sahibi olduğunu göstermesi ve olaya dahil oluşu açısından önem arz etmektedir.

Melikşah'ın eşi Terken Hâtun da Sultan'ın vefatı sonrasında kendi oğlunu tahta çıkartmak amacıyla bazı tasarruflarda bulunmuştu. Nitekim Musul Emîr'i olan Kıvamüddeve Kürboğa'yı Sultan'ın mührü ile İsfahân'a göndermişti. Kürboğa kale muhafızının aşağı inmesini istemiş ve bunun Sultan'ın emri olduğunu söyleyerek şehri teslim almıştı.³¹⁴

Yine Terken Hâtun Melikşâh'ın ölümünden sonra, yaklaşık üç yıldan beri Sultan tarafından tutulan İbrâhîm b. Kureyş'i serbest bırakmıştır.³¹⁵

Kendisine ait yönetim bölgesine sahip olan Muhammed Tapar'ın eşi Gevher Hâtun da devlet işlerinde öne çıkmasını sağlayan Kemâlülmülk'ün, Emir Amid tarafından görevden alınmak istemesi üzerine harekete geçmiştir. Hâtun bu tasarrufa mani olmuş, gerekirse Emir Amid'in görevinden alınacağına dair emir vereceğini, hatta canına kastedilebileceğini dahi bildirmekten geri durmamıştır. Nitekim Hâtunlar, sorumlu oldukları yönetim bölgelerinde asayiş düzenlemek, dirlik ve düzenliği sağlamak için emir (ferman) çıkarma yetkisine sahipti.³¹⁶

Gördüğümüz gibi Selçuklu Hâtunları'nın idarî, siyasî yahut askerî alanda kendilerine ait hak ve yetkileri gerektiğinde rahatça kullanabilmeleri onların devlet içindeki konumlarını açıkça göstermektedir.

³¹³ İbnü'l Esîr, VIII, 364; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 145.

³¹⁴ İbnü'l Esîr, VIII, 482; Reşidüddin Fazlullah, s. 141.

³¹⁵ Kaymak, “ Bir Selçuklu Hatunu'nun”, s. 36.

³¹⁶ Can, *Selçuklularda Kadın*, s. 92.

4. İdarî Tasarruflarda

Türkler'in İslamiyet öncesi dönemlerde kağan eşlerinin hükümdar ile birlikte devlet yönetiminde söz sahibi olması, Selçuklular zamanında da devam etmiştir.³¹⁷ Selçuklular döneminde hâtonların idarî sorunları halleden divana ve ayrıca vezire de sahip olduğu görülmektedir.

Selçuklu Devleti'nde şehzadelere, emirlere, devlet ricaline olduğu gibi hanedana mensup kadınlara da arazi iktâ edilirdi.³¹⁸ Hâtonlar bu toprakları kendileri idare ettiği gibi vekilleri aracılığıyla da yönetebilirdi. Teşkilatlı yapı dolayısıyla emirlerinde bulunanların varlığı küçük bir devlet yapısı örneği niteliğindeydi. Esasında Selçuklu Hâtonları'nın iktidar mücadelesinde müdahil rollerinin temellerinde bunun tesirini görmekteyiz.³¹⁹

Daha önce bahsettiğimiz gibi Amîdülmülk ile ilgili bir tasaarufuyla karşımıza çıkan Tuğrul Bey'in eşi Ümmü Kıpçak Hatun ikta sahibi olması dolayısıyla bir bölgenin idaresini kendi tasarrufunda bulundurmaktadır. Hâton'un başkentte değil de kendi iktâ bölgesi olan Nişabur'da bulunması dikkat çekicidir.

Selçuklu ailesine mensup olan kadınlar evlendikten sonra yaşadıkları ülkelerde de idarî alana etki etmiştir. Zira Hatice Arslan Hâton hilafet sarayında da olsa Türk devlet geleneğinde olduğu gibi bazı idarî işlere müdahil olabilmıştır. Nitekim İbnü'l Cevzî'nin *el- Muntazam* adlı eserinde 448 yılı olayları arasında, muhtesip Ebu Mansur b. Nâsır es-Siyarî'nin zimmet sahiplerinin hesaplarını kontrol edip el koyduğu; onları boyalı (renkli) sarıklar giymeye mecbur ettiği; onun bunu sultanın emri üzerine yaptığı; fakat Aslan Hâton'un bu mecburiyeti onlardan kaldırdığı, dolayısıyla da muhtesibi bu uygulamadan men ettiği belirtilmiştir.³²⁰

³¹⁷ Can, s. 87.

³¹⁸ Osman Turan, "İkta", *İslam Ansiklopedisi (İ.A.)*, V, İstanbul, s. 950; Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 164.

³¹⁹ Can, s. 92.

³²⁰ İbnü'l Cevzî, s. 12.

Bağdat'ın vergi gelirinde usulsüzlük yaptığı iddiasıyla vezir Amîdûlmülk'ün tepki gösterdiği amîd Ebu'l-feth, Halife ve Arslan Hatun tarafından korunmuştur.³²¹

Melikşah devrinde Sultan'ın sarayında aşırı nüfuz sahibi olup devlet işlerine müdahalelerde bulunan Terken Hâtun, Tâcûlmülk Ebu'l Ganâim adında bir vezire, daima kendisine bağlı bir divâna, memurlara, malî ve idarî teşkilata sahip olduğu gibi emrinde de 12.000 kişilik bir süvarî kuvveti vardı.³²² Ayrıca hizmetinde şâir ve edipler de bulunmaktaydı.³²³ Hatta bazı görüşlere göre Kaşgarlı Mahmud'un Terken Hâtun'un maiyetiyle geldiği tahmin edilmektedir.³²⁴

Sultan Melikşah, Suriye ve Anadolu'da yaptığı bazı fetihler sonrasında 479/1087 tarihinde Vezir'i, Terken Hâtun ve önemli kumandanlar ile birlikte Halep'ten Bağdat'a gitmiştir. Sultan'ın Bağdat'a gelmesinin asıl nedeni, Terken Hâtun'un, kızı Mahmelek ile Abbasî Halifesi'nin evliliği dolayısıyla "*Kızının halifeye götürülmesi gerektiğini*" söylemesidir. Ayrıca Hâtun çeyizleri Bağdat'a götürecek olan birisini Musul'dan İsfahan'a göndermiştir.³²⁵ Terken Hâtun'un yetkilerini göstermekte olan bu bilgi ile Selçuklu kadınlarının idarî alandaki tasarrufları karşımıza çıkmaktadır.

Terken Hâtun Melikşah sonrası taht mücadelelerinde birinci derecede rol oynamıştır. Oğlu Mahmud'un sultanlığına karşı Berkyaruk ile mücadele eden Hâtun, Melikşah'ın amcazadesi ve Yakutî'nin oğlu olan Gence meliki İsmail'le evlenmek istemişti. Hâtun Berkyaruk'un da dayısı olan İsmail adına hutbe okutmuş, paralara oğlu Mahmûd'dan sonra onun adını da koydurmuştur.³²⁶

Muhammed Tapar'ın eşi Gevher Hâtun'un da kendisine ait yönetim bölgesi bulunmaktadır. Muhammed Tapar'ın eşi Gevher Hâtun eşinden, babası İsmail b. Yakutî'nin Azerbaycan'daki haklarından dolayı bölgenin idaresini istemiştir. Gevher Hâtun'un idarî alanda etkinliğini anlatan diğer bir durum ise üç vezir değiştirmiş olmasında görülmektedir. Hâtun'un vezirliğinde önce Muhtass adındaki şahıs

³²¹ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 94.

³²² Ravendî, s. 130; Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 15; Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 215.

³²³ Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 193.

³²⁴ Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 188.

³²⁵ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 275.

³²⁶ Ravendî, s. 138; İbnü'l Esîr, VIII, 490; Ebu'l Ferec, s. 334; Müneccimbaşı, s. 73; Ayrıca bkz. Hasan Akyol- Erol Kara, "Fetret Devri", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (ed. Refik Turan), Ankara 2012, s. 146.

bulunmaktadır. Ardından Emir Amid bu göreve getirilmiştir.³²⁷ Hâtun'un gücünü arttıracak asıl önemli idareci ise Kemâlülmülk olmuştur.³²⁸ Emir Amid'in Bağdat'a gitmesi nedeniyle yerine vekil bıraktığı kişi olan Kemâlülmülk hem Hâtun'un hem de kendisinin idarî yetkisini güçlendirecek bir dizi adımlar atmıştır.

Sakin bir hayatı tercih eden, yükselmeği düşünmeyen Hâtun, Kemâlülmülk tarafından elindeki gücü daha faydaya dönük şekilde kullanması için teşvik edilmiştir. Bunun üzerine Hâtun eşi Muhammed Tapar'a, Azerbaycan askerlerini babasının yetiştirdiğini ve onların babasına bağlı olduklarını söylemiş; şimdi kendi idaresi altında olduklarına, maişet meselelerini kendi emriyle halledileceğine dair sultanın menşur yazmasını talep etmiştir. Sultan da bunu uygun bularak bir menşurla Azerbaycan emirlerinin Hâtun'un hizmetinde olmasını istemiştir. Bu şekilde yetki alanı daha da genişleyen Hâtun, devlet kademelerinde yükselmek isteyenlerin hediyelerle gelmeye başladıkları konuma kısa zamanda ulaşmıştır. Böylelikle Hâtun şimdiye kadar görmediği şekilde etki alanını genişletmiş ve gücünü arttırmıştır.³²⁹

Hâtunların iktâlarının varlığı, askerî ve ekonomik güce sahip olmalarını sağlamakta idi. Ayrıca bu durum kendilerine ait gelirler sayesinde kamu yararına hayır işleri yapmalarını da kolaylaştırmıştır.

Nitekim İslam inanç sisteminde teşvik edilen hayır ve sadaka, Büyük Selçuklular döneminde hâtunlar tarafından da hayata geçirilmiştir.

Selçuklu sultanları, şehzadeleri ve devlet adamları ile ileri gelen zenginler, vakıf tesisinde birbirleriyle yarışarcasına bir anlayışın içine girerlerken³³⁰, Selçuklu hanedan kadınları da bu çalışmalardan geri kalmamışlardır.

Nitekim kendi şahsî gelirleri bulunan Selçuklu Hâtunları çeşitli hayır eserleri meydana getirmişlerdir. Devrin tarihlerinde çok dindar olduğu, davranışlarıyla tanındığı, takva temizliğiyle ün kazandığı, çok sadaka verdiği yazılan Altuncan Hâtun

³²⁷ Bundarî, 102.

³²⁸ Kemalülmülk Ali b. Ahmed, İsfahan yakınlarıda bulunan Sümeyrem adlı şehirdendir. Gevher Hâtun'un İktaları arasında bulunan bu şehirde bir memur çocuğudur. (Daha fazla bilgi için bkz. Bundarî, s. 110).

³²⁹ Bundarî, s. 102.

³³⁰ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 2009, s. 281.

bu dönem örnek kadınların başında gelmektedir.³³¹ Altuncan Hâtun'un hayır ve hasenat, yani o devirdeki deyimle "sadaka-i câriye" sahibi olduğundan Selçuklu tarihçileri ittifak içinde bahsederler. Ancak şimdiye kadar Altuncan Hâtun adına bağlanan bir vakıf belgesi bulunamamış, bu Hâtun'un adıyla anılır bir mimarî esere de rastlanılmamıştır.³³²

Çağrı Bey'in kızı ve Abbasî Halifesi Kâim biemrillah'ın eşi olan Arslan Hâtun da hayır sahibi kadınlar arasında yer almaktadır. Nitekim Hatice Arslan Hâtun'un Bağdat'da ve diğer İslam memleketlerinde camiler, tekkeler, hastaneler, medreseler yaptırdığı bilinmektedir.³³³

Arslan Hâtun Alâüddevle Ali ile gerçekleştirdiği ikinci evliliği dolayısıyla Yezd şehrinde yaşamıştır. Onun hayır amaçlı çalışmaları ve halkın yararı için ortaya koyduğu eserler Yezd'in mahallî tarihlerinde anlatılmaktadır. Temiz bir itikada sahip salih bir kişi olarak tanıtılan Arslan Hâtun'un yoksul halka elbise giydirdiği, her gün düzenli olarak iki şölen verdiği belirtilir. Bu şölenlere halkın katılımını sağlamaya verilen önem o derecede idi ki, Arslan Hâtun'un şölene davet etmek için pazar yerlerine görevliler gönderdiği anlatılmaktadır.³³⁴

Arslan Hâtun'un inşa faaliyetlerine gelince, o şehrin Durda semtinde bir mescid ve bir minare yaptırmıştır. Bunun Yezd'deki ilk minare olduğu ve Arslan Hâtun'un, adını bu minarenin şerefesine kazdırdığı belirtilmektedir. Bu minarenin 14. yüzyıl sonrasında harap vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Hâtun bir de şehrin iç kısmında bir mescid bina ettirmiştir.³³⁵

Selçuklu tarihinde ilk büyük hayrat sahibesi ise Melikşah'ın eşi Terken Hâtun'dur. Onun hayır eserlerinden biri Bağdat'taki Terken Hâtun Camii'dir. 1075-1094 yılları arasında inşa edilen bu cami, Bağdat'da sık sık vuku bulan su taşkınlarından birinde yıkılmıştır. Hâtun, Bağdat'ta bulunduğu yıllarda kendi adıyla

³³¹ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 89; Ayrıca bkz. Müjgan Cunbur, "Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı", *Erdem*, IX/26, Ankara 1996, s. 587.

³³² Cunbur, s. 589.

³³³ Bkz. Cunbur, s. 590.

³³⁴ Sümer, "Arslan Hâtun", s. 11; Ahmet Güner, "Yezd Kâkûyîleri (Kâkveyhîler) ve Selçuklular", *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler I*, Konya 2001, s. 368.

³³⁵ Sümer, "Arslan Hâtun", s. 11; Güner, "Yezd Kâkûyîleri", s. 369.

anılan bir de medrese yaptırmıştır. Bu yapı Selçuklular devrinde Hanevîler için yaptırılmış üçüncü medresedir. Geçmiş asırlarda yıkıldığı sanılan bu hayır eserinden günümüze adından başka bir iz kalmamıştır. Hâtun'un Bağdat'tan başka şehirlerde de hayratı bulunduğu tahmin ediliyor.³³⁶

Görüldüğü gibi Selçuklu Hâtunları da hayır işlerinde aktif olmuştur. Fakat onların yaptırdığı eserler maalesef günümüze ulaşamamıştır. Hâtunlar'ın bu faaliyetlerinden kaynaklarda geçen bilgiler dolayısıyla ulaşılmaktadır.

5. İç İsyanlarda

Büyük Selçuklular'da devletin hâkimiyet anlayışından dolayı taht mücadeleleri görülmektedir. Hemen hemen her taht değişikliğinde hanedan mensubu erkekler iktidar için mücadele etmiştir. Hanedan mensubu kadınlar ise bu mücadelelerde genellikle eşleri veya oğulları dolayısıyla karşımıza çıkmaktadır. Kadınları doğrudan doğruya hükümet başkanı konumunda görmesek de mevcut mücadelelerde sonucu etkileyecek derecede aktif görmekteyiz.

Nitekim Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hâtun'un belki de hayatı boyunca üstlendiği ve Selçuklu Devleti'nin büyük bir devlete dönüşmesine imkân sağladığını ifade edebileceğimiz en mühim rolü, hanedanın bir iç isyanında kendisini göstermektedir. Şöyle ki: Sultan Tuğrul Bey 1040 yılında devletini resmen kurduktan sonra Abbasî Halifeliği ile de temasa geçerek hükümdarlığını onaylatmıştı. O yıllarda Sünnî Abbasî Halifeliği Şîî Büveyhoğulları Devleti'nin baskısı altında bulunmaktaydı. Bağdat şihnesi³³⁷ olan Arslan Besasir'in de Halife üzerinde tahakkümü gün geçtikçe artınca, halife elçi göndererek Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmişti.³³⁸ 1055 tarihinde Bağdat'a gelen, yaklaşık üç yıl Bağdat ve civarında kalan Tuğrul Bey, 1058 yılında

³³⁶ Cunbur, s. 593.

³³⁷ Şihne (Şahne): Bir şehir veya bölgenin emniyet ve asayişinden sorumlu askerî vali. Bkz. Erdoğan Merçil, "Şahne", *DİA*, XVIII, 292.

³³⁸ İbnü'l Cevzî, XV, 348.

anne bir kardeşi olan İbrahim Yınal'ın³³⁹ isyanı³⁴⁰ dolayısıyla Nusaybin'de iken Hemedan'a gitmek zorunda kalmıştır.³⁴¹

Sultan Tuğrul Bey'in bahsedilen Bağdat seferinde eşi Altuncan Hâtun ve onun oğlu Enûşirevan da bulunmaktaydı. Tuğrul Bey kendine isyan eden kardeşinin Hemedan'a yöneldiğini öğrenince o da vakit kaybetmeden Nusaybin'den Hemedan'a yönelmiş, veziri Amîdûlmülk Kündürî'yi, eşi Altuncan Hâtun'u ve oğulluğu Enuşirvan'ı, geride bıraktığı askerlerle birlikte Bağdat'a göndermişti (450/1058-1059).³⁴²

Bir süre sonra Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınal ile Hemedan'daki savaşı ve Tuğrul Bey'in kuşatma altında kaldığı Bağdat'a ulaşmıştı. Altuncan Hâtun derhal Hemedan'a doğru yardıma gitmek üzere yola çıktı.³⁴³

³³⁹ İbrahim Yınal, aynı zamanda Tuğrul Bey'in amcası olan Yusuf Yınal'ın oğludur. Burada Türkler'deki leviratus'un bir örneği olarak ölen erkek kardeşin dul eşiyle evlenildiğini görmekteyiz. (Bkz. Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları", s. 121).

³⁴⁰ Selçuklu Devleti'nin kuruluş yıllarında diğer Selçuklu şehzadeleri gibi İbrahim Yınal da fetihlere katılmıştı. Başarılı faaliyetlerde bulunan İbrahim Yınal, birçok şehir ve kale fethetmişti. Fakat İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in merkezîyetçi siyaseti sebebi ile, feodal devlet anlayışına göre, hakkını alamamış, bir hâkimiyetten mahrum kalmış ve kırılmış durumda idi. Bundan dolayı kendine hâkimiyet sahası teminine çalışıyordu. Tuğrul Bey devletin genişlemesine engel ve parçalanmasına âmil olan bu teşebbüs karşısında harekete geçmek zorunda kaldı. Tuğrul Bey, ondan Hemedan şehrini ve Cibâl bölgesindeki bazı kaleleri kendisine teslim etmesini istedi. Bunu kabul etmeyen İbrahim Yınal ise isyan etti. Bu ilk isyanında yenilen İbrahim Yınal teslim oldu ve Tuğrul Bey'in yanında kaldı (441/1049-1050). Tuğrul Bey 449/ 1057-1058 yılında Musul ve ona bağlı yerlerin yönetimini İbrahim Yınal'a verdi. İkinci kez isyan edecek olan İbrahim Yınal bir müddet sonra Musul'dan ayrıldı. Ardında Tuğrul Bey, onun, Fâtımîlerin ve Besâsîrî'nin teşvikiyle açıkça isyan ettiğini ve yanındaki kalabalık Türkmen askeriyle birlikte Hemedan'a doğru yola çıktığını öğrendi (450/1058-1059). (Bkz. Sibt İbnü'l Cevzî, s. 48; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 126; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 24; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi I*, İstanbul 2014, s. 26).

³⁴¹ İbnü'l-Esir, VIII, 341; Bundarî, s. 12; İbn Kesîr, XII, 182; Müneccimbaşı, s. 23; Ayrıca bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Tuğrul Bey Dönemi", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (ed. Refik Turan), Ankara 2012, s. 69.

³⁴² İbnü'l Cevzî, XVI, 31; Bundarî, s.12; Sibt İbnü'l Cevzî, s.47-51; İbnü'l-Adim, s. 4-5.

³⁴³ İbnü'l Esir, VIII, 341-342; Bundarî, s. 12; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 47-51; İbn Kesîr, XII, 182; İbnü'l-Adim, s. 4-5; Ayrıca bkz. Ali Sevim, "İbnü'l Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 436-500=1044/45- 1106/07)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXIX/ 33, 2008, s. 4. Ayrıca Altuncan Hâtun, bazı rivayetlere göre, Besasiri'nin Bağdat'a saldıracağından korkuya kapılarak sultana gitme niyetinde idi; ayrıca "Sultan'ın Ebu Kalicar'ın kızıyla evlendiği" haberi kendisine ulaşmıştı. Bunlardan başka Hâtun, sultanın, yardıma gidilmek istenmediğine ve sultan değişikliğine dair yapılmak isteneni bildiğinden endişe etmekteydi. (Bkz. Sibt İbnü'l Cevzî, s. 47-51).

Hâtun'un getirdiği kuvvetlerle güç bulan Sultan, İbrahim Yınal'ı Rey civarındaki savaşta bozguna uğrattı. Yenilen İbrahim Yınal, boğularak öldürüldü.³⁴⁴ Bu bozgun üzerine başkent Rey'e gelen Sultan' a eşi Altuncan Hâtun da katıldı.

Selçuklu Devleti'nin daha kuruluş aşamasında yaşadığı taht mücadelesinde, kararlı tutumu ve askerî kabiliyetini açıkça gördüğümüz Altuncan Hâtun'un Sultan Tuğrul Bey'e verdiği büyük destek sonucu bertaraf edilen bu tehlike, devleti bölünme tehlikesinden kurtarmıştır. Ayrıca vezirin, Hâtun'un kendi oğlunu başa geçirme teşebbüsüyle yine bir iç isyana dönüşecek girişimine de engel olmuştur.

Siyasî hayatta başarıyla yer alması aynı zamanda Altuncan Hâtun'un bu kabiliyetlerle donatılmış olduğunu da göstermektedir. Nitekim sadece sultanın eşi olmasından dolayı kendisinde bulunan yetkiyi başarılı şekilde yerine getiremez ve başarılı olmayabilirdi.

Alparslan'ın kızkardeşi Gevher Hatun'un adının geçtiği bir iç isyan ise Sultan Alparslan ve Melikşah dönemini kapsayan Kavurt isyanıyla³⁴⁵ bağlantılıdır. Alparslan'ın kardeşi ve Kirman Meliki Kavurt³⁴⁶ saltanat iddiasında bulunmuştu.³⁴⁷ Bu isyanlar çerçevesinde olaya müdahil olan Alparslan'ın kız kardeşi Gevher Hâtun ile ilgili bilgilere eşi Elbasan'ın Selçuklu Devleti içerisindeki sorumlulukları ve faaliyetleri çerçevesinde ulaşmaktayız. Bunun için Elbasan'ın siyasî tavır ve mücadelelerine kısaca değinmek Gevher Hâtun'un faaliyetlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Selçuklu taht mücadelelerinde rol oynayan Elbasan'ı destekleyen eşi Gevher Hâtun gerek siyasî gerek askerî yönüyle olayların içerisinde yer almıştır. Elbasan'ın

³⁴⁴Hüseyinî, s. 14; Bundarî, s. 13; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 59; Müneccimbaşı, s. 24; Ayrıca bkz. Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları", s. 128.

³⁴⁵Sultan Alparslan 459/1067 yılında Kirman meliki olan kardeşi Kavurd'un isyanı ile karşılaştı. Kavurd'u isyana teşvik eden veziri olmuştur. Bu teşvike uyan Kavurt camilerde Alparslan adına okuttuğu hutbeyi kestirmek, yani hutbelerde sadece kendi adını zikrettirmek suretiyle, onun itaatından çıkmıştır Sultan Alparslan, Kavurd'un isyanından haberdâr olunca Kirman üzerine yürüdü (459/1067).Yapılan savaşta yenilen Kavurd sultan tarafından affedildi. Fakat iki yıl sonra tekrar isyan eden Kavurt bir kez daha yenildi. Bu konu Alparslan döneminde birçok safhalar geçirdikten sonra halledilememiş bir mesele olarak Melişah'a miras kaldı. Melikşah döneminde, taht değişikliğinden faydalanmak isteyen Kavurt yeniden isyan ettiyse de yenilerek boğdurulmuştur (465/1073). (Bkz. Sibt İbnü'l Cevzî, s. 188, 191; Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 47, 48; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 25, 27, 28.

³⁴⁶Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 7; Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 157.

³⁴⁷Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 157; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 25, 28.

Tuğrul Bey döneminden itibaren bir takım görevlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Besâsirî'nin Bağdat'ı işgal ettiği (451/1059-1060) günlerin ardından, Sultan Tuğrul Bey Vâsıt'a ulaşmıştı. Burada askerlerinin şehri yağma ettiklerini görüp çok üzülen sultan'ın canı sıkılmış ve bu nedenle askerlerden sorumlu olan ve yağmaya izin veren Elbasan'ı azarlamıştı.³⁴⁸

Alparslan'ın taht mücadelesi sırasında ise Süleyman'ın saltanatını kabul etmeyen Elbasan'ın Kazvin'de Alparslan adına hutbe okuttuğu görülmektedir.³⁴⁹ Fakat sonrasında gelişen olaylarda Elbasan Alparslan'ın karşında yer almıştır. Nitekim Alparslan ile kardeşi Kavurt arasındaki taht mücadelesinde Kavurt tarafında bulunmuştur.

Bu hanedan içi mücadele sırasında Sultan, Kavurt Bey'in yanında bulunan Gevher Hâtun'u yanına çağırıp onu Elbasan'a göndermek istemiştir. (456/1063-1064).³⁵⁰ Sultan Alparslan bunu kız kardeşinin emniyeti için yapmıştır.³⁵¹

Alparslan ile eniştesi Elbasan'ın arasının daha da açıldığı sonraki olaylarda açıkça görülmektedir. Nitekim Elbasan (463/1070-1071) bir bölük Yavgulu (Yavgıyya) Türkmenle³⁵² sultandan kaçıp İstanbul'a gitmek üzere Anadolu'da ilerlemiştir. Elbasan'ın gelişini haber alan Bizans hükümdarı ise onunla savaşmak üzere bir ordu göndermiştir. Elbasan savaşmaya gelmediğini söylediye de inandıramamış ve bu

³⁴⁸ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 81.

³⁴⁹ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 147.

³⁵⁰ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 136.

³⁵¹ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 157. Turan'ın aynı kitabında Sultan'ın kardeşini yanına getirttiği söylenmektedir. Ayrıca Sıbt İbnü'l Cevzî'nin eserini tercüme eden ve değerlendirmelerde bulunan Ali Sevim, Kavurt Bey'in yanında bulunan Gevher Hatun'u Elbasan'ın sultana isyan konumundan dolayı yanına çağdırtmak istediği yorumunu yapmaktadır. (Bkz. Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 136).

³⁵² Selçuk'un ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Beylere mensup Türkmenler Selçuklular, diğer Oğuzlar da beylerine nispetle (İbrahim Yınal'a nispetle)Yınallılar, Yabgulular = Yavgıyân, Yâvgıyya, Nâvgıyan (Arslan Yabguya nispetle) gibi adlarla zikredilmişlerdir. Tuğrul ve Çağrı Beylere karşı gelen ve bu yüzden onların önünden kaçan bu Oğuzların adı sonraları İbrahim Yınal, Kutalmış, Elbasan gibi şehzâdeler tarafında toplanan muhalif asî Oğuzlara da teşmil edilmiştir. Bu nedenle ismin entik değil siyâsî bir anlamı olduğu anlaşılmıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 173-176; Ayrıca bkz. Ahmet Ateş, "Yabgulular Meselesi", *Belleten*, XXIX/115, Ankara, 517-525; Sefer Solmaz, "Selçuklu Tarihi Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sa. 35, Konya 2014, s. 545-575).

kuvvetlerle yaptığı savaşı kazanmıştır. Ardından ikna edince İstanbul'a giderek Bizans'a sığınmıştır.³⁵³

Elbasan'ın 470/1078 tarihinde halen Anadolu'da olduğu Bizans'taki taht mücadeleleri esnasında görülmektedir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın İznik'i fethettiği sıralarda Bizans tahtını ele geçirmeye çalışan Nikephoros Botaneiates, İmparator'a karşı ayaklanmıştı. Botaneiates, Elbasan'ı Süleyman Şah'a göndererek ittifak teklifinde aracı kılmişti. Süleyman Şah bu teklifi kabul etmiş ve 2000 kişilik bir kuvvet göndermişti. Botaneiates, bu desteğin de etkisiyle Bizans tahtını ele geçirip imparator olmuştu.³⁵⁴

Elbasan'ın Bizans ülkesinde olduğu tarihlerde Büyük Selçuklu tahtına Melikşah geçmişti (465/1072). Alparslan zamanında başlayan Kavurt'un taht mücadelesi bu dönemde de devam etmiştir. Gevher Hâtun ise kocasından sonra da Kavurt'u desteklemeyi sürdürdü.³⁵⁵ Gevher Hâtun'un öldürülmesiyle sonuçlanacak olaylarda Hâtun'un cesur tavrı dikkat çekmektedir. Nitekim Vezir Nizâmülmülk sultan için Gevher Hâtun'dan 50 bin altın borç almış, ancak borcun ödenme vakti geldiği halde ödememişti.³⁵⁶ Bunun üzerine Gevher Hâtun, Nizâmülmülk'e sert sözler söyleyip onu tehdit etmiştir. Kendisine yapılan haksızlıklara karşılık olmak üzere Anadolu'da hareket halinde bulunan Türkmenler'e katılacağını söyleyerek Azerbaycan'a gitmek istemiştir.³⁵⁷ Hanedan'a mensup bir kadının sultandan sonraki en yetkili kişi olan vezire bu şekilde karşılık vermesi hükümdar eşi olmayan kadınların da ne derece güçlü olabildiklerini göstermektedir.

Selçuklu taht mücadelesinde yine hanedan mensubu olan eşinin yanında yer alan ve onun tarafını destekleyen Gevher Hâtun bu uğurda hem kendi kardeşini hem de yeğenini karşısına almıştır. Hatun'un olaylar sırasında gösterdiği kararlı tutum Selçuklu kadınlarının güçlü yönlerini bir kez daha göstermektedir.

³⁵³ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 168-169.

³⁵⁴ Ali Sevim, "Süleyman Şah I" *DİA*, XXXVIII, s. 104.

³⁵⁵ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 199; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 199.

³⁵⁶ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 199. Aynı kaynakta vezirin Hâtun'un mallarını müsadere ederek değerli mücevher, para ve mallarını aldığı bilgisi de verilmiştir (Bkz. s. 203).

³⁵⁷ Sibt İbnü'l Cevzî, s.199.

Melikşah'ın vefatının ardından da taht mücadeleleri yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Eşi Terken Hâtun ve oğullarının yanı sıra sultanın kardeşi Suriye Meliki Tutuş da isyan edenler arasındadır.³⁵⁸ Bu isyan dolayısıyla Terken Hâtun ismi bir kez daha öne çıkmıştır.

Berkyaruk karşısında taht mücadelesine giren Terken Hâtun ise aldığı mağlubiyetlerden etkilenmeden ve cesaretini kırmadan amacına ulaşmaya çalışmıştı. Yeni tedbirler almaktan geri durmayan Hâtun bu sefer, Suriye'de saltanatını ilan ettikten sonra el-Cezire ve Diyarbekir taraflarını da hâkimiyetine alan ve Selçuklu tahtını isteyen Melikşah'ın kardeşi Tutuş'u, evlenmek vaadi ve ihtiraslarla kışkırtarak İsfahan'a çağırdı. Fakat Tutuş henüz Selçuklu payitahtına yetişmeden Terken Hâtun vefat edince (487/1094) saltanat mücadelesi Tutuş'la Berkyaruk arasında kaldı. Hâtun'un emirleri ve askerleri ise iki taraf arasında dağıldı.³⁵⁹

B. DEVLETİN DIŞ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

1. Halife Seçiminde

Abbasî Halifeliği ile Büyük Selçuklu Devleti arasındaki ilk ilişki, Selçuklu Devleti'ne temel teşkil edecek olan Nişabur'un Tuğrul Bey tarafından alınmasıyla başlamıştır (429/ 1038).³⁶⁰ Nitekim Abbasî halifesi Kâim biemrillah Tuğrul Bey'e ve diğer Oğuz liderlerine elçiler göndermek suretiyle halka iyi davranma ve imar faaliyetlerine girişmeleri isteğiyle Selçuklularla ilk ilişkiyi kurmuştur.³⁶¹ Halife'nin kendisine elçi göndermesiyle Tuğrul Bey iftihar etmiş ve itibarını arttırmıştır. Halife

³⁵⁸ Suriye Meliki Tutuş, kardeşi Melikşah'ın ölümünü haber aldığı zaman, Rakka şehrini ele geçirmiş ve burada sultanlığını ilan etmişti (486/1093). O Urfa valisi Bozan, Halep valisi Aksungur ve Antakya valisi Yağıbasan'ın itaatini sağlayıp, Rahbe, Habur bölgesi ve Nusaybin'i işgal ve Musul'u zaptettikten sonra, Selçuklu tahtını ele geçirmek için Azerbaycan'a doğru yürüdü. Fakat Berkyaruk tarafına geçen bazı kuvvetlerden dolayı yenilen Tutuş Dimaşk'a geri döndü. Daha sonra yeni bir ordu toparlayarak tekrar harekete geçerek Hemedan'a doğru devam etti. Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, s. 61; Ali Sevim, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Belleten*, XXVIII-107, 1963, s. 415, 421, 428.

³⁵⁹ Ravendî, s. 138; Urfalı Mateos, s. 183; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 226; Hasan Akyol- Erol Kara, "Fetret Devri", s. 146.

³⁶⁰ Bundarî, s. 4-5.

³⁶¹ Kafesoğlu, *Türk Milli*, s.362.

tarafından Selçuklular'ın muhatap kabul edilmesi onların güçlendiğinin göstergesidir. Bunun öneminin farkında olan Tuğrul Bey Halife'nin elçisine hürmetle karşılık vermiştir.³⁶²

Abbasi Selçuklu ilişkileri Tuğrul Bey'in Bağdat seferi sonrasında gelişmiştir. Halife Bağdat'ın Büveyhî nüfuzundan kurtarılıp Şi'îlerin temizlenmesi ve İslam'ın zaferi dolayısıyla Tuğrul Bey'i "Melikü'l-Meşrik ve'l Mağrib" (Doğunun ve Batının Sultanı) ilan etmiş; kendisine "Rüknü'd-dîn" (Dinin temeli) ve "Kasîmu Emîru'l-mu'minîn" (Halifenin ortağı) lakaplarını vermiştir.³⁶³ Böylece İslam dünyası üzerindeki hâkimiyeti tasdik edilmiş olan Tuğrul Bey aynı zamanda yeryüzünün dünyevî hükümdarı ilan edilmiştir.³⁶⁴

Tuğrul Bey'in vefatından sonra Halife Kâim biemrillah, Selçuklu hâkimiyetinden kurtulmak istemiş, bu nedenle Alparslan dönemi halife-sultan ilişkisi sorunlu başlamıştı.³⁶⁵ Tuğrul Bey'in vefatıyla hutbelerden adı çıkarılmış yerine ise başka bir isim zikredilmemişti.³⁶⁶ Halife örfî vergileri kaldırmış ayrıca Selçuklu vassalı olan bölge emirlerini Bağdat'a davet etmişti.³⁶⁷ Tuğrul Bey'in ölümünden Alparslan'ın Selçuklu tahtına geçişine kadar geçen zaman içinde, Irak'ta Selçuklu hâkimiyeti'nin çöktüğü kesinlikle söylenebilir.³⁶⁸ Burada da olduğu gibi Halifeler hiçbir zaman Selçuklu Sultanları karşısında kendi otoritelerini kaybetmek istememişler ve her fırsatta otoritelerini sağlamak yoluna gitmişlerdir.³⁶⁹

Alparslan zamanında halifelik üzerinde kurulan otorite Melikşah zamanında da devam etmiştir. Buna rağmen Selçuklu Devleti ve halifelik arasındaki münasebetler her

³⁶² Bundarî, s. 4.

³⁶³ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 135; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 26.

³⁶⁴ Sibt İbnü'l Cevzî, s.127; Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 26; Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 52.

³⁶⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s.7.

³⁶⁶ Sibt İbnü'l Cevzî, s.116; Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 53.

³⁶⁷ Sibt İbnü'l Cevzî, s.116; Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 8; Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsi İlişkileri", *Türkler*, c. IV, s. 662.

³⁶⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 8.

³⁶⁹ Ahmet Dayandı, *Alparslan Zamanı Selçuklu Dinî Hayatı*, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010, s. 27.

zaman uyumlu ve dostane olmamıştır.³⁷⁰ Bunun en bâriz örneklerinden biri Melikşah ve Terken Hâtun'un torunları Câfer'i halifenin veliahtı yapmak istemeleridir.

Melikşah üçüncü defa Bağdat'a (485/1092) gelişinde, Halife'nin karısı olan kızından doğan Câfer adlı erkek çocuğunun veliaht ilan olunmasını istemiş, bu durum ise halife ile arasını açmıştır. Zira Terken Hâtun, sadece kendi oğlunu veliaht yapma gayreti gütmüyor, aynı zamanda torunu Câfer'i de halifenin veliahdlığına getirmeye çalışıyordu. Hatta daha önce o, kızı Mahmelek Hâtun 482'de ölünce, 480 (1087)'de doğan iki yaşındaki torununu İsfahan'a almış ve ona burada halife olarak hitap etmiştir.³⁷¹ Nitekim o babası Muktedî hayatta olduğu halde, torunu Câfer'e "Emîrû'l-Müminîn" derdi. Hatta Melikşah ölmeden önce, İsfahan'da Bazar-ı Leşker (Ordu pazarı)'de, Melike Hâtun'un medresesinin bulunduğu yerde, bir Dar ül- hilafe ile harem yapıp, onu orada halife yapmak istiyordu.³⁷² Bu nedenle Melikşah ile Halife'nin arasını gerginleştiren bu konuda Terken Hâtun'un önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır.³⁷³ Halife Sultan'ın veliahtlıkla ilgili talebini reddedince, Sultan da ona: " *Öyle ise Bağdat'tan çık, git*" tarzında bir haber gönderdi. Halife ise: " *yolculuğa hazırlanmak için on gün mühlet verilmesini istedi.*" Ancak Halife'nin istediği on gün mühlet bitmeden dokuzuncu gün Melikşah vefat etti.³⁷⁴

Melikşah'ın gerek vefat nedeni, gerekse vefatına sebep olan kişiler konusu da kaynaklarda farklılık göstermektedir. Bazı kaynaklarda av eti yemesinden dolayı ateşli hummaya tutulduğu bilgisi verilirken, bazı kaynaklarda ise zehirletilmek suretiyle öldürüldüğü belirtilmektedir.³⁷⁵ Zehirletildiği fikrinde olanlara göre, Halife, Nizâmülmülk taraftarları ve hatta bazı açık kayıtlara göre Terken Hâtun da zan altındadır.³⁷⁶ Melikşah'ın öldürülmesi meselesinde, Ermeni ve Süryani kaynaklar birinci planda Terken Hâtun'un mesul olduğunu, Melikşah'ın, eşinin hıyanetine kurban

³⁷⁰ Adahoğlu, *Büyük Selçuklu Abbasi Münasebetleri*, s. 60.

³⁷¹ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 215.

³⁷² Ravendî, s. 137.

³⁷³ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 217.

³⁷⁴ Hüseyinî, s. 49; Ravendî, s. 132; İbnü'l Esîr, VIII, 482; Bundarî, s. 83; İbn Kesîr, XII, 285; Ebu'l Ferec, s. 334; Urfalı Mateos, s. 178.

³⁷⁵ Hüseyinî, s. 49; İbnü'l Esîr, VIII, 482; İbn Kesîr, XII, 285; Ebu'l Ferec, s. 334; Urfalı Mateos, s. 178.

³⁷⁶ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 217.

gittiğini açıklamaktadırlar.³⁷⁷ Nitekim Urfalı Mateos Vekâyinâmesi'nde; "1092-1093 yılında Melikşah öldü. O, Bağdad şehri içinde Semerkant sultanının kızı olan karısı tarafından ihanetle öldürülmüştür. O, bu muhterem zata zehir içirdi ve bu en büyük hükümdarın canına kıydı." şeklinde kayıt düşmektedir.³⁷⁸ Bir ermenî kaynakta Anadolu'yu fethederek yurt edinmiş olan Selçuklu Sultan'ı Melikşah'tan saygı ile bahsedilmesi dikkat çekicidir. Melikşah'ın takip ettiği politikadan memnun olduklarını ve onu sevdiklerini söyleyebiliriz.

Melikşah'ın öldürülmesinde Terken Hâtun'dan çok halifenin etkisinin olduğu varsayılırsa bile, Terken Hâtun'un devleti zirveye çıkaran bir sultanın ortadan kaldırılmasında doğrudan, yahut dolaylı olarak bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Sultandan sonra başlayan taht kavgaları da devleti zayıflatarak yıkılışını hızlandırmıştır.

2. Diğer Hanedanlarla Siyasî Evliliklerde

a) Halifelerle Evliliklerinde veya Halifelerin Kızlarıyla Sultanların Evliliğinde

Selçuklu Devleti kendinden önceki Türk devletlerinde de görülen bir uygulamaya devam etmiştir. O da siyasî evlilikler yoluyla çağdaşı olan komşu devletlerle akrabalık kurmaktır. Gerçekleşen evliliklerin hiç şüphesiz taraflar arasındaki ilişkiyi siyasî alanda da etkilemesi kaçınılmazdır. Bu uygulamanın en önemli örneği Abbasî Devleti ile kurulan sıhrî bağlardır. Buna dair ilk olarak Ebu Süleyman Davut Çağrı Bey'in kızı olan Hatice Arslan Hâtun ile Abbasî halifesinin evliliği görülmektedir.³⁷⁹ Asıl adı Hatice olan hâtun, Arslan ünvanını Abbasî Halifesi Kâim biemrillâh ile evlenmesi dolayısıyla almıştır.³⁸⁰

İslam devletleri ve dolayısıyla müslümanlar için halife ve hilafet kurumunun varlığı önemli görülmektedir. Halife, İslamiyet'te devlet başkanı ve Allah'ın elçisi olan Peygamberimizin vekili olma sıfatıyla da bütün Müslümanların başıdır.³⁸¹ İslam

³⁷⁷ Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 209-210.

³⁷⁸ Urfalı Mateos, s. 178.

³⁷⁹ İbnü'l-Esîr, IX, 468; Bundarî, s. 8; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 14; İbn Kesîr, XII, 168; Ebu'l Ferec, s. 308; Ahmed b. Mahmud I, s. 37; Müneccimbaşı, s. 21.

³⁸⁰ İbnü'l-Esîr, IX, 468; Ayrıca bkz. Sümer, "Arslan Hâtun", s. 8.

³⁸¹ Kafesoğlu, *Türk Milli*, s. 346.

dinini kabul eden Türkler, Türk düşüncesine uygun düşen bir aklîliği de içerdiğini düşündükleri için Sünnîliği tercih etmiş ve onun 4 meşhur mezhebinden Hanefîliği benimsemişlerdir. Bu durum Selçuklular ile Sünnî Abbasî hilafeti arasındaki kuvvetli bağın da temelini oluşturmuştur.³⁸²

Abbasî ve Selçuklular arasındaki asıl temas Dandanakan Savaşı sonrasında gerçekleşecektir. Zira Selçuklu Devleti'nin resmen kurulduğu tarih olan bu savaş sonucundaki kurultayda Tuğrul Bey devlet başkanı olmuş ve komşu devletler ile Abbasî halifeliğine zaferlerini bildiren fetihnâmeler gönderilmiştir. Abbasî Devleti'ne gönderilen mektupla, Abbasîler'e itaat ettiklerini, İslam dininin gereklerini yerine getirmeye çalıştıklarını, gaza ve cihad yolunda bir topluluk olduklarını, Gazneliler'le savaşma nedenlerini ve idarelerinin İslam dini ve kanunu gereğince halifenin fermanıyla olmasını istediklerini bildirmişlerdir.³⁸³ Bu şekilde başlayan Abbasî-Selçuklu ilişkileri Halife el- Kâim biemrillâh'ın Tuğrul Bey'i, Büveyhî Devleti'nin ve Arslan Besasirî'nin baskısından dolayı Bağdat'a davet etmesiyle yeni bir boyuta taşınacaktır. Bu durum ise Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesinden sonra kardeşi Çağrı Bey'in kızı ile halife'nin evlenmesi suretiyle akrabalık tesisidir.

Sultan Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a gelip bir asırdan fazla bir zamandır Abbasîler ve Bağdat üzerinde zulüm ve baskı oluşturan Şii Büveyhoğulları Devleti'ni bertaraf etmiştir. Bundan sonra da halifeyle bir akrabalık bağı kurmak istemiştir.³⁸⁴ O bununla, Selçuklu ve Abbasî düşmanlarına karşı aralarındaki dostluğu bozmayı engelleyecek şekilde ilişkilerini kuvvetlendirmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda halife de Tuğrul Bey'i yüceltmek, Tuğrul Bey ise çevre hükümdarların da şeref duyup memnun olacağı bir akrabalık tesis etmek amacıyla ilişkilerini pekiştirmeyi arzu etmiştir. Başlangıçta halife'nin oğlu Zahirüddin ile Hatice Arslan Hâtun'un evlenmesi söz konusu iken, Zahirüddin'in vefatı ile halife'nin kendisinin evlenmesi gündeme gelmiştir

³⁸²Kafesoğlu, *Türk Milli*, s. 362.

³⁸³Ravendî, s. 101; Bundarî, s. 5; Reşîdüddin Fazlullah, s. 92; Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu I*, s. 359-361; Osman Gazi Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşu", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (ed. Refik Turan), Ankara 2012, s. 56; Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, İstanbul 1994, s. 96.

³⁸⁴Özgüdenli, "Tuğrul Bey", s. 67; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 133.

(448/1056).³⁸⁵ Nihayette Bağdat'taki Halife Kâim biemrillâh, Selçuklular'la birkaç kez mektuplaşarak Çağrı Bey'in kızıyla evlenmek istemiş ve bu istek kabul edilmiştir.³⁸⁶

Halife Kâim biemrillâh Mart-Nisan 1056 tarihinde bir resmî kabul töreni (bâr-ı âmm) düzenlemiş, bu toplantıya Tuğrul Bey'in veziri Amîdûlmülk, Hezâresb b. Bengir b. İyâd el-Kürdî ve İbn Şevk ile Tuğrul Bey'in ordusunda görevli Türk kumandanlar katılmıştır. Ayrıca Nakibü'n- Nukaba Ebu Ali b. Temmam, Alevîler'in nakibi Adnan b. eş-Şerif er- Râdi, devrin başkadısı ünlü İslam âlimi el-Maverdî gibi Abbasî toplumunun önde gelen isimleri de hazır bulunmuştur. Nikah merasimi bu konukların da hazır bulunduğu toplantıda gerçekleşmiştir. Türk tarafını vezir Amîdûlmülk el- Kündürî, halifeyi ise baş veziri Ebu'l- Kasım el- Mesleme temsil etmiştir.³⁸⁷ Nikah töreninin, gerek devrin kaynaklarında geniş bir şekilde anlatılması, gerek katılan konukların devrin önemli şahsiyetleri olması, iki ailenin yakınlaşması ve bu evliliğe atfedilen önemi göstermektedir.³⁸⁸ Nikah 100 (yüz) bin altınlık bir mehirle kabul edilmiştir.³⁸⁹ Bu mihir miktarına daha sonraki nikahlarda da zaman zaman rastlamaktayız. Hatta Türkiye Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavus eşi Selçuk Hâtun ile 100 (yüz) bin kırmızı altın dinar mihir karşılığı evlenmiştir (613/1216-1217).³⁹⁰

Tuğrul Bey, nikah kıyıldıktan sonra yeğeni Hatice Arslan Hâtun'u Hemedan'dan Bağdat'a getirtmiştir.³⁹¹ Hâtun, Türk geleneklerine uygun olarak yüklü bir çeyiz (çehiz) ile evlenmiştir. Halife'nin sarayına nakledilen çeyizler arasında, üzerlerinde genç kızların bulunduğu yük taşıyan develer, katırlar, mallar, yakutlar, altın ve gümüş kaplar, üzerlerinde halis ipek kumaştan yapılmış kaftanlar ve mücevher kemerler, altlarında nakışlarla benek yapılmış atlar, Rum katırları üzerinde 8 cariye, üzerlerinde mücevher işlenmiş kaftanlar bulunan katırlara binmiş 6 genç kız v.s.

³⁸⁵ Azimî, s.13; Bundarî, s. 8; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 15-16; Ebu'l Ferec, s.308; Ahmed b. Mahmud I, s. 37; Ayrıca bkz. Sümer, "Arslan Hâtun", s. 8.

³⁸⁶ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 15

³⁸⁷ İbnü'l-Esîr, IX, 468; İbn Kesîr, XII, 169; Ayrıca bkz. Kitapçı, *Abbâsî Hilafetinde Türk Sultanları*, s. 29.

³⁸⁸ Kitapçı, *Abbâsî Hilafetinde Türk Sultanları*, s. 28-29.

³⁸⁹ Hüseyinî, s. 13; İbn Kesîr, XII, s.168.

³⁹⁰ Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri", *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongre Bildirileri II*, Konya 2001, s. 407.

³⁹¹ Hüseyinî, s. 13; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 15.

bulunmaktaydı.³⁹² Hatice Arslan Hâtun'un çeyizinin kaynaklarda ayrıntıyla yer alması Selçuklu kadınlarına ne kadar çok kıymet verildiğini göstermekte, değerli pek çok eşyanın varlığı Selçuklu ekonomisini yansıtmaktadır. Nitekim bu zengin çeyizin benzerinin görülmediği belirtilmiştir.³⁹³

Hatice Arslan Hâtun'un aynı yılın Şaban ayında (Ekim-Kasım 1056) hilafet sarayına getirilmesi, halifenin annesinin geceleyin gidip Hatice Arslan Hâtun'u teslim alması ve saraya getirmesi ile gerçekleşmiştir.³⁹⁴ Arslan Hâtun'u hilafet sarayına götürmek üzere halifenin annesi, Tuğrul Bey'in sarayına giderek Altuncan Hâtun'a birisiyle haber göndermek suretiyle gelinin kendisine teslimini istemiştir. Altuncan Hâtun da buna mukabil kendisi bizzat halifenin annesine gelini götürmeyip birisiyle göndermiş ve bu şekilde denk bir davranış oluşturmuştur. Böylelikle sultanın sarayından ayrılan Arslan Hâtun, hilafet sarayına yani halifenin yanına gitmiştir. Halife, huzuruna kabul ettiği hâtun'a çok miktarda altın, işlemeli bir ferace verdi ve başına mücevherlerle süslenmiş bir tac giydirdi. Ertesi gün ona altın işlemeli 100 ipek elbise, üzerinde yakut ve firuze bulunan altın bir tas, değerli taşlardan yapılmış bir gerdanlık hediye etti. Ayrıca kendi arazilerinden ona yıllık geliri 12.000 (on iki bin) dinarı bulan bir kaç parça araziye ve diğer yerleri ikta olarak verdi.³⁹⁵

Arslan Besâsirî³⁹⁶ 450/1058 yılında Bağdat'ı işgal etmiş ve Halife ile eşi Hatice Arslan Hâtun'u esir etmiştir. Sultan Tuğrul Bey bu sırada İbrahim Yınal isyanı meşgul idi. Yınal isyanını bastıran Tuğrul Bey yeğeni Arslan Hâtun'un kendisine gönderilmesini istemiştir. Bu amaçla Tuğrul Bey, Besâsirî'nin Bağdat'ı işgalinden sonra Ukaylî emirî Kureyş b. Bedran'a, beraberinde giysiler, Arslan Hâtun'un parası ve bir mektup bulunan bir hâdimi görevlendirerek görevlendirmiştir. Arslan Hâtun Sultan'a gönderilirken, Besâsirî Arslan Hâtun'un yolculuğu sırasında sarf etmesi için üç bin altın göndermişse de Hâtun, bu miktarı az bulup parayı kabul etmemiştir. Besâsirî'nin

³⁹²Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 15.

³⁹³Sümer, s. 8.

³⁹⁴İbnü'l-Esîr, IX,468; İbn Kesîr, XII, 169.

³⁹⁵İbnü'l Cevzî, XVI, 4-5; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 15-16; İbn Kesîr, XII, 169.

³⁹⁶Arslan Besasirî, İlk efendisinin Fars bölgesindeki Besâ (Fesâ) şehrinden olması sebebiyle Besâsirî nisbesini aldı. Büveyhî Emîri el-Melikü'r-Rahîm zamanındaki (1048-1055) karışıklıklar sırasında huzur ve sükûnun sağlanmasında önemli rol oynadı ve Bağdat askerî valiliğine tayin edildi. Besâsirî Fâtımîler adına Bağdat'ı zaptetmiştir. (Bkz. İbnü'l Adim *Bugyetü't- taleb fî Tarihi Haleb*).

müttefikî Kureyş, Sultan'ın ve Besâsirî'nin emir ve istekleri doğrultusunda Arslan Hâtun'u Sultan'a göndermek için hazırlıklar yapmıştır. Arslan Hâtun'a güzel kumaşlarla işlenip süslenmiş prenslik başörtüsü, halis ipek kumaşlar, giysiler, at, katır ve altınlar hazırlatıp göndermiştir. Böylece yolculuğa hazır duruma gelen hatun, işgal yıllarında daima hürmet ve iyi muamele görmüştür. Kureyş, beraberinde Türk koruyucuların eşlik ettiği Arslan Hâtun'u Tuğrul Bey'e göndermiştir (451/1059).³⁹⁷

Sultan Tuğrul Bey, Kureyş'e gönderdiği bir mektupla makamından indirilen halifenin sarayına iade edilmesi halinde Irak'a gelmeyeceğini, adına hutbe okutulması ve para bastırılması ile iktifa edeceğini de bildirmiştir. Fakat Besâsirî bu teklifi kabul etmeyince, Sultan Irak'a hareket etmiştir.³⁹⁸ Tuğrul Bey'in hareketini haber alan Besâsirî ise ailesiyle birlikte oradan uzaklaşmıştır.³⁹⁹ Bir yıl süren Besasîrî işgalinin ardından esaretten kurtulan halife ile Tuğrul Bey Nehrevan'da görüşmüştür. Tuğrul Bey, halifeye bazı hediyeler sunmuştur. Bunların arasında Arslan Hâtun'un halifeye tesbih yapması amacıyla gönderdiği sekizer köşeli 12 büyük inci hediyesi de bulunmaktadır.⁴⁰⁰

Halife, Besasîrî'nin müttefikî Kureyş'in Rey'e, Sultan'a göndermiş olduğu eşi Arslan Hâtun'un hilafet sarayına gönderilmesini istemiştir.⁴⁰¹ Arslan Hâtun'un amcasının yanına gönderilme sebebi olarak hem Bağdat'ın henüz güvenli olmayışı hem de Hâtun'un babası olan Çağrı Bey'in vefatı gerekçe olarak söylenebilir.

453/1061 yılına gelindiğinde ise halife, eşini alıp getirmesi amacıyla da Halife kahyası Salef (Karamanetü'l- halife) ve halifenin has hâdimi Muvaffak ile birlikte Rey kadısı Ebu Yahya Sa'd b. Said'i göndermiştir. Fakat Rey kadısı'nın Bağdat'a dönmesi ertelenince Salef ve Muvaffak, Arslan Hatun'u alamadan Bağdat'a dönmüştür.⁴⁰² Selçuklu sultanının o günlerde halifenin kızı Seyyide Hâtun'a talip olması konusu

³⁹⁷ İbnü'l Cevzî, XVI, 45; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 65; Ebu'l Ferec, s. 314; Ayrıca bkz. Sümer, "Arslan Hâtun", s. 9.

³⁹⁸ İbnü'l Esîr, VIII, 345; İbn Kesîr, XII, 190; Ayrıca bkz. Adalıoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği*, s. 32.

³⁹⁹ İbnü'l-Esîr, VIII, 345; Bundarî, s. 14; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 72.

⁴⁰⁰ İbnü'l Cevzî, XVI, 51; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 75; Ayrıca bkz. Sümer, s. 9.

⁴⁰¹ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 89.

⁴⁰² Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 89.

gündemde idi ve halife kızını vermezse Hâtun da ona gönderilmeyecek idi. Fakat halife kızını vermeğe razı olur gibi görününce, Arslan Hâtun da Bağdat’a gelmiştir.⁴⁰³

Ancak Bağdat’ta yeni hayatına başlayan Hatice Arslan Hâtun daha evliliğinin ilk yıllarında bir takım olumsuzluklarla karşılaşmış, bu durum hem hilafet merkezini hem de Selçuklu yönetimini siyasî alanda etkilemiştir. Bu süreç şöyle gelişmiştir:

Tuğrul Bey’in eşi Altuncan Hâtun’un vasiyeti Abbasî-Selçuklu ilişkilerini epey meşgul edecek bir dönemi başlatmıştır. 1060 yılındaki vefatından hemen önce devletin kendinden sonraki sürecini etkileyecek bir girişimde bulunarak eşinden, kendisinden sonra halife’nin kızıyla evlenmesini vasiyet etmiştir. Tuğrul Bey’e “*Dünya ve ahiret şerefine nail olman için halifenin kızıyla evlenme hususunda çaba göster*” demiş ve “*Bütün mal ve parasının halifenin kızına verilmesini*” vasiyetinde bulunmuştur.⁴⁰⁴ Altuncan Hâtun’un bu vasiyeti gereği Halife’nin kızıyla evlenmek isteyen Tuğrul Bey, bu konuyla ilgili olarak üç yıl kadar çaba göstermiş ve sonunda amacına ulaşmıştır. Ancak devletin gündeminden düşmeyen bu konu gerçekleştirilecek fetih veyahut batı siyasetini geri plana atmıştır.

Sultan Tuğrul Bey’in Halife’nin kızı Seyyide ile evlenme talebi Abbasî-Selçuklu ilişkilerini etkilediği gibi Arslan Hâtun’un evliliğine de olumsuz yansımıştır. Sultan’ın evlilik talebinin halife ile arasında sorunlu devam ettiği günlerde, Tuğrul Bey, halifeden olumsuz cevap alınması halinde, Arslan Hâtun’un kendisine gönderilmesini, evlenme sorununun çözümlenmesine kadar da Arslan Hâtun’un Bağdat’taki Selçuklu saltanat sarayı olan Daru’l-memleke’ye nakledilmesini istemiştir (453-454/1061-1062).⁴⁰⁵ Evlilik süreci olumlu bir hal alınca bu istek uygulanmamış olsa da bir süre sonra tekrar gündeme gelmiştir. Şöyle ki: Tuğrul Bey, Halife’nin evlilik ile ilgili kararını kendisine getiren elçi İbn Mahleban’ın gecikmesini sebep göstererek, Arslan Hâtun’un Hilafet Sarayı’ndan Saltanat Sarayı’na geçmesini daha sonra da Rey’deki saraya gelmeye hazırlanmasını istemiştir. Bunun üzerine Hâtun bu konuyu halifeye

⁴⁰³ Sümer, “Arslan Hâtun”, s. 9.

⁴⁰⁴ İbnü’l Cevzî, XVI, 65; Bundarî, s. 18; Sibt İbnü’l Cevzî, s. 89; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 139-140.

⁴⁰⁵ Sibt İbnü’l Cevzî, s. 97-101.

haber gönderip bildirmiştir. Halife buna izin vermemiş, elçinin gecikme sebeplerini sultan'a anlatarak onu bu isteğinden vazgeçirmiştir.⁴⁰⁶

Özellikle Hatice Arslan Hâtun'u ilgilendiren ve olaya müdahil edildiği süreçle ilgili verdiğimiz bilgilerin dışında Tuğrul Bey-Seyyide Hâtun'un evliliğinin de siyasî ilişkileri derinden etkilediği görülmektedir. Bu nedenle evlilik talebi ve evliliğin gerçekleşmesi arasında yaşanan olayları detaylı bir şekilde ele almak gerekmektedir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Tuğrul Bey ile Seyyide Hâtun'un evliliğinin gerçekleşme süreci, iki devlet ilişkisi ve halife-sultan arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulan bu evliliğin sebepleri siyasî ve dinî açılardan değerlendirilmektedir. Tuğrul Bey'in Halife'nin kızı ile evliliği, Sultan'ın son yıllarındaki en önemli olay olarak göze çarpmaktadır. Sultan, uzun zaman çalışarak elde ettiği kariyerini bu evlilik ile taçlandırmayı amaçlamıştır.⁴⁰⁷ Ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz gibi sultanın vefat eden eşi Altuncan Hâtun'un vasiyeti de bu konuda göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁰⁸ Hepsinin de üstünde Tuğrul Bey bu evlilikle, Abbasî Devleti'nin Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın soyuna dayanması dolayısıyla, Peygamber sülalesi ile akrabalık tesis etmek için istemiştir.⁴⁰⁹

Evliliğin gerçekleşebilmesi amacıyla içinde; koşullar ve vaatler, ricalar ve tehditler, teklifler ve karşı teklifler bulunan mektupları taşıyan elçilik heyetleri, Rey ve Bağdat arasında üç yıl boyunca gidip gelmiştir. Halife'nin evliliğe sıcak bakmamasından dolayı, olayın Tuğrul Bey'in arzu ettiği şekilde çözümlenebilmesi için Sultan ve veziri tarafından her türlü taktiğe başvurulmuştur.⁴¹⁰

Daha önce de değindiğimiz gibi Halife, Besâsirî'nin müttefiki Kureyş'in Rey'e, Sultan'a göndermiş olduğu eşi Arslan Hâtun'un hilafet sarayına gönderilmesini istemiştir.⁴¹¹ Bir elçilik heyeti göndermiş heyet, Arslan Hâtun'u almadan Bağdat'a

⁴⁰⁶ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 106.

⁴⁰⁷ George Makdisi, "Tuğrul Bey'in Evliliği", *Tarih Okulu Dergisi*, (çev. Mustafa Alican) sa. 3, 2009 İzmir, s. 140; Özgüdenli "Tuğrul Bey", s. 67.

⁴⁰⁸ Bkz. İbnü'l Cevzî, XVI, 65; Bundarî, s. 18; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 89; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 139- 140.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Esîr, VIII, 357; Ebu'l Ferec, s. 315; Ayrıca bkz. Özgüdenli "Tuğrul Bey", s. 67.

⁴¹⁰ Makdisi, s. 141.

⁴¹¹ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 89.

dönmüştür.⁴¹² Sultan, gizli fikrini sonra ortaya çıkarmış ve Rey kadısı olan Ebu Sa'd b. Saîd'i Halife'ye kızı Seyyide ile evlenmek isteğini bildirmek üzere göndermiştir.⁴¹³ Tuğrul Bey sürecin en başından itibaren yeğeni olan Halife'nin eşi Arslan Hâtun'u olayın kendi arzusuna göre çözümlenebilmesi için sürece dahil etmiştir. Gerek Hâtun'u almak üzere gelen heyet ile onu göndermemiş olması ve gerekse bu süreçte Arslan Hâtun'un her sıkıntıda öne çıkması bunun göstergesi olmuştur.

Bağdat'a dönen Rey kadısı, Sultan Tuğrul Bey'den halifeye, “*Kızı Seyyide ile evlenme*” isteğini içeren mektubunu getirip takdim etmiş; fakat bu durum halifenin son derece ağırına gitmiştir.⁴¹⁴ Yabancılar kız vermek adet olmadığı için Halife Rey Kadısına, “*Böyle bir adet, hiçbir halife ile Rüknüddeve Aduddevle Tuğrul Bey ve diğer hiçbir devlet adamı arasında vaki olmamıştır. Bu durum bizim isteklerimize uygun düşmediği gibi, bizim görevlendirdiğimiz, yani hükümdarlığını onayladığımız kimseye de uygun olmaz*” dedi.⁴¹⁵ Bu durum karşısında Ebu Sad b. Saîd, “*Eğer halife bu evlenme talebine olumlu cevap vermezse, bunun iyi sonuç vermeyeceğini....*” tehdit dolu konuşmalarla ifade etti. Bunun üzerine halife “*Böyle bir töre hiçbir kimse ile halife arasında görülüp uygulanmamıştır. Fakat Allah'ın Adüddeve lakabıyla ödüllendirdiği Rükneddin'in böyle bir şeyi bize önermesi caiz değildir*” dedi.⁴¹⁶ Halife, sonrasında Ebu Muhammed b. Temimî'yi cevap vermeğe yani af talep etmeye göndermiş, eğer af talep etmek için bahane bulamaz ise bazı ağır şartlar ileri sürmesini istemiştir.⁴¹⁷ Halife, sultanın bu önerisini uygun görüp kabul edinceye kadar oldukça tereddüt etmiştir, sonunda o, ağır şart olarak kabul edilebilecek, “*Vâsıt ile sultan'ın eşi Altuncan Hâtun'a ait olan bütün bölgelerdeki mülk ve gelirlerinin kendisine bırakılması, mihr olarak 300 bin altın verilmesi, sayısız altın, gümüş, mücevherat ve eşyadan mürekkep çeyiz talep etmiş ve sultanın hiç ayrılmamak üzere Bağdat'ta oturması*” şartıyla bu evlenme işini kabul etmiştir.⁴¹⁸

⁴¹² A.g.e.

⁴¹³ Bundarî, s. 18.

⁴¹⁴ İbnü'l Cevzî, XVI, 65; Bundarî, s. 18; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 89; Reşidüddin Fazlullah, s. 106.

⁴¹⁵ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 89; Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 140-142.

⁴¹⁶ İbnü'l Cevzî, XVI, 65.

⁴¹⁷ Bundarî, s. 18.

⁴¹⁸ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 89; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 140.

Halife'nin elçisi Ebû Muhammed et-Temimî Hemedan'da Sultan'ın yanına ulaşınca, dünürlükten vazgeçilmesi ve af talebiyle ilgili isteği vezir Amidülmülk'e iletmiştir. Bunun üzerine vezir: *“Sultan yalvararak rica ettikten sonra onun teklifinin reddedilmesi ve af talep edilmesi yakışık almaz. Teklifin kabul edilmesine karşılık mal ve mehir istenmesi de doğru değildir. Sultan zaten istenilenden kat kat fazlasını vermektedir.”* dedi.⁴¹⁹ et-Temimî de: *“Ben işi sana bıraktım, sen her ne yaparsan o doğrudur.”* cevabını vermiştir. Vezir Amîdülümülk de bu cevap üzerine teklifi kabul edilmiş sayıp işe koyulmuştur. Vezir cevabı bildirince Sultan sevinerek, halkı toplayıp gayesinin halife vasıtasıyla Hz. Peygamber'in sülalesiyle akrabalık tesis etmek olduğunu ilân etmiştir.⁴²⁰ Bu olumlu sonuçtan sonra Sultan Tuğrul, Amidülmülk'e *“Halife'nin eşi Arslan Hâtun ve hadimü'l-hâs Ferruh ile birlikte nikah işlerini yürütmek üzere Bağdat'a gitmesini”* emretmiştir (453 / Nisan-Mayıs 1061).⁴²¹

Tuğrul Bey bu heyetle birlikte Halife'nin kızına mihr olarak, 100 (yüz) bin altın, çeşitli cinsten 100 (yüz) giysi, 2250 (iki bin iki yüz elli) parça mücevher, her birinin ayarı 1-3 miskal arasında bulunan 120 (yüz yirmi) inci, 640 (altı yüz kırk) parça kırmızı yakut ve pembe Bedehşan süsü, 58 parça firuze, 28 parça büyük sim şeritli zümrüt, 8-12 parça saf cam, 14 parça zinet (süs) eşyası, işlenmiş tac, bilezik, küpe, yakut işlemeli ayak bileziği, altın kâseler, ibrikler vb., yer ve yatak yaygıları, yorgan ve çarşaf örtüleri, ibrişim halı ve benzerleri, her biri at üzerinde resmî elbiseli ve altın gerdanlıklı 35 cariye, 20 hizmetçi, 80 at ve katır, 100 (yüz) kişilik askerî birlik ve pek çok çadır göndermiştir ki bu hediyeler de (nakit para dışında) 100 bin (yüz bin) altın değerindedir.⁴²² Tuğrul Bey'in Halife'nin kızı ile evlenmek için göndermiş olduğu muazzam hediyeler ve mihr Selçuklu ekonomisinin gücünü kanıtıdır. Ayrıca sunulan hediyeler onların şahsında Hilafet makamına verilen değer de maddî bir göstergesidir.

Bu hediyelerle birlikte Bağdat'a gelen heyet halife ile görüşmek istediye de vaktin uygun olmaması dolayısıyla görüşme başka bir güne bırakılmıştır. Vezir Amîdülümülk evlenme konusu ile ilgili Arslan Hâtun ile de konuşmalar yapmıştır. Amîdülümülk, vezir Temimî ile görüşmesinde kararlaştırılan şartları, öneri ve görüşleri

⁴¹⁹Bundarfî, s. 18; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 92.

⁴²⁰İbnü'l-Esîr, VIII, 357.

⁴²¹Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 92.

⁴²²İbnül Cevzî, XVI, 67; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 96; İbn Kesîr, XII, 199.

açıklamışsa da yazılı bir karar alamamıştır.⁴²³ Temimî, halife'nin “*Eğer beni bu nikah işinden kurtaramazsanız, o zaman ben Bağdat'tan çıkarım*” dediğini açıklamıştır. Amidülmülk son derece sert konuşup, “*Eğer bu evlenme işini istemiyor idiyse bu ilk önce bildirmeniz gerekirdi; artık bundan vazgeçmek olmaz, vazgeçmeniz benim kanımı akıtmak için gösterilen çabadır*” diyerek konun hassasiyetini ve sorunun ciddiliğini ortaya koymuştur. Ardından Bağdat'tan ayrılmak amacıyla Nehrevan'a⁴²⁴ çadır kurdurunca, Ebu Mansur b. Yusuf ve Kadı'l-kudat, kendisinden Bağdat'ı terk etmemesini istemiş, halifeye de bir mektup yazarak onu ciddi bir biçimde uyarıp korkutmuşlardır.⁴²⁵

Halife, ulemanın, kadıların ve aralarında Amîdülümülk gibi ileri gelenlerin hazır bulunduğu bir kabul töreni düzenlemiştir (Cemaziyülevvel 453/ Mayıs-Haziran 1061). Bu toplantıda Amîdülümülk, Halife'yi, topluluğun önünde evlilik ile ilgili olarak kendi isteğine uygun bir vaatte bulunmaya şu sözlerle ikna etmek için çabalamıştır: “*Efendimizi, Mü'minlerin Emiri'ni, gerçek ve sadık bir hizmetkârı olan Rukneddîn'i (Tuğrul) onurlandırmış olduğu konu ile ilgili konuşmaya davet ediyorum. Böylece, burada toplanmış olanlar efendimizin bu konu ile ilgili cömert düşüncesini öğrenmiş olurlar.*” Bunun üzerine Halife, “*Bu, bizim meselemizdir. Abbâsî Hanedanı kılavuzluk edenlerin en hayırlılarıdır: kim bize karşı çıkarsa kaybeder ve hüsrana uğrar. Yazılmış olan mektuplar konu ile ilgili yeterli bilgiyi içermektedir ve bu konu burada kapanmıştır.*” der.⁴²⁶ Halife'nin bu sözleri üzerine gerçek fikrinin olumsuz olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Amîdülümülk de öfkelenerek meclisi terk etmiş ve 26 Cemaziyülâhir 453 (Temmuz 1061) günü Hemedan'a gitmek üzere Bağdat'tan ayrılmıştır. Yanındaki malları da Hemedân'a götürmüştür.⁴²⁷

Halife'nin gerçek düşüncesini öğrenen Sultan, Kadı'l-kudât ile şeyh Ebû Mansûr b. Yûsuf'a bir mektup gönderip ikisine de serzenişte bulunarak: “*Uğrunda kardeşimi (İbrahim Yinal) öldürdüğüm halifenin bana mükâfaatı bu mudur? Halbuki*

⁴²³ İbnü'l Cevzî, XVI, 67; Bundarî, s. 19; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 95.

⁴²⁴ Nehrevan, Bağdat ve Vâsıt arasında bir şehirdir. (Bkz. Yâkût el-Hamevî, V, 324).

⁴²⁵ İbnü'l Cevzî, XVI, s. 67; Bundarî, s. 19; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 95.

⁴²⁶ Bundarî, s. 19; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 95-96.

⁴²⁷ İbnü'l Cevzî, XVI, 68; İbnü'l Esîr, VIII, 358; Bundarî, s. 20; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 96; Ayrıca bkz. Makdisi, s. 152.

ben bütün malımı ona yardım için feda ettim, en yakınlarımı ona olan sevgim sebebiyle öldürdüm.” diyerek, yaptıkları girişimlerin yetersiz kaldığını söyleyip onları azarlamıştır. Onlar da cevabî mektuplarında bu istenmeyen sonuçtan dolayı Sultan’dan özür dilemişlerdir.⁴²⁸

453 yılının Recep ayında (1061 Temmuz-Ağustos), Sultan’dan, evlilik meselesiyle ilgili olarak, *“Eğer Halife yaptığımız evlilik teklifini kabul etmezse, buna tepki olarak Arslan Hatun’un serbest bırakılması ve bana getirilmesi”* talebini dile getiren mektup alındığı bilgisiyle Amidülmülk’ün bir elçisi Bağdat’taki Ebu Nasr’a gönderildi. *“Şu anda Kutalmış meselesi ile ilgileniyorum, dönüşümde bu mesele ile bizzat ilgileneceğim,”* diyen Sultan, bundan sonra, paranın ve çeyizin Bağdat’a götürülmesi yönünde talimatlar vermiştir.⁴²⁹

Daha sonra Tuğrul Bey, Bağdat, Vâsıt ve Basra’daki temsilcilerine mektuplar yazarak Halife’nin ve adamlarının iktalarına el konulmasını emrederek istediği sonucu elde etmek üzere yaptırımını arttırmıştır (Safer 454/Şubat 1062).⁴³⁰ Ayrıca Tuğrul Bey , eyaletlerin yöneticilerine Halife’nin, kendisi için yaptığı onca şeyden sonra Sultan’ın arzusunu yerine getirmeyi reddetmesini, kendisine karşı nankörce tavır takınmasını anlatan mektuplar yazmış ve onları Halife’ye karşı yükümlü kıldıkları saygılı tavrı gösterip-göstermeme konusunda serbest bırakmıştır. Öte yandan, Hilafet Divanı ile olan bağlantılarını koparmış ve Baş Kadı Damagânî’ye de bir mektup yazarak ona şöyle hitap etmiştir: *“Doğu’nun ve Batı’nın Hükümdarı, İslam’ın Yenileyicisi, İmam’ın Vekili, Allah Rasûlü’nün Sağ Kolu, Müminlerin Emiri Büyük Şehinşah’tan (Şahların Şahı) Baş Kadı’ya, Kadı’l-kudat zamanını, bilim ve fıkıh öğretimine ayırması sebebiyle, halifeyle olan evlilik anlaşmazlığını, bundan elde edilecek iyi sonuçları tespit edip çözmek için göreve çağırılmıştır. Değerli ve büyük insan Amidülmülk, Bağdad’tan ayrılıp katımıza çıktığı zaman bize, ‘Evlenme hususundaki işleri düzenleyip doğru yöne sevkettiğini ve bizim ona güvenimizi arttıran konuşmalar yapmak suretiyle arzu ve isteklerimizin anlaşılması hususunda büyük çaba gösterdiğini, bize açıkladı. O bu evlenme işinin sertlikle olmayacağını ve bizim halifeye gösterdiğimiz çeşitli ihtimam, saygı ve alçak*

⁴²⁸Bundarı, s. 20.

⁴²⁹İbnü’l Cevzî, XVI, 69; İbnü’l Esîr, VIII, 358; Sibt İbnü’l Cevzî, s. 97; Ayrıca bkz. Makdisi, “Tuğrul Bey’in Evliliği”, s. 156.

⁴³⁰İbnü’l Cevzî, XVI, 72.

gönüllülüklerimizi çok iyi bilir. Fakat bununla birlikte bu yaptığımız güzel davranış ve hareketlerimiz, dünya ve ahirette halife tarafından aleyhimize sanki bir vebale dönüştürülmeye çalışılmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen bizler, Yüce Allah'a güvenen kimseleriz; Yüce Allah, bizim yaptığımız iyilikleri zayi ettirmez ve kalplerinde, bizim hakkımızda kötülük saklayanların kötülüklerini görür." demiş, bununla birlikte mektubunda birçok korkutma ve tehdit ifade eden sözlere de yer vermiştir.⁴³¹

Aslında Tuğrul Bey mektubunda, Damagânî'yi, evliliğin gerçekleşmesini sağlamak için nüfuzunu kullanmaya davet ediyordu. Bundan sonra Başkadı'ya, Halife'nin ve adamlarının 1055 yılında Bağdat'a gelişinden önce sahip olduklarının dışındaki iktalarını geri aldığını ve asla kararından dönmeyeceğini bildirmiştir.⁴³²

Halife durumun iyice kötüye gittiğini görünce nikâha izin vermiştir.⁴³³ Bu evlilik talebinin Halife Kaim biemrillah'a zorla kabul ettirilmesi, Abbasî Halifeliği'nin artık her yönden Selçuklu hükümdarının nüfuz ve kontrolüne girdiğinin açık bir göstergesidir.⁴³⁴

Halife, Amîdülmülk adına vekâletnâme yazmıştır. Vekâletnâme Ebû'l-Ganâim b. el-Muhallebân ile gönderilmiş ve nikâh 454 yılı Şaban ayında (1062 Ağustos-Eylül) Tebriz dışında kıyılmıştır.⁴³⁵ Büyük ve görkemli nikâh töreninde mihr olarak Hz. Peygamber'in temiz sünnetine uyularak 400 (dört yüz) dirhem ve bir altın (dinar) belirlenmiştir.⁴³⁶ Nikâh akdinden sonra Sultan Halife'ye, veliahta, geline, annesine ve diğer kısımlarına çok miktarda mal ve değerli mücevherat göndermiştir.⁴³⁷ 30 Türk askeri, atlara bindirilmiş 30 carie, iki hâdim, altın ve değerli mücevherlerle süslenmiş iki at, 4-10 bin altın, Seyyide Hâtun için on bin altın ile birlikte Altuncan Hâtun'a ait bütün iktaların kendisine verildiğine dâir bir ferman ve üzerinde her birinin ağırlığı bir miskal olan yaklaşık 30 habbe bulunan mücevher bir gerdanlık, Halife'nin eşi için

⁴³¹İbnü'l Cevzî, XVI, 72; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 102-103; Ayrıca bkz. Makdisi, s. 157-158.

⁴³²Makdisi, s. 158.

⁴³³Ravendî I, s. 109; İbnü'l Esîr, VIII, 358; Bundarî, s. 21; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 107; İbn Kesîr, XII, 199.

⁴³⁴Özgüdenli "Tuğrul Bey", s. 67.

⁴³⁵Ravendî I, s. 109; İbnü'l Esîr, VIII, 358; Bundarî, s. 21; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 107; İbn Kesîr, XII, 199; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 140-142.

⁴³⁶Ravendî, s. 109-110; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 108; İbn Kesîr, XII, 199; Ebu'l Ferec, s. 315; Reşidüddin Fazlullah, s. 106.

⁴³⁷Müneccimbaşı, s. 25.

ayrıca 3 bin altın, Halife'nin torunu Uddetüddin için ise 5 bin altın gönderilenler arasında bulunmaktadır.⁴³⁸

Tuğrul Bey çeşitli iç isyanlarla uğraşmaktan dolayı nikâhtan ancak 4,5 ay sonra, evlenebilmek için Hoy ve Urmiye üzerinden Bağdat'a hareket edebilmiştir.⁴³⁹ Sultan Tuğrul Bey, hasta olması ve ağır kış koşulları nedeniyle tahtırevan üzerinde omuzlarda taşınmakta olduğu halde Bağdat'a ulaşmıştır (Muharrem 455/Ocak 1063).⁴⁴⁰ Amidülmülk, Hilafet Sarayı'nda halife ile görüşerek, halifenin kızını Sultan'ın yanına götürme isteğinde bulunmuştur. Halife cevap olarak ona *"Gelinin şimdiden teslim edilmesi ve senin de bildiğin gibi, birtakım olumsuz şeylerin cereyan etmesi ihtimalinden endişe etmekteyiz. Biz daha önce İbnü'l Mahleban'ı sizlere gönderip sultanla kızımızın bir araya gelmesinin ancak Hilafet Sarayında olacağı hususunda, sizinle bir anlaşma karara bağlanmıştı"* demiştir. Bunun üzerine Amîdül-mülk, *"Bütün bunlar doğrudur, sultan da böyle olmasını istiyor ve Hilafet Sarayına gitme niyetindedir. Hâcipler, hâslar ve gulamlar için başka ikamet yerleri hazırlanmıştır; bununla birlikte bunların sultandan uzak kalmaları mümkün değildir"* dedi. Sonunda Seyyide'nin Dârü'l-memleke⁴⁴¹'ye gitmesi, onun Tuğrul Bey'le birlikte Bağdat'tan ayrılmaması, seferlere onunla birlikte gitmemesi ve Kadı'l-Kudat'ın bu hususta ictihad üzerine ant içirmesi için hazır olması hususlarında anlaşmaya varılmıştır.⁴⁴²

Seyyide Hâtun Dârü'l-memleke'ye girdiği sırada davullar vurulup borular çalınmış; gelin, altınla işlenmiş bir tahta oturtulmuştur. Sultan da onun yanına gelip onu ululamış ve halifeye de teşekkür etmiştir. Seyyide ise sultan için hiç ayağa kalkmadığı gibi, yüzündeki peçeyi çıkarıp da ona bakmamıştır. Sultan ve Selçuklu ileri gelenleri, sevinç ve mutluluktan oyun oynayıp Türkçe şarkılar söylemiştir. Sultan, gelinle konuşmaya giden Hatice Arslan Hâtun ile iki değerli gerdanlık, altından yapılmış hüsrevânî bir kâse ve bir büyük kırmızı parça yakut göndermiştir. Sultan her gün eşinin yanına gidip hürmette bulunmuştur.⁴⁴³ Seyyide Hâtun'un Tuğrul Bey'e karşı olumsuz

⁴³⁸ İbnü'l Cevzî, XVI, 75-76; İbnü'l-Esîr, VIII, 358; Bundarî, s. 21; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 109-110.

⁴³⁹ Bundarî, s. 23; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 111; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 141.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Esîr, VIII, 360; Bundarî, s. 23; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 112.

⁴⁴¹ Dârü'l-memleke: Tuğrul Bey'in Bağdat'ta Dicle nehri kenarında kurduğu şehirde yer alan saraydır.

⁴⁴² Sibt İbnü'l Cevzî, s. 112.

⁴⁴³ İbnü'l Cevzî, XVI, 80; Bundarî, s. 24; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 113; İbn Kesîr, XII, 201; Müneccimbaşı, s. 26.

tavrına rağmen, Selçuklular'da kadına, özellikle Hâtun'a verilen önemden dolayı Seyyide'ye saygısızlık olmamıştır. Bu tarihi düğünün hatırası olarak basılan altın bir madalya ise çok önemlidir. Filhakika 455/ 1063'te Bağdad'da basılan bu madalyonun bir yüzünde Halife'nin, öteki yüzünde Sultan'ın isimleri yazılmış ve her iki yüzünde de Tuğrul Bey'in kabartma bir tasviri, bu güzel resmin üstünde de sultanın hâkimiyet sembolleri olan ok ve yay işaretleri konmuştur.⁴⁴⁴

Amîdülmülk, Sultan'ın memleketine dönmesi, sultanın eşi olan, halife'nin kızı Seyyide'yi ve Arslan Hatunu ise altı ay süre ile beraber götürmesi için Halife'den izin istemiş ve gittikten sonra yakın zamanda tekrar geleceklerini söylemiştir.⁴⁴⁵ Halife eşinin gitmesine ilk önce rıza göstermedi ise de herhalde ısrar üzerine gitmesine müsaade etmiştir.⁴⁴⁶ Halife kızı Seyyide'nin gitmesini hoş görmeyip, ayrılığında büyük üzüntü duydu ise de iyi geçinmesini arzu etmiştir.⁴⁴⁷

Sultan Tuğrul Bey ağır hasta olduğu halde eşi Seyyide ile birlikte Bağdat'tan ayrılmıştır (Rebiülevvel 455 / Mart 1063). Bu tarihten altı ay sonra ise Sultan'ın vefat haberi Bağdat'a ulaşmıştır (Ramazan 455 /Eylül 1063).⁴⁴⁸

Bu şekilde Tuğrul Bey'in özellikle son zamanlarında gerilen Abbasî-Selçuklu ilişkisi başlangıçta Alparslan zamanına yansımış, fakat sonrasında gündeme gelecek sıhriyet bu sürece olumlu katkı sağlama çabası olmuştur.

Sultan Alparslan halifeye bir mektup gönderip Emir Uddetüddin'in (Halife'nin torunu el- Muktedî biemrillah), eşi Seferiye Hâtun'dan olan kızıyla evlenmesini bildirdiği ve halife'nin de olumlu cevap verdiği kaynaklara geçmiştir (463/1069-1070).⁴⁴⁹ Vezir'in oğlu Amidüddeve Ebu Mansur, halife tarafından hilatlerle Alparslan'ın yanına Nişabur'a, el-Muktediye Alparslan'ın kızını istemeye gitmiştir

⁴⁴⁴ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 140-142.

⁴⁴⁵ İbnü'l Cevzî, XVI, 81; İbnü'l Esîr, VIII, 360-361; Bundarî, s. 24.

⁴⁴⁶ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 113.

⁴⁴⁷ Bundarî, s. 24; İbn Kesîr, XII, 201.

⁴⁴⁸ İbnü'l Cevzî, XVI, 82; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 116.

⁴⁴⁹ İbnü'l Cevzî, XVI, 140; Bundarî, s. 43; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 162. Nikah, Nişabur'daki Darü'l-memleke'de (Sultanlık Sarayı) kıyıldı. Bu vesile ile davullar vurulup borular öttürüldü. Saray, süslenmiş filler, üstü giydirilmiş atlarla doldu. Sultan Alparslan, törende, saltanat tahtına oturdu. Vezir Nizamülmülk Sultan'ın önünde ayakta duruyordu. Sultan, veziri nikah işi için vekil yaptı; Uddetüddin'in vekili ise Amidüddeve Ebu Nasr b. Cüheyr idi. Böylece nikah kıyılıp saçılar saçıldı. (Bkz. İbnü'l Cevzî, XVI, 140).

(464/1071-1072).⁴⁵⁰ Bununla birlikte Sultan Alparslan, Halife Kâim biemrillah'tan veliahtı'nın Melikşah olması konusunda izin istemiş ve halife de veliaht'a hilatler göndermiştir. Bu nedenle olası evlilik ile Halife'nin Melikşâh'ın veliahtlığını onaylaması arasında bağlantı kurulmaktadır. Seferiye Hâtun'dan olan kızının hilafet ailesine dahil olması ile Melikşah'ın veliahtlığının tasdiki birbirine karşılık bir mahiyette gösterilmektedir.⁴⁵¹

474/1081 yılında ise Halife el-Muktedibillah (el-Kâim biemrillah'ın torunu) Melikşah'ın kızı ile evlenmek istemiştir. Aynı sıralarda Karahanlı ve Gazneli hükümdarları da oğulları için Mahmelek Hâtun'u istemekteydi. Halife el-Muktedî'nin Melikşah'ın kızı Mahmelek ile evlenme isteği kızın annesi olan Terken Hâtun'u da olaya müdahil olarak karşımıza çıkarmaktadır. Halife, veziri Fahrüddeve ile beraber evlenme işinin yürütülmesi ile ilgili olarak bir görevliyi İsfahan'a göndermişti (474/1081-1082). Nizâmülmülk, Terken Hâtun'a gitti ve ona halife'nin isteğini bildirdi. Hâtun ona, *“Gazne hükümdarı ile Haniyye (Karahanlı) hükümdarlarının da oğullarına kızını istediklerini, buna karşılık onların her birinin, başlık olarak dört yüz bin dirhem altın vereceklerini, eğer Halife, bu miktarı ona verirse, onu diğerlerine yeğleyeceğini”*söyledi. Terken Hâtun kızını diğer isteyenleri ve verecekleri mihri söz konusu edince, Arslan Hâtun, olaya dahil olmuş, kızını halifeye vermekle ne büyük şeref kazanacağını, Terken Hâtun'a anlatmıştır. Meselenin içyüzünü izah etmiş, *“ötekiler halifenin kullarıdır, halifeye karşı mal istemekle mukabele edilemez”* demiştir.⁴⁵² Nizâmülmülk ise Hâtun *“Halife böyle bir durumla karşılaşmak istemez”* dedi ve karşılıklı konuşmalar böylece sürüp gitti, sonunda da *“süt hakkı olarak 50 bin altının nakit olarak, 100 bin altının da mihir karşılığı olarak”* verilmesi kararlaştırıldı.⁴⁵³ Bu arada Terken Hâtun halifelik ileri gelenlerinin kendi aile büyüklerine gönderilmesini istedi. Evlenme işinin Selçuklu ileri gelenlerinin ve komşu devletlerin Hâtunları'nın huzurunda yapılmasını talep etti. Bunun üzerine Fahrüddeve Terken Hâtun ile anlaştıklarını düşündü. Nizâmülmülk, bu hususta Sultan Melikşah'la konuşup izin aldı;

⁴⁵⁰Bundarı, s. 43. (Burada Seferiye Hatun Alparslan'ın kızı olarak geçmişse de diğer kaynaklarda eşi olarak bilinmektedir).

⁴⁵¹İbrahim Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 13.

⁴⁵²İbnü'l Esîr, VIII, 425; Bundarı, s. 72; Münecceimbaşı, s. 52.

⁴⁵³İbnü'l Cevzî, XVI, 222; İbnü'l Esîr, VIII, 425; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 244-245; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 207.

bu şekilde anlaşma sağlandığı sırada Hâtun, yapılması gereken şu iki şartı da öne sürdü. Bu şartlar; Hilafet Sarayı'nda hiçbir cariye ve Kahramane'nin⁴⁵⁴ bulunmaması ve Halife'nin daima kızının (eşinin) yanında bulunması şeklindedir. Sonrasında Fahrüddeve Bağdat'a döndü.⁴⁵⁵ Bu şekilde Terken Hâtun'un etkin rol oynadığı ilk olay, Abbasî Halifesi Muktedîbillah'ın, kızı Mahmelek Hâtun ile evlenmesi sürecinde kendini göstermektedir.

Görüldüğü gibi Terken Hâtun öne sürdüğü şartlar ile kızının haklarını korumaya, Abbasî hilafetiyle daha önce yapılan evliliklerden tecrübeyle belki de kızını halife nezdinde ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Terken Hâtun'un daha sonra yapacağı, kendi nüfuzunu arttırmaya yönelik siyasî çabalarını göz önünde bulunduracak olursak kızı vasıtasıyla Hilafet sarayında da dolaylı bir etkiye ortam hazırlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Evlilik talebinin başlangıcına baktığımızda Hâtun'un, halifeyi diğer çevre devlet hükümdarlarıyla bir konumda tuttuğunu, etrafındakilerin sözleriyle ancak ikna olduğunu görmekteyiz.

Halife ile Mahmelek Hâtun'un düğünü 480/1088 tarihinde gerçekleşmiş;⁴⁵⁶ Mahmelek Hâtun'un halifeden Câfer isminde bir oğlu doğmuştur (480/1088).⁴⁵⁷

Mahmelek Hâtun'un haremde Türkler de bulunmaktaydı. Bağdat'ta Hâtun'un adamlarından bir Türk'ün, bir seyyar satıcıyla arasında kavga çıktı. Bu olayın ardından halife, "*Hâtun'un haremde hizmet eden Türklerin buradan uzaklaştırılması, bunlardan hiçbirinin haremde kalmaması*" hususunda tevki çıkardı. Bunun üzerine haremde görevli bütün Türkler, sultanın sarayı olan Darü'l-memleke'ye gidip orada kalmaya başladılar (481-1088).⁴⁵⁸ Halife bu vesileyle kendi sarayındaki Türk etkisini engellemek istemiş olmalıdır. Ayrıca bu konu Melikşah'ın veliaht ilan ettiği oğlu Ahmet için hutbe de adının geçmesini istemesi ile bağlantılı görülmüştür. Bu isteğin halifelik kurumunun geleneklerinde bir yenilik anlamına gelmesine rağmen, halife

⁴⁵⁴ Hilafet sarayında bütün kadınlarla ilgili işleri yürüten makamda bulunan Hanımefendi, (Bkz. Z.Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası Şağab Hatun*, İst. 1991, s. 234).

⁴⁵⁵ İbnü'l Cevzî, XVI, 222; İbnü'l Esîr, VIII, 425; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 244-245; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 207.

⁴⁵⁶ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 279.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Esîr, VIII, 452; Ahmet b. Mahmud II, s. 160.

⁴⁵⁸ İbnü'l Cevzî, XVI, 477-478; İbnü'l Esîr, VIII, 454-455.

görünürde itiraz etmemiştir. Fakat haremdeki Türkleri çıkarması ve Mahmelek ile ilgili daha sonraki gelişmeler halifenin ondan ve oğlu Câfer'den kurtulmağa teşebbüs ettiğini gösterir.⁴⁵⁹

Mahmelek Hâtun henüz evliliğinin ilk yılları olmasına rağmen 482/1089 tarihinde babasına haber göndermiş ve eşi halifeden şikayetçi olmuştur. Halife'nin kendisine iltifat ve saygı göstermediğini söyleyen Mahmelek Hâtun Bağdat'ta kalmak istemediğini babasına bildirmiştir.⁴⁶⁰ Sultan da kızını halifeden geri istemiştir. Halife, Sultan'ın isteği üzerine eşinin baba evine gitmesine izin vermiştir. Başta oğlu Ebû'l-Fazl Câfer b. el-Muktedî biemrillâh'ı yanında istediye de Mahmelek Hâtun'un sert davranmasından ve zorlamasından dolayı isteğe boyun eğmiştir. Hâtun, oğlunu da alarak 482/1089 yılında yola çıkmıştır.⁴⁶¹

Melikşah ve Terken Hâtun torunları Câferi halifenin veliahtı yapmak istemişlerdi. Bu konu Abbasî-Selçuklu ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Hatta Melikşah isteğini kabul etmeyen Halife'den on gün içerisinde Bağdat'ı terk etmesini dahi talep etmiştir.⁴⁶²

b) Diğer Komşu Hanedanlarla Evliliklerde

Dönemin özelliği niteliğinde olan siyasî evliliklerinden biri de Ayşe Hâtun ile Batı Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk Nasr arasında gerçekleşmiştir.⁴⁶³

Büyük Selçuklu Devleti daha kuruluş yıllarından itibaren Karahanlı hanedan üyeleri ile akrabalık kurma yolunda adımlar atmışlardır. Bunların ilki Buhârâ hâkimi Ali Tegin'in Oğuzlar'ın başındaki Arslan Yabgu'nun kızını almasıyla gerçekleşmişti.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ Lık Arifin Mansurnoor, "Selçukluların Altın Çağında Siyasî Kriz ve Müslüman Bürokratlar: Melikşah İktidarı'nın Doğuşu" *Türkler, c. IV*, s. 735.

⁴⁶⁰ İbnü'l Cevzî, XVI, 281; İbnü'l Esîr, VIII, s. 460; Ahmet b. Mahmud II, s. 160;

⁴⁶¹ İbnü'l Cevzî, XVI, 281; Ahmet b. Mahmud II, s. 160; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 208.

⁴⁶² Hüseyinî, s. 49; İbnü'l Esîr, VIII, 482; İbn Kesîr, XII, 285; Ebu'l Ferec, s. 334; Urfalı Mateos, s. 178; Ravendî, s. 132; Bundarî, s. 83.

⁴⁶³ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 183; Ebu'l Ferec, s. 325.

⁴⁶⁴ Ömer Soner Huncan, "Türk Hakanlığı'nda (Karahanlılarda) Kadın", *Ortaçağ'da Kadın*, (ed. Altan Çetin), s. 381. Oğuzlar'ın Ali Tegin'e karşı yaptıkları savaşlar sırasında dünyaya gelen Alparslan'ın annesi de "Han-ı Hanan" soyundan Türkan Hatun idi. Onun soy ünvanı "han-ı hanan", hakanlığın

Ayşe Hâtun'un evliliği iki devlet arasındaki ilişkiyi barış konumunda tutmada yeterli olmamıştır. Nitekim Selçuklu Sultan'ı Alparslan 465/1072 tarihinde 200.000 kişilik bir ordu ile Mâveraünnehir seferine çıkmıştır. Seferin sebebi Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk Nasr Han ile oğulları arasında gerçekleşen savaşlardı. Alparslan'ın oğlu Toharistan meliki Ayaz ile Şemsülmülk arasında sık sık çatışma yaşanmaktaydı. Şemsülmülk'ün Türkistan tarafında bulunduğu bir sırada Ayaz Buhara ve Semerkand taraflarına akınlar yapmıştı. Bu haber üzerine geri dönen Şemsülmülk Ayaz'ın kuvvetlerini yenmiş; askerlerin bir kısmını esir almış ve öldürmüştü. Bu olayla ilgili olarak Şemsülmülk eşi Ayşe Hatun'u kardeşi Ayaz'a yardım etmekle ve kendi aleyhinde, kardeşi lehinde casuslukla itham etmişti. Ve bu nedenle de eşini döverek öldürmüştü. İşte kızına karşı yapılan bu hadise ve bu tecavüzler Alparslan'ı Türkistan seferine mecbur etmiştir.⁴⁶⁵

Selçuklu Devleti'nde farklı nedenlerle siyasî kabul edilebilecek evlilikler yapıldığını ve Selçuklu Hatunları'nın bu evlilikler dolayısıyla oynadıkları siyasî rolleri ortaya koymaya çalıştık. Bunlar arasında, yaşanan birtakım sorunların çözümüne yönelik olmak amacıyla gerçekleşen siyasî evlilikler de bulunmaktadır. İsmi bilmediğimiz bir Selçuklu melikesi ile Mekke Şerifi arasında gerçekleşen evlilikde bunun kanıtıdır. Bu Selçuklu Melikesi'nin dolaylı olarak siyasî bir sorunun çözümünde adı geçmektedir.

Mekke ve Medine'de hutbe Abbasî ve Selçuklu adına okutulmaktaydı. Fakat Halife Kâim biemrillah'ın vefatından sonra, Şii Fatımî Halifesi Mustansır olaya müdahale etmiş, Mekke Şerifi Muhammed b. Ebu Haşim'i hediyelerle memnun etmeğe çalışarak hutbenin Fatımîler adına çevrilmesini istemiştir (467/1073). Neticede hutbe Mekke ve Medine'de Mısır halifesinin adına okunmaya başlamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin konunun çözümüne yönelik adımlarından biri Melikşah'ın kız kardeşinin Emir ile evlendirilmesi olmuştur. Bu evliliğe karşılık Emir, Mekke ve Medine'de halife ve sultan adlarına hutbe okutmayı vaad etmiştir. Emir'e Hac Saları'ndan (Salâr-ı Horasanî) mektup gelmiştir.(468/1075-1076). Mektup'ta Hac Saları: *“Evlenme işinin*

başkenti Balasagun'u ve buradaki hakanın ünvanını hatırlatmaktadır. Bu durumda hatun Kadir Han Yusuf'un oğlu Buğra Han Muhammedin kızı olabilir. (Bkz. Ömer Soner Hunkan, aynı yer).

⁴⁶⁵ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 183; Ebu'l Ferec, s. 325; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi* s. 189.

*karara bağlandığı, geçmiş ve gelecek yıllar için yirmi bin altın verildiği; bu paranın on bininin mihr için olduğunu” bildirmiştir. Bunun üzerine Emir İbn Ebi Haşim, mihr altınlarını almış ve evlenme işi de bu şekilde tamamlanmıştır. Böylece Mekke ve Medine’de hutbe tekrar Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanı adına okunmaya başlamıştır.*⁴⁶⁶

Selçuklu Hanedanı’na mensup melikelerden bazıları evlilik yoluyla gittikleri diğer beldelerde de aktif siyasetin içerisinde yer almışlardır. Selçuklu kadının özelliklerini gösteren bu hatunlardan biri de Safiyye Hatun’dur.

Çağrı Bey’in kızı olan Safiyye Hâtun da daha önce belirttiğimiz gibi ilk evliliğini Hezâresb b. Bengîr⁴⁶⁷, ikinci evliliğini ise Müslim b. Kureyş ile gerçekleştirmiştir.⁴⁶⁸ Hâtun, Müslim b. Kureyş’in vefatından sonra ise onun kardeşi İbrahim b. Kureyş ile evlenmiştir.⁴⁶⁹

Müslim b. Kureyş’ten Ali adında bir oğlu olan Hâtun özellikle son evliliği sürecinde aktif siyaset içerisinde yer almıştır.

Şerefüddeve Müslim b. Kureyş, 478/1085 yılında öldükten sonra⁴⁷⁰ kardeşi İbrahim b. Kureyş b. Bedrân, Ukaylî hanedanının başına geçmiştir.⁴⁷¹ İbrahim b. Kureyş, bir yıl sonra İsfahân’a giderek Sultan Melikşah’a itaatini sunmuş ve aynı yıl Mûsul’a dönmüştür. Sultan Melikşah, İbrâhîm b. Kureyş’i Musul ve el-Cezîre’nin yönetimine getirerek, Şerefüddeve Müslim’in eşi ve kendi halası Safiye Hâtun ile evlenmesine karar vermiştir (479/1086-87).⁴⁷²

İbrahim b. Kureyş Sultan Melikşâh tarafından 482/1089-90 yılında tutuklanmış yanında Semerkant’a götürülmüştür.⁴⁷³ Bu sırada Hâtun, oğlu Ali b. Şerefüddeve Müslim ile birlikte yönetimde etkili olmuştur. Melikşâh, Musul’u

⁴⁶⁶ İbnü’l Cevzî, XVI, s. 171-172; Sıbt İbnü’l Cevzî, s. 207; Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 126.

⁴⁶⁷ Sıbt İbnü’l Cevzî, s. 163.

⁴⁶⁸ Sıbt İbnü’l Cevzî, s. 163.

⁴⁶⁹ İbnü’l Esîr, VIII, 488; Sıbt İbnü’l Cevzî, s. 271; Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 32; Kaymak, “Bir Selçuklu Hatunu’nun”, s. 35.

⁴⁷⁰ Sıbt İbnü’l Cevzî, s.268.

⁴⁷¹ İbnü’l Esîr, VIII, 488; İbn Kesîr, XII, s. 187; Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 31.

⁴⁷² İbnü’l Esîr, VIII, 488; Sıbt İbnü’l Cevzî, s. 271; Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 32; Kaymak, s. 35.

⁴⁷³ İbnü’l Esîr, VIII, 488; Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 32; Kaymak, s. 36.

İbrahim'den aldıktan sonra halası Safiye Hâtun'a Beled şehrini ikta etmiştir. Safiyye Hâtun ve oğlu Ali, Sultan Melikşah vefat edinceye kadar Beled⁴⁷⁴ şehrinde ikamet etmişlerdir. Sultan'ın ölümünden sonra Safiye Hâtun ve oğlu Ali b. Şerefüddeve Müslim, Musul'u almak için harekete geçmişlerdir. Bu sırada Şerefüddeve'nin diğer oğlu Muhammed de Musul'u ele geçirmek için harekete geçince, ikiye ayrılan Araplardan bir kısmı Muhammed b. Şerefüddeve Müslim'i, bir kısmı da Safiye Hâtun ve oğlu Ali'yi desteklemişlerdir. Yapılan savaşın sonunda Ali b. Şerefüddeve Müslim galip gelerek Musul'u almıştır.⁴⁷⁵

İbrahim b. Kureyş Melikşah'ın vefatından sonra serbest bırakılmış ve Musul'a hareket etmiştir. Musul'un Safiye Hâtun ve oğlunun idaresinde olduğunu öğrendi. İbrahim, eşi Safiye Hâtun ile elçiler vasıtasıyla haberleşerek, Musul'un kendisine teslim edilmesini istemiştir. Eşinin isteğine olumlu cevap veren Safiye Hâtun, Musul'un yönetimini İbrahim b. Kureyş'e bırakmıştır (486/1093).⁴⁷⁶

Sonrasında İbrahim b. Kureyş Tutuş'un hâkimiyetini tanımadığı için aralarında savaş çıkmıştır. Ukaylîler'e ait Musul ve diğer şehirleri ele geçiren Tutuş, halası Safiye Hâtun ile oğlu Ali b. Şerefüddeve Müslim'i ele geçirdiği yerlerde kendisine nâib olarak tayin etmiştir.⁴⁷⁷ Bir süre sonra bu görevden azledilmeleri üzerine Safiye Hatun ve oğlu, Berkıyaruk'un yanına giderek Tutuş hakkında şikayetçi olmuştur (486/ 1092-1093).⁴⁷⁸ Ancak bundan sonra Ukaylîler'e dair bilgilerde Hâtun'dan bahsedilmemektedir.

c) Hanedan Dışı Evliliklerde Kendi Soyları ile İlişkilerde

Selçuklular da kendilerinden önceki Türk devletlerinde görüldüğü gibi komşu devletlerle akrabalık bağı tesis etmek amacıyla evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Bu evlilikler yoluyla ikili ilişkileri geliştirmek hedefler arasında yer almıştır. Selçuklu sarayına gelen hatunlar yahut başka ülke sarayına giden Selçuklu melikeleri kendi

⁴⁷⁴ Beled: Dicle kıyısında, Musul'a yakın bir yer, (Bkz. Yakut el Hamevî, I, 481) .

⁴⁷⁵ İbnü'l Esîr, VIII, 488.

⁴⁷⁶ İbnü'l Esîr, VIII, 488; Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi", s. 17; Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkıyaruk*, s. 32; Kaymak, s. 36.

⁴⁷⁷ İbnü'l Esîr, VIII, 488; Ayrıca bkz. ASevim, "Tutuş'un Teşebbüsü" s. 418; Özaydın, *Sultan Berkıyaruk*, s. 33; Kaymak, s. 37.

⁴⁷⁸ Sevim, "İbnü'l Kalânîsi" s. 18; Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkıyaruk*, s. 35; Kaymak, s. 37.

lkeleriyle bağı sürdürmüş ve iki ülke arasındaki olaylara doğrudan yahut dolaylı bir şekilde müdahil olmuşlardır.

Melikşah'ın eşi Terken Hâtun Batı Karahanlılar'ın kurucusu ve ilk hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın kızı'dır.⁴⁷⁹ Terken Hâtun'un Sultan Melikşah zerindeki tesiri, Sultan'ın askerî hareket sonrasında iki ülke ilişkilerini etkileyecek, kararlarında da kendisini gösterecek kadar güçlü idi. Nitekim Sultan Melikşah'ın Mâveraünnehir bölgesine yönelik hareketi bunu anlatmaktadır. Sultan, Semerkand tahtında oturan Ahmed Han b. Hızır Han'ın idaresizliği yüzünden yapılan şikayetler zerine Mâveraünnehir bölgesine yönelmiştir. Melikşah 481/1088'de hareketle Ceyhun'u geçerek Semerkand'a ulaşmıştır. Yapılan savaşta Semerkand fethedildi ve Ahmet Han sultanın huzuruna getirildi. Melikşah eşi Terken Hatun'un yeğeni olan Ahmed Han'ı yanına almış ve İsfahan'a gtrmştir. Sultan bir süre İsfahan'da tuttuğu Ahmed Han'ı ihtimal o ki Terken Hâtun'un ricaları ile tabiyette kalmak şartı ile serbest bırakarak yurduna iade etmiştir. Böylece Karahanlılar'ın batı kolu Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır.⁴⁸⁰

Her ne kadar evlilikler yoluyla taraflar arasında barış süreci hedefleniyor olsa da zaman zaman bunun aksi durumlar da yaşanmıştır. Nitekim Alparslan ile şemsülmülk arasındaki ilişkiyi olumsuz bir şekle dönüştüren bahis konusu bu evlilik olmuştur.

Selçuklu Sultan'ı Alparslan 465/1072'de bir ordu ile Mâveraünnehir seferine çıkmıştır. şemsülmülk, eşi Ayşe Hâtun'u babası Alparslan'ın seferine sebep olacak şekilde kardeşleriyle kendi arasını bozmakla suçlamıştır. Ayşe Hâtun'u kardeşleri adına casuslukla suçlayan şemsülmülk karısını öldürecek kadar ileri gitmiştir.⁴⁸¹

Sultan Sencer'in eşi Terken Hâtun da Batı Karahanlı hükümdarı Muhammed Arslan Han'ın kızıdır.⁴⁸² Sultan Sencer ve Muhammed Arslan Han'ın aralarında bir

⁴⁷⁹ Ravendî , s. 130; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 141; İbn Kesîr, XII, 203; Urfalı Mateos, s. 178; Ayrıca bkz.

Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 158; Gülay ğn Bezer, "Terken Hatun" *DİA*, XL, 510.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Esîr, VIII, 457-458; Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 121.

⁴⁸¹ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 183; Ebu'l Ferec, s. 325; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi* s. 189.

⁴⁸² Hüseynî, s. 64; Bundarî, s. 239; Müneccimbaşı, s. 118; Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu II*, s. 161; mer Soner Hnkan, *Türk Hakanlığı*, s. 313.

anlaşmazlık çıktığından Karahanlı ülkesine sefer tertip edilmiştir. Semerkant'ı ele geçiren Sultan Sencer, felçli olan Arslan Han Muhammed'i esir etmiştir. Ancak eşi Terken Hatun'un babası olduğu için Han'ı affederek kızının yanına göndermiştir.(524/1129-1130). Ölünceye kadar kızının yanında kalan Arslan Han Muhammed, kısa bir süre sonra vefat etmiştir.⁴⁸³

Hâtunların evlendikleri ülke hükümdarları ve kendi soyları arasındaki olaylarda oynadıkları rol bu şekilde görülmektedir.

3. Vassal Devletlerle İlişkilerde

Selçuklu İmparatorluğu Vasıtalı idare ve Vasıtasız idare olarak iki şekilde idare edilmekteydi. Vasıtalı idare, imparatorluğun vassal⁴⁸⁴ olan devletlerle yönetilmekteydi. İmparatorluk, başta sultan'a tâbi birçok siyasî teşekküllerden meydana gelmiş bir topluluk olarak yapılanmıştır. Vassal devletleri imparatorluğa bağlı tutan başlıca etken ise kuvvetti.⁴⁸⁵

Selçuklu Devleti'ne bu şekilde bağlı olan bazı vassal idareciler sultan ile yaşadıkları bazı sorunlar için Hatun'a başvurabiliyordu. Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hâtun da bu şekilde bir nevi arabulucu olmuştur.

Hâtun'un sultan yanındaki kıymet ve etkisini bilen komşu devlet ve vassal idareciler zaman zaman Hatun'a başvurmuştur. Selçuklu Devlet'inde hâtunlar yalnız saray hayatında değil, devlet hayatındaki etkileri ve büyük rolleri ile de çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸⁶

Abbasî Halifeliği ve Selçuklu Devlet'ini bir müddet meşgul eden Büveyhî komutanı Arslan Besasirî sorunu Tuğrul Bey dönemi Selçuklu- Abbasî ilişkilerini de şekillendirmiştir. Bu isyan dolayısıyla çevre idarecilerle de zaman zaman değişen dengeler siyasete yön vermiştir. Buna misal teşkil eden bir olay da, Diyarbekir ve

⁴⁸³ İbnü'l Esîr, IX, s. 253; Ahmet b. Mahmut II, s. 48; Münecimbaşı, s. 118; Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu II*, s. 161; Hunkan, *Türk Hakanlığı* s. 313-314.

⁴⁸⁴ Vassal: Daha güçlü bir devletin koruması altına girme ve ona bağlanma durumunu anlatan siyaset terimi. (Daha fazla bilgi için bkz. Sandor Papp, "Vasal" *DİA*, XLII, s. 531).

⁴⁸⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 61.

⁴⁸⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 122.

çevresinin yönetimindeki Mervanoğlu ile Tuğrul Bey arasında yaşanmıştır. Selçuklu vassalı Mervanoğlu, bir ara Besasirî tarafında yer almış, sonrasında bunun Sultan tarafından öğrenildiğini duyunca, Sultan'ın eşi Hâtun'a değerli armağanlarla bir hâdim gönderip ondan, “*Sultandan kendisine bir zarar gelmemesi amacıyla yardım isteğinde*” bulunmuş ve olayı kendi açısından değerlendiren bilgisini paylaşmıştır.⁴⁸⁷

1057 yılında Selçuklu ve Bizans arasında yaşanan bir olay da şu şekilde gerçekleşmiştir: Bizans İmparatoru elçisi vasıtasıyla, Anadolu'ya yapılan bazı Türk akınlarıyla ilgili olarak bir mektup göndermiştir. İmparator'un, Hâtun'a gönderdiği mektup, “*Efendimiz değerli Melike'ye gururlu, asil ve kerem sahibi Hâtun'un ve Bizans ülkesinin aziz ve şerefli hükümdarı'nın kölesi'nden*” başlığı ile dikkat çekmektedir.⁴⁸⁸ Bu şekliyle, komşu devletin imparatoru tarafından da saygı duyulmuş ve onurlandırılmış olan Hâtun sadece kendi sınırları ve ülkesi idaresinde değil diğer devletler nezdinde de önem arz etmekte ve Sultan Tuğrul Bey ve siyasetine katkısı fark edilmektedir.

Bu şekilde Altuncan Hâtun'un hayatına dair bilgilerimiz, bilfiil müdahil olduğu siyasî meselelerle ilgili olarak kaynaklara yansımaktadır. Özellikle çözüme yönelik cesur kararları, onu aktif siyasetin mühim bir şahsiyeti olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Seferiye Hâtun da Alparslan gibi güçlü bir kimliğe sahip sultan eşi olduğu halde devlet işlerinde etkin olduğunu görebildiğimiz örneklerdendir.

Bazı rivayetlere göre Sultan Alparslan'ın zaman zaman içki meclislerinde sarhoş olduğu, hükümdarlık vakarına yakışmayacak ve hatta devlet menfaatlerine aykırı düşecek hareketlerde bulunduğu oluyordu. Böyle durumlarda bazen kendisinin, bazen vezirin, onun nüfuzu yeterli gelmediğinde ise Hâtun'un kırılan potları tamir etmeye uğraştığı vâki olabiliyordu.⁴⁸⁹ Vuku bulan bir olayla ilgili olarak Ahvaz⁴⁹⁰ âmili

⁴⁸⁷ Sıbt İbnü'l Cevzi, s. 35-36.

⁴⁸⁸ Sıbt İbnü'l Cevzi, s. 36.

⁴⁸⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 119. Bu konu ile ilgili zikredilen bir rivayete göre, Sultan Alparslan Ahvaz âmili Hezaresb'e karşı şöyle bir harekette bulunmuştu: Bir gece Hezaresb, sultan sarhoşken yanında bulunuyordu. Bir ara sultan kendi nevbet davulundan sonra bir davul sesi duydu ve “*Bu nedir*” diye sorunca ona “*Hezaresb'in nevbet davulu*” denildi. Bunun üzerine sultan, “*Hezaresb kim oluyor ki benden izin almadan bunu yaptırıyor*” dedi; sultanın bu sözlerine üzüldü kırılan Hezaresb'e

Hezaresb, Hâtun'un ve vezirin yardımına başvurmuştur ki şöyledir: Sultan bir gün huzurunda ona bir avuç altın uzattı, Hezaresb de bu altını ayağa kalkarak yeri öptükten sonra sultana doğru yürüyerek elinden aldı. Sultan dizlerinin üzerinde değil de ayağa kalkarak geldiğinden dolayı bunu saygısızlık olarak gördü ve onun hâkimiyet sevdasında olduğunu dile getirdi. Sultan ardından, başka bir nedenle ilgili olarak, kılıcıyla ikiye böldüğü bir kumandanı gözdağı vermek amacıyla Hezaresb'e gönderince o da korku ve endişeyle vezir Nizamülmülk'e başvurdu. Vezir'e ve Hâtun'a⁴⁹¹ paralar veren Hezaresb sultanın huzuruna çıkmayı amaçladı. Ve iyi niyetini açıklayarak Sultan ile ilişkisini düzeltti (458/1066).⁴⁹²

Yine Sultan'ın Halep seferinde iken içki meclisinde sarhoş olduğu bir anda daha önce itaatını kendisine arz eden Mirdasoğlu Mahmud ile yaşanan hadise Seferiye Hâtun'un Sultan üzerindeki tesirini açıkça göstermektedir. Sultan Halep önlerinde kendini kaybedecek kadar içki içtikten sonra *“şu bedevi emirini, yani Mahmud'u huzuruma getirin, boynunu vurayım”* diye emir verdi. Bunun üzerine köleler, Nizamülmülk'e gidip: *“Sultan böyle böyle söyledi”* dediler. Vezir derhal sultan'a gitti ve: *“Ey âlemin sultanı senden nasıl böyle bir şey zuhur edebilir”* dedi. Sultan iyice sarhoş bulunuyordu. Bu nedenle şarab kabının içindeki tasla vezire vurup: *“Onu isterim”* dedi. Tas vezirin yüzünü yaraladı. Bunun üzerine vezir, otağın bir bölümünde bulunan Hatun'a gidip: *“Ey Hâtun, bize yardım et, yoksa asker telef olacak ve birbirini yağma edecekler; durum şu merkezdedir”* deyince Hâtun hemen kalkıp sultana gitti. Onu gören Sultan *“Niçin geldin”* dedi. Hâtun da: *“Yat uyu, çünkü sen sarhoşsun”* dedi. Böylece (Hâtun ile birlikte olanlar) dağılıp gittiler. Sabah olunca Hatun, Sultan'a: *“Zulüm kapısını açman sana büyüklük getirir mi?”* deyince Sultan: *“İnşaallah, hayır”* dedi. Hâtun: *“Bilâkis, dün bedevi emirini (Mahmud) getirtip boynunu vurmak istedin, halbuki sen, ona “aman” verip canını bağışlamıştın; esasen sen, Mısır ve öteki ülkeleri fethetmek istiyordun. Ayrıca Nizamülmülk'e böyle böyle yaptın”* diye cevap verdi

sultan, sabah olunca hil'at giydirip özür diledi. (Bkz. Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 148; Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 119).

⁴⁹⁰ Ahvaz: Güneybatı İran'da Huzistan eyaletinin merkezidir. (Bkz. Yâkût el-Hamevî, I, 284).

⁴⁹¹ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 149. Bahsedilen olayla ilgili olarak kaynağımızda hatunun tam ismi geçmemektedir. Alparslan'ın seferlerde genellikle beraberinde götürdüğü baş hatunu Seferiye Hâtun olduğundan burada geçen şahsın Seferiye Hâtun olduğunu düşünmekteyiz.

⁴⁹² Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 148-149.

(463/1070-1071).⁴⁹³ Burada Sultan üzerindeki nüfuzunu kullanan Hâtun, vezirin de dikkat çektiği gibi, olayın büyüyüp gereksiz asker kaybının önüne geçilmesini sağlamıştır. Ayrıca Hâtun sultan'a asıl maksadını hatırlatarak amacından uzaklaşmamasını tavsiye etmekle Sultan'ın hatasını düzeltmiştir.

Daha önce gördüğümüz gibi bazı vassal devlet idarecileri sultan ile görüşmek üzere Melikşah'ın eşi Terken Hâtun'u aracı yapmak istemiştir. Şöyle ki: Melikşah'ın Musul, Harran, Diyarbakır bölgesine yaptığı hareket sırasında, bütün topraklarının birer birer zapt olunacağını hisseden Meyyâfarikin (Silvan) emîri Nâsiruddevle Mansur, bizzat Sultan'a istirhamda bulunmak istedi. Bir heyet ve hediyeler ile İsfahan yolunu tuttu. Hâtun'a da armağanlar getirdi. Fakat Mervanoğlu devlet erkânı ve vezir Nizamülmülk ile konuşmalar yapmasına rağmen sultan tarafından bir türlü kabul edilmiyordu. Ancak Terken Hâtun'a kadar varan aracılık ricası neticesinde Sultan, onun yalnız Meyyâfarikin ile iktifâya rıza gösterdiği takdirde hareketi durdurabileceğini bildirdi.⁴⁹⁴

4. Elçilik Konumunda

Büyük Selçuklular'da elçilik kurumu, imparatorluğun bağımsız devletlerle ve özellikle vassâl devletler ve halifelerle münasebetlerinde büyük rol oynamıştır.⁴⁹⁵ Bazı sorunların çözümüne yönelik tam olarak resmî olmasa da zaman zaman hatunların desteğine de ihtiyaç duyulmuştur. Bir nevi elçilik görevi kapsamında hatunlar ikili ilişkilerde etkili olmuştur.

Nitekim 1061 yılının Mayıs ayı civarında Hatice Arslan Hâtun, beraberinde vezir Amidülmülk ve haciblerinden bir gurupla, sultan'ın, halife'nin kızı ile evlenmesi işini yoluna koyup gerçekleştirmek amacıyla gerekli mihr ve çeyizlerle birlikte Bağdat'a gelip Hilafet Sarayı'na geçmiştir.⁴⁹⁶

⁴⁹³ İbnü'l Adim, s. 18.

⁴⁹⁴ Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 52. Sıbt İbnü'l Cevzî eserinde Diyarbakır bölgesinin fethi çerçevesinde verdiği bilgilerde aynı şahsın gülünç durumlara düşüp çadırsız, yiyeceksiz tek bir dirhem almadan Silvan'dan çıkarıldığından bahsetmektedir. (Bkz. Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 266).

⁴⁹⁵ Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, XI, s. 6.

⁴⁹⁶ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 92; Bundarî, s. 18.

Ayrıca Arslan Hâtun yine bahsedilen evlilik sürecinde Tuğrul Bey adına geline bir takım hediyelerin ulaşmasına da aracılık etmiştir. Tuğrul Bey, halife'nin kızıyla evlenmesi dolayısıyla düzenlenecek olan törene katılmak amacıyla Bağdat'a gelmiştir. Sultan, Arslan Hâtun ile geline, nefis ve kıymetli iki gerdanlık, halis altından Hüsrevanî bir kâse, büyük kırmızı bir parça yakut, altınla işlenmiş ve çevresi inci danelerle süslenmiş ferace göndermiştir (455/1063)⁴⁹⁷.

Arslan Hâtun'un, Bağdat ve Rey arasında çeşitli nedenlerle gidiş geliş olmuştur. Rey'e dönmeden önce Bağdat'a son gelişinde Arslan Hâtun'un yanında halifeye verilmek üzere Sultan Alp Arslan'ın iktalar ve daha bazı şeylerle ilgili tevkileri de bulunmaktaydı. Beraberinde hilafet veziri İbn Cüheyr de bulunan Bağdat halkı, Hatice Arslan Hâtun'u, şehre bir fersah uzaklıkta karşılamış; bu sırada vezir, atının üstünde Hâtun'a duada bulunmuştur. Hatun saray'a girince Selçuklu Amîdi⁴⁹⁸, Beytü'n-nube'de hazır olup Hâtun'un beraberinde getirdiği sultan'ın halifeye itaatini içeren mektuplarını okumuştur.⁴⁹⁹ Arslan Hâtun Bağdat'a bu son gelişinde bir nevî elçilik görevinde bulunduğu söylenebilir.

Gazneli Sultanı Alaüddevle III. Mesud'un kardeşi Nasr ile evli olan Berkjaruk'un kızkardeşi gibi elçilik görevi yapan kadınlara da rastlanmaktadır. Alaüddevle, kardeşini öldürdüğünde büyük bir ihtimalle siyasî faaliyetlerinden çekindiği için kardeşinin dul karısının Gazneden ayrılmasını yasaklamıştır.⁵⁰⁰

Alaüddevle'nin ölümünden sonra Selçuklu Meliki Sencer, kardeşi Arslan Şah'a karşı Behram Şah'ı desteklediği zaman Arslan Şah bu Hâtun'u elçi olarak 200.000 dinar ve hediyelerle beraber onu kardeşi Sencer'e göndermişti.⁵⁰¹ Fakat o, Arslan Şah'a kin beslediği için Melik Sencer'e Arslanşah'ın hakkından kolayca gelebileceğini söyledi ve onu Gazne topraklarına yürümeğe tahrik etmişti. Hâtun, Sencer'in casusu gibi hareket etmişti. Son derece kindar olan bu hatun kocasının intikamını kardeşi yerine onun

⁴⁹⁷ İbnü'l Cevzî , XVI, 80; Bundarî, s. 24; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 111,113.

⁴⁹⁸ Amîd: Bir eyaletin başında vali olan memuriyettir. Hükümdarın doğrudan doğruya münasebette bulunduğu makam sahipleri arasında “ amîd” de bulunmaktadır. (Bkz. E. Merçil, “Amîd”, *DİA*, III, 55; Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s.202).

⁴⁹⁹ İbnü'l Cevzî, XVI, 100; Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 152.

⁵⁰⁰ İbnü'l Esîr, IX, 155; Ayrıca bkz. Özeydîn, *Sultan Berkjaruk* , s. 165

⁵⁰¹ İbnü'l Esîr, IX, 155; Ayrıca bkz. Özeydîn, *Sultan Berkjaruk*, s.165.

oğlundan almış oldu. Nitekim Sencer galip gelmiş ve Gazneli tahtına Behram Şah getirilmiştir.⁵⁰²

II. ASKERÎ ALANDA ROLLERİ

A. ASKERÎ KUVVETE SAHİP OLUŞ

Selçuklular'da da tıpkı eski Türk devletlerinde görüldüğü gibi hükümdarın ilahî menşeli olduğu düşüncesine dayanan hâkimiyet anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayışa göre Tanrı tarafından verilen siyasî iktidar ve idare kabiliyeti, kan yoluyla evlatlara geçtiğinden, bütün hanedan mensupları hükümdar olma hak ve yetkisine sahiptir. Saltanat değişikliklerinde oğullar bu yetki ile taht mücadelesine başladığında başarılı olanın daha yüksek ilahî kudretle donatılmış olduğu kabul edilir ve o, hükümdar tanınırdı.⁵⁰³

Tahta çıkışta veraset meselesi bir kaideye bağlanmadığı için de neredeyse her şehzade fırsat ve imkân bulunca başta bulunan hükümdara isyan etmekteydi.⁵⁰⁴ Bunun için bütün Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklular'ı da en çok uğraştıran meselelerin başında taht mücadeleleri gelmiştir.⁵⁰⁵

Bu şekilde devleti başta bulunan hanedanın ortak malı sayan Türk hâkimiyet anlayışına göre, Selçuklu hanedanına dâhil her prence ve hatta her prensese bir bölge idaresi verilir ve bir iktâ sahası gösterilirdi. Kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi olarak tanımlanan iktâ sistemi⁵⁰⁶ eski Türk geleneğinin devamı olarak Selçuklu

⁵⁰² İbnü'l Esîr, IX, 155; Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s.165; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK, 1990, s. 142-143.

⁵⁰³ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 92.

⁵⁰⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 43.

⁵⁰⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 43; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 92- 93.

⁵⁰⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Osman Turan, "İktâ" *İA*, V, s. 949-959; Mustafa Demirci "İktâ", *DİA*, XXII, s. 43-47; Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005, s. 89-95.

devletinde de uygulanmıştır. İktâ Selçuklu Hâtunları'nın hayatlarını sürdürebilmelerinin önemli bir kaynağı olmuştur.⁵⁰⁷

Selçuklu Hâtunları için bir geçim kaynağı olarak gördüğümüz iktâ sisteminin uygulanışı ve ortaya çıkışını burada ele almamız gerekmektedir.

İktâ Sistemi

İslam'ın ilk yüzyılından beri mevcut olan iktâ sistemi çeşitli aşamalar geçirmiştir. İslam devletinde (Hz. Peygamber zamanında) toprakların kişilere işletilmek üzere sınırlı bir mülkiyetle verildikleri bilinmektedir. Önceleri boş toprakları işletmeye açma amacıyla yapılan iktâlar önemliydi. Sonraları ise kamu görevlilerine ve giderek askerlere maaşları karşılığında yapılan toprak iktâları önem kazanmaya başladı.⁵⁰⁸

İktâ bilhassa Selçuklular'dan itibaren, belirli yerlere ait devlet gelirlerinin, hizmet ve maaşlarına karşılık olarak, kumandan, asker ve sivil ricâle, menşur, tevkî ve daha başka isimler alan vesîkalar ile terk ve tahsisi manasında bir terim olmuştur.⁵⁰⁹

İktâ'nın manası zamanla genişleyerek, her türlü arazî vergileri, maden işletmeleri, gümrük resimleri, cizye ve hayvan vergileri gibi devlet gelirleri de iktâ kapsamı içinde kabul edilmiştir.⁵¹⁰

İktâ sistemi Selçuklulardan önce İslam devletlerinde ortaya çıkmış bir sistemdi. Ancak Selçuklular bu sisteme sadece askerleri değil, başka görevlileri de katarak sistemi genişletmişlerdir.⁵¹¹

Bazı kaynaklar askerî iktâyı, Selçuklu tarihindeki birçok idarî ve askerî yenilik gibi ilk defa Vezir Nizâmülmülk'ün kurduğunu yazarsa da gerçekte onun yaptığı, eskiden beri bilinen ve özellikle Büveyhîler tarafından geliştirilen bu usulü daha

⁵⁰⁷ Sadi S. Kucur, "İktâ" *DİA*, XXII, s. 48; Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 164.

⁵⁰⁸ Hamit Pehlivanlı, "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)", *Selçuklular'dan Bugüne Tarih El Kitabı*, (ed. Ahmet Nezih Turan), Ankara 2004, s. 77.

⁵⁰⁹ Turan, "İktâ", *İ.A.* s. 949.

⁵¹⁰ Turan, "İktâ", *İ.A.* s. 950; Kenan Çetin, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011, s. 136.

⁵¹¹ Pehlivanlı, s. 77.

sistemli bir yapıya kavuşturmaktan ibarettir.⁵¹² Bu iktâ bir yandan kalabalık orduların devlete yük olmadan beslenmesini mümkün kılan, bir yandan da memleketin imâr edilmesine yardım eden bir usûl olmuştur.⁵¹³

Selçuklu iktâsı sadece askerî bir sistem değil, aynı zamanda idarî kadroları da besleyen malî bir sistem oluşturmıştır.⁵¹⁴ Büveyhîler zamanındaki askerî iktâlar Selçuklular tarafından eyalet yönetimlerine dönüştürüldü ve böylece idarî iktâlar ortaya çıktı. İktânın malî değerinin tam olarak belirlenmesi yerine tahminî tesbit yoluna gidildi; ayrıca ödemelerin parayla değil hizmetle yapılması usulü yaygınlaştı. İdarî iktâ, merkezî hükümeti eyalet bürokrasisinden ve masraflarından kurtardı; ayrıca yolların güvensizliği açısından büyük önem taşıyan merkezle eyaletler arasındaki karşılıklı para transferi meselesini de ortadan kaldırdı. Öte yandan gelirlerin mahallinde harcanması bakımından da eyaletler için faydası oldu.⁵¹⁵

İktâlar sayesinde Selçuklu Devleti maaş ödemedi büyük bir orduyu beslemiştir. Ayrıca mühim bir Türkmen nüfusunu toprağa ve devlete bağlayarak iskân etmiş ve üretimin artmasına, halk ile hükümet arasında yeni askerî ve idarî kadrolara sahip olmuştur.⁵¹⁶

Selçuklularda uygulanan iktâ sisteminin bir sonucu olarak iktâ sahibi hâtunlar da devlet için belli sayıda asker beslemek ve yetiştirmek zorunda idiler. Bunların sayısı iktâların büyüklük ve küçüklüğüne göre değişmekteydi. Hâtunların da aralarında yer aldığı büyük iktâ sahiplerinin 1.000 (bin) veya daha fazla asker yetiştirmekle yükümlü olduğu bilinmektedir.⁵¹⁷ Görüldüğü gibi bu sistemin bir sonucu olarak hâtunlar kendilerine bağlı askerî bir kuvvete sahip olmaktadır.

Nitekim Terken Hâtun'un Melikşah'ın vefatı sonrasında, taht mücadelesine güçlü başlamasında ve oğlunu sultan ilan ettirmesinde rol oynayan etkenlerden biri de şüphesiz askerî kuvvete sahip oluşu idi. Taht mücadelesinde önemli bir rol oynamasını

⁵¹² Turan, "İktâ", s. 952; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 98; Kucur, s. 47.

⁵¹³ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 98.

⁵¹⁴ Pehlivanlı, s. 77.

⁵¹⁵ Kucur, s. 47.

⁵¹⁶ Pehlivanlı, s. 78.

⁵¹⁷ Turan, "İktâ", *İ.A.* s. 955; Can, s. 114.

sağlayan unsurlara bakıldığında asker üzerinde oluşturduğu nüfuz göze çarpmaktadır. Kendi desteği ile yetişen devlet adamı ve kumandanların varlığı, özel bir askerî birlik'in kendi emrinde olması ve devletin hazinesini istediği gibi tasarruf etmesi sahip olduğu gücü kanıtlar niteliktedir.⁵¹⁸

Muhammed Tapar'ın eşi Gevher Hâtun da babası İsmail b. Yakutî'nin yönetim bölgesindeki hakları devralmıştır. Bu nedenle Hâtun'un idarî yetkilerinin bir sonucu olarak emir ve askerlerinin olduğu görülmektedir. Hâtun Azerbaycan'ı divan teşkilatı, emirleri ve askerleri ile birlikte idare etmiş ve belli bir güç alanına sahip olmuştur.⁵¹⁹

B. KOMUTAN HATUNLAR

İslam öncesi Türk devletlerinde yaşam şartlarının bir sonucu olarak her Türk savaşçı bir asker özelliği göstermektedir. Askerlik özel bir meslek olmadığından Türk ordularında kadın-erkek, yaşlı-genç herkes her an savaşa hazır durumdadır.⁵²⁰ Bunun bir sonucu olarak Türk kızları da daha küçük yaştan itibaren ata binmeyi ve ok atmayı öğrenmekteydi.⁵²¹

Türk-İslam devletlerinde öne çıkan Altuncan Hâtun, Terken Hâtun gibi kadınlarında, Türk destanlarındaki kadınlar gibi ata bindiğini hatta ordu komuta ettiğini görmekteyiz. Seferlere hükümdar ile birlikte katılan hatunların, kendilerine bağlı askerî kuvvetleri de bulunmaktaydı.

Bu özelliklerin en güzel temsilcilerinden birisi, olan Altuncan Hâtun güçlü, kararlı, fedakâr kadın kimliğinin yansımalarını şahsında barındırmaktadır. Hâtun, Sultan ile birlikte seferlere katıldığı gibi kritik durumlarda ordunun başında dâhi bulunmuştur.

Daha önce bahsettiğimiz gibi Tuğrul Bey Halife'nin davet ile Bağdat'a gelmiş ve bir süre bu bölgede bulunmuştu. Orada bulunduğu sırada çevre bölgelere seferler düzenleyerek hâkimiyet alanını genişletmeye devam etmekteydi. İşte bu sırada kardeşi

⁵¹⁸ Bkz. Hüseyinî, s. 52; Bundarî, s. 83; Ebu'l Ferec, s. 34; Ahmed b. Mahmud, II, s. 30-31; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 225-226.

⁵¹⁹ Bundarî, s. 102, 111; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 234.

⁵²⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli*, s. 269.

⁵²¹ Faruk Sümer, "Eski Türk Kadınları", *Türk Yurdu*, sa, 3, Eylül 1954, s. 191.

İbrahim Yinal'ın isyan etmesi üzerine Sultan Hemedan'a dönmek zorunda kalmıştı. Ancak Altuncan Hâtun'u, vezirini ve üvey oğlu Enuşirvan'ı, Bağdat'a göndermişti (450/1058-1059). Onlara, durumu gerektiren önlemleri alıp işleri yürütmelerini mektuplarla bildirmişti.⁵²²

Bir süre sonra Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yinal ile Hemedan'da savaşa tutuştuğu ve Yinal'ın galip geldiği ve onu Hemedan'da kuşattığı haberi Bağdat'ta yayıldı. Hemedan kalesine sığınan Tuğrul Bey'in Hâtun'a kendisini takviye etmek için beraberindeki askerlerle derhal kendisine gelmelerini içeren mektupları Bağdat'a ulaştı. Bu mektupları alan Hâtun derhal yardıma gitmek istedi. Fakat Halife, Bağdat'ın Besâsirî kuvvetlerine karşı savunmasız kalacağı endişesinden dolayı Selçuklu ordusunun Bağdat'tan ayrılmasına engel olmaya çalıştı. Selçuklu veziri de kuşatma altında olan Tuğrul Bey'e yardım edemeyeceklerini, Hâtun'un ve Sultan'ın aleyhine durum oluşacağını düşündüğünden Hemedan'a gitme fikrinde olmadı. Hatta vezir bir ara Enuşirevan'ı Selçuklu tahtına geçirmeyi bile düşündü.⁵²³

Hâtun, tüm engellemelere rağmen Tuğrul Bey'in yanına gitmek için harekete geçti.⁵²⁴ Hatta kendisine engel olanlardan olan veziri ve oğlu Enuşirvan'ı tutuklatmak istedi. Fakat ikisi de şehrin batısına kaçtı. Son derece karışık olan Bağdat'ta halk dahil tüm yöneticiler panik halinde olmasına rağmen, Altuncan Hâtun tüm dirayet ve kararlı tutumu ile engellemelere aldırış etmeden Selçuklu ordusunun idaresini eline alarak Tuğrul Bey'in yanına doğru yolu çıktı.⁵²⁵ Tuğrul Bey Bağdat'a yardım çağrısında bulunduğu sırada, Çağrı Bey'in oğulları Alparslan, Yakutî ve Kavurd'dan da yardım istemişti.⁵²⁶

⁵²²İbnü'l Cevzî, XVI, 31; Bundarî, s.12; Sıbt İbnü'l Cevzî, s.47-51; İbnü'l-Adim, s. 4-5.

⁵²³Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 47-51.

⁵²⁴Altuncan Hâtun, bazı rivayetlere göre, Besâsirî'nin Bağdat'a saldıracağından korkuya kapılarak sultana gitme niyetinde idi; ayrıca“Sultan'ın Ebu Kalicar'ın kızıyla evlendiği” haberi kendisine ulaşmıştı. Bunlardan başka Hâtun, sultanın, yardıma gidilmek istenmediğine ve sultan değişikliğine dair yapılmak isteneni bildiğinden endişe etmekteydi. Bkz. Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 47-51.

⁵²⁵İbnü'l Esir, VIII, 341-342; Bundarî, s. 12; Sıbt İbnü'l Cevzî, s.47-51; İbn Kesîr, XII, s. 182; İbnü'l Adim, 4-5; Ayrıca bkz. Sevim, “İbnü'l Kalânîsî”, s. 4.

⁵²⁶Bundarî, s.13; Müneccimbaşı, s. 24; Mevdudi, *Selçuklular Tarihi I*, Hilal Yayınları, Ankara 1971, (çev. Ali Genceli) s. 203.

Altuncan Hâtun yolda kendisine katılan oğlu Enuşirevan'ın ellerine zincir vurarak tutuklamıştır.⁵²⁷ İbrahim Yınal, Altuncan Hâtun'un beraberinde bir miktar kuvvet ve hazineyle Hemedan'a ulaşmakta olduğunu haber alınca, onu yakalatmak ve beraberindeki hazineyi yağmalamak için askerî bir birliği harekete geçirdi. Ancak Hâtun'u durduramadı. Hâtun'un getirdiği kuvvetlerle güç bulan Sultan, İbrahim Yınal'ı Rey civarındaki savaşta bozguna uğrattı. Yenilen İbrahim Yınal, boğularak öldürüldü.⁵²⁸ Bu bozgun üzerine başkent Rey'e gelen Sultan' a eşi Altuncan Hâtun da katıldı. Hâtun'un beraberinde elleri bağlı olduğu halde oğlu Enuşirvan da bulunuyordu. Onun bu haline acıyan Tuğrul Bey kendisini affedip ellerini çözdürerek serbest bıraktırdı.⁵²⁹

Hâtun'un ordunun başına geçerek insiyatifi ele alması, Selçuklu Devletinde kadınların almış oldukları eğitime ve çok yönlü yetiştirilmeye de işaret ediyor. Yapmış olduğu müdahale ile devleti sadece bir isyandan kurtarmamış belki de daha kuruluş safhasında devleti bir bölünmeden kurtarmıştır. Görüldüğü gibi Hâtun'un hem siyasi ham de askerî manevralardaki müspet katkısı mühimdir.

Terken Hâtun da giriştiği taht mücadelesi sırasında askerî kuvveti ve orduları sevgiyle bilfiil olayların içerisinde yer almaktadır. Berkayaruk ile arasındaki mücadelede oğlu Mahmud'u saltanatın hâkimi yapma azminde gördüğümüz Hâtun İsfahan'a doğru yola çıkmıştır. Önden bazı emirleri gönderen Terken Hâtun ordu ile arkadan hareket etmiştir. Terken Hâtun oğlu Mahmud ile saltanat mücadelesine gireceği endişesinden dolayı Berkayaruk'u tutuklatmıştır. Fakat Melikşah'ın vefatını öğrenen Nizâmülmülk'e bağlı olanlar Rey'e kaçırdıkları veliahd Berkayaruk'u da orada sultan ilan etmiştir.⁵³⁰

Bu mücadeleler sırasında Selçuklu askerlerinin büyük bir bölümü Berkayaruk'a katılmıştı. Hassa Kuvvetleri⁵³¹ ise Hâtun'un tüm kaynaklarını seferber edip, onlara üç milyon altın dağıtmasından dolayı Terken Hâtun'un yanında yer almıştı. Bu şekilde

⁵²⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu I*, s. 63.

⁵²⁸ Hüseyinî, s. 14; Bundarî, s. 13; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 59; Müneccimbaşı, s. 24; Ayrıca bkz. Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları", s. 128.

⁵²⁹ Sibt İbnü'l Cevzî, s. 59.

⁵³⁰ İbnü'l Esîr, VIII, 484; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 226.

⁵³¹ Selçuklu askerlerinin savaşçı kısmını Hassa Ordusu oluştururdu. Türkler'den ve muhtelif unsurlardan toplanan, isim ve künyeleri divan defterlerinde kayıtlı bu ordu normalde başşehirde bulunurdu. (Daha fazla bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Selçuklular" *DİA*, XXXVI, 391).

kendine bağladığı askerleri Berkıaruk'a karşı savaşı göndermişti. Bu askerlerin yöneticisi ve komutanı, Tâcûlmûlk Ebu'l Ganâim idi.⁵³²Tâcûlmûlk'ten nefret etmeleri Nizâmûlmûlk'ün adamlarını Berkıaruk'u desteklemeye sevk etmişti, çünkü Tâcûlmûlk Nizâmûlmûlk'ün düşmanıydı ve onu öldürtmekle suçlanıyordu. İki ordu Burûcird⁵³³ yakınlarında savaşı tutuştu. Terken Hâtun 'un ordusundaki emirlerden bir kısmı Berkıaruk'un tarafına geçtiler. Sonunda Terken Hâtun'un ordusu mağlûp olup İsfahan'a geri döndü.⁵³⁴

Terken Hâtun Berkıaruk ile yaptığı savaşı kaybetmiş fakat amacı uğruna farklı yollara başvurmaya devam etmiştir. Bunlardan biri, Melikşah'ın amcazadesi ve Yakutî'nin oğlu olan Gence meliki İsmail'e adam gönderip, evlenme ve saltanata iştirak vaadiyle onu da kendi tarafına çekerek davasına kazanmak istemesidir. Berkıaruk'un dayısı olmasına rağmen bu cazip teklifler karşısında yeğenini feda eden İsmail onunla savaşı girmiştir. Hâtun ona malzeme, teçhizat ve silah yollamışsa da İsmail yenilmiştir. Hâtun'a mensup emirler bu evliliğe muhalefet ettiklerinden 1093 Şubat'ında mağlûp olan İsmail İsfahan'a çekilmiştir.⁵³⁵

Terken Hâtun, Berkıaruk ile saltanat mücadelesine devam ederken bir yandan da hâkimiyet sahalarını genişletmek için gayret sarf ediyordu. Bu amaçla Emir Üner'i hazırladığı bir ordu ile İsfahan'dan Fars'a sevk etmişti (487/1094).⁵³⁶

Terken Hâtun, İsmail b. Yakutî ile evlenme isteğiyle amacına ulaşamayınca bu defa da Melikşah'ın kardeşi Tutuş'a aynı teklifi yapmıştı. Terken Hâtun, Tutuş ile ittifak için İsfahan'dan ayrılmıştı. Fakat yolda hastalanan hatun geri dönmek zorunda kalmıştı. Sonrasında hatun kendine bağlı emirlerden oğlu adına ülkeyi idare etmelerini istemişti. Hâtun'un bu sırada emrinde 10.000 (on bin) Türk süvari birliği bulunuyor ve İsfahan'ı hakimiyet altında tutuyordu.⁵³⁷

⁵³² İbnü'l Cevzî, XVI, 301.

⁵³³ Burûcird: İran'ın batısında, İsfahan ve Kerec şehirleri arasındadır. (Bkz. Yâkût el-Hamevî, I, 404).

⁵³⁴ İbnü'l Cevzî, XVI, 301; İbnü'l Esîr, VIII, 485; Bundarî, s. 83-84; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 226 .

⁵³⁵ Ravendî, s. 138.

⁵³⁶ İbnü'l Esîr, VIII, 499; Ayrıca bkz. Özeydın, *Sultan Berkıaruk*, s. 23.

⁵³⁷ İbnü'l Esîr, VIII, 499; Ayrıca bkz. Özeydın, *Sultan Berkıaruk*, s. 23.

Teken Hâtun'un vefatı bu olayı sonuçsuz bırakmıştır. Hâtun'a bağlı birlikler Tutuş ve Berkayaruk arasında dağılmıştır.⁵³⁸ Bütün bu olaylardan anlaşıldığına göre Hâtun bu mücadelelerde askerî kuvvetiyle birlikte bilfiil hareket etmektedir.

Görüldüğü gibi Terken Hâtun Sultan Melikşah sonrasında Selçuklu Devletinin idaresine hâkim olabilmek için süreci bizzat yönetmiştir. Gerek orduların sevkinde, gerekse kaynak temininde etkinliği ile ön plana çıkmıştır. Kendisini hedeflediği sonuca götürebilecek her ihtimali de değerlendirmeye çalışmıştır.

Daha önce Selçuklu Devletindeki iç isyanlar ile ilgili olarak karşımıza çıkan Çağrı Bey'in kızı Gevher Hâtun kardeşi Alparslan'a muhalif aile üyeleri tarafında yer almıştır. Bu hareket Melikşah döneminde de devam etmiştir. Hâtun, Sultan Melikşah'a karşı mücadeleye girmek üzere Azerbaycan'a hareket etmişse de başarılı olamamıştır.⁵³⁹

Rey'den ayrılan Gevher Hâtun, yoluna devam ederken Nişabur çevresini de yağmalamıştır.⁵⁴⁰ Beraberinde kendisine bağlı birliklerin olduğu anlaşılan Hâtun'un bu davranışı üzerine, Nizamülmülk Sultan Melikşah'a giderek Hâtun'un sorun olacağını bildirmiş ve tedbir alınmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine sultan, halası Gevher Hâtun'un arkasından 200 (iki yüz) asker gönderip öldürülmesi emrini vermiştir.⁵⁴¹ Gevher Hâtun'un ise kendisini izleyen bu askerlerden haberi olmayacaktır. Çünkü beraberinde pek çok asker bulunan Gevher Hâtun maalesef ki kendine ait 7 askerın saldırması ile öldürülmüştür. Cariyelerinden birisi, Gevher Hâtun'u korumak amacıyla kendini feda etmişse de o da birkaç yerinden yaralanmıştır. Gevher Hâtun tehlikesi bu şekilde önlenmiştir. (467/1075).⁵⁴²

Selçuklu tarihinde savaş meydanlarında aktif rol alan saraylı kadınlar da bulunmaktadır. Nitekim Melikşah'ın halası Safiye Hâtun'u Selçuklular'ın kahraman kadınları arasında görüyoruz.⁵⁴³

⁵³⁸ Ravendî, s. 138; Urfalı Mateos, s. 183; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 226.

⁵³⁹ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 199; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 173; Özaydın, *Sultan Berkayaruk*, s. 162.

⁵⁴⁰ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 199.

⁵⁴¹ Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 199, 203; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 173.

⁵⁴² Sıbt İbnü'l Cevzî, s. 199.

⁵⁴³ Özaydın, *Sultan Berkayaruk*, s. 164.

Safiye Hâtun ve oğlu Ali (Şerefüddeve Müslim, 472/1080 yılında vefat ettiğinde oğlu 8-9 yaşlarındaydı), Beled şehrinde yaşamışlardır. Melikşah'ın ölümünden sonra Safiye Hâtun ve oğlu, Musul'u ele geçirmek istemişlerdir. Buna karşı çıkan Şerefüddeve'nin diğer oğlu Muhammed ile aralarında Kufe'de bir mahalle olan Künâsa denilen yerde bir savaş vuku bulmuştur. Galip gelen Safiye Hâtun ve Ali Musul'a hâkim olmuştur.⁵⁴⁴

Safiye Hâtun'un eşi Müslim b. Kureyş'in vefatından sonra muhtemelen oğlunun küçük yaşta olması⁵⁴⁵ ve son eşinin Melikşah tarafından tutuklanması nedeniyle siyasî olayların içerisinde yer almıştır. Siyasî gücü elinde bulundurmak ve hakimiyetini arttırmak için askerî hareketlere dahil olması ise kaçınılmaz görünmektedir.

C. SEFERE KATILAN HATUNLAR

Türk devletlerinde kadının görevi savaş meydanlarında savaşmak olmasa da kadınlar gerektiğinde seferlere katılmıştır. Erkekler gibi ata binebilen, steplerde yer değiştirmede kullanılan ağır arabaları kullanabilen, kılıç ya da mızrak taşıyabilen, ok atabilen kadınlar gerektiğinde savaşa katılmıştır.⁵⁴⁶

Bu uygulamaların bir yansıması olarak Türk-İslam devletlerinde de özellikle sultanlar genellikle baş hâtunu'nu seferlere götürmüştür.⁵⁴⁷

Sultan Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hâtun daha önce bahsettiğimiz gibi sultanın Bağdat seferinde yer almış ve sorunlar dâhilinde üzerine düşen sorumlulukları fazlasıyla yerine getirmiştir.⁵⁴⁸

Sultan Alparslan'ın eşi Seferiye Hâtun'u da seferlere götürdüğünü görmekteyiz. Zira Hâtun'un Halep seferinde bazı olumsuzluklar üzerine devreye

⁵⁴⁴ İbnü'l Esîr, VIII, 488; Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 32.

⁵⁴⁵ Şerefüddeve Müslim, 472/1080 yılında vefat ettiğinde oğlu 8-9 yaşlarındaydı. (Bkz. Kaymak, s. 34).

⁵⁴⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Jean Paul Roux, "Ortaçağ Türk Kadını", *Erdem*, c. VI, sa. XVIII, 1990, s. 702-703.

⁵⁴⁷ Bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu III*, s. 125.

⁵⁴⁸ İbnü'l Cevzî, XVI, 31; Bundarî, s. 12; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 47-51; İbnü'l Adim, s. 4-5.

girmesi ve olası bir asker kaybını önlemesi mühimdir.⁵⁴⁹ Ayrıca Hâtun yine Malazgirt savaşı öncesi asker toplamak amacıyla vezir ile birlikte Hemedan'a gönderilmiştir.⁵⁵⁰

Alparslan'ın seferlerine iştirakıyla bildiğimiz eşi Seferiye Hâtun bu seferler esnada üstlendiği siyasi kimliği ile de karşımıza çıkmaktadır.

Melikşah'ın eşlerinden biri de yine Selçuklu hanedanına mensup olan Zübeyde Hâtun'dur. Melikşah sonrası taht mücadeleleri esnasında oğlu Berkjaruk'a desteği ile siyasi olaylar içerisinde yer alan Hâtun birtakım seferlerde de bulunmuştur.

Zira Zübeyde Hâtun, 11 yaşında Selçuklu Sultanı olan oğlu Berkjaruk'un taht mücadelesinde en büyük dayanağı olmuştur. Aynı zamanda Hâtun'un oğlu ile bazı seferlere katıldığına dair bilgilere de rastlanmaktadır.⁵⁵¹ Nitekim Berkjaruk'un Horasan seferinde, daha önce kendisine isyan eden amcası Arslan Argun'un 7 yaşındaki oğlunu Zübeyde Hâtun hizmet ve terbiyesine almıştır. Bu bilgidен hareketle anlıyoruz ki Hâtun zaman zaman seferlerde de oğlunun yanında bulunmaktadır.⁵⁵²

Hiç şüphesiz Türk tarihinde ve Selçuklu Devletinde siyasi, askerî ve idarî alanlarda kadınların devlet idaresine tesiri denince akla gelen ilk isim Melikşah'ın eşi Terken Hâtun'dur. Terken Hâtun eşinin iktidarında dahi söz sahibi olarak ön planda yer almıştır. Melikşah sonrası taht mücadeleleri esnasındaki tasarrufuna ve ihtirasına daha önce değindik.

Hâtun gerek Melikşah zamanındaki bazı seferlere dahil olarak gerek Melikşah'ın vefatı sonrasındaki iktidar mücadelelerinde Hâtun orduların içinde aktif rol oynamıştır.

Hatun özellikle Sultan Melikşah'ın vefatı sonrasında oğlu lehine olayları yönlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla tahta sahip olabilecek en güçlü aday olan Berkjaruk'u tesirsiz hale getirmek istemiştir. İsfahan'ı ele geçirmek isteyen Hâtun Emir

⁵⁴⁹ İbnü'l Adim, s. 18.

⁵⁵⁰ İbnü'l Cevzî, XVI, 123; Bundarî, s. 37; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 169; Müneccimbaşı, s. 40.

⁵⁵¹ İbnü'l Esîr, IX, 9.

⁵⁵² Aynı yer; Müneccimbaşı, s. 78; Ayrıca bkz. Kaçın, "Selçuklu Evlilikler", s. 8.

Kürboğa'yı Sultan'ın mührü ile şehre göndermiş kendisi de ordu ile arkadan hareket etmiştir.⁵⁵³

Daha önce değindiğimiz gibi Çağrı Bey'in kızı Gevher Hâtun'u da kendisine bağlı ordularla birtakım faaliyetlerin içerisinde görmekteyiz.⁵⁵⁴

Sultan Sencer'in eşi Terken Hâtun da seferlere iştirak etmektedir. Hatta Hâtun yenilgi ile sonuçlanacak iki farklı sefer sonunda düşmana esir düşmüştür.⁵⁵⁵

Bütün bu bilgiler ışığında Selçuklular'ın yine eski Türk geleneğinin İslam dinine mensup olmakla birlikte ortadan kalmadığı anlaşılmaktadır. Hâtunlar'ın siyasî ve askerî faaliyetlerde etkin bir konum içerisinde yer aldığı görülmektedir.

D. ESİR DÜŞEN HATUNLAR

Büyük Selçuklu devletinde esaret hayatı yaşayan kadınların ilki Hatice Arslan Hâtun olmuştur. Bu hadise Arslan Besâsirî sorunu bağlamında yaşanmıştır.

Sultan Tuğrul Bey'in 1055'teki Bağdat Seferi'nin sebeplerinde olan Büveyhî başkumandanı Arslan Besâsirî, Sultan'ın gelişiyle Rahbe'ye çekilmiştir. Bağdat'ta Büveyhî hâkimiyetine son verdikten sonra şehri imar edip düzeni sağlayan Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın isyanı dolayısıyla Hemedan'a gitmek zorunda kalmıştır. Bu fırsattan yararlanan Besâsirî ve Ukaylî emirî Kureyş b. Bedran beyaz Şi'î bayrakları ile Bağdat'a girmiştir(8 Zilkade 450/ Aralık 1058).⁵⁵⁶ Abbasî Halifesi esir alınıp Mısır Fâtımî halifesi adına hutbe okunmuş; para bastırılmış ve Fâtımî ezanı okutulmuştur.⁵⁵⁷ Abbasî Halifesi, Kureyş'in amcasının oğlu olan Fırat kıyısındaki Hadîsetü Âne Kalesi hâkimi Muhariş el- Ukaylî'ye gönderilerek orada esir tutulmuştur. Arslan Hâtun ise ele geçirildikten sonra Ebu Abdullah b. Cerâde'ye teslim edilmiştir.⁵⁵⁸ Arslan Hatun Halife'nin gönderildiği yere değil muhtemelen Musul'a götürülmüştür. Bu nedenle

⁵⁵³ İbnü'l Esîr, s. VIII, 484; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 226.

⁵⁵⁴ Sibt İbnü'l Cevzî, aynı yer; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 173; Özeydin, *Sultan Berkıyruk*, s. 162.

⁵⁵⁵ Hüseyinî, s. 66; Ravendî, s. 170; Bundarî, s. 249; Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu II*, s. 413.

⁵⁵⁶ Hüseyinî, s. 14; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 52; Ebu'l Ferec, s. 313; Ayrıca bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, 1993, s. 50, Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 138.

⁵⁵⁷ Hüseyinî, s. 14; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 53; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 138.

⁵⁵⁸ İbnü'l Esîr, VIII, 343; Bundarî, s. 13; Sibt İbnü'l Cevzî, s. 56.

Halife ve eşi Arslan Hâtun Besâsîrî'nin yarattığı bir yıllık fetret devrini ayrı yerlerde geçirmiştir.⁵⁵⁹

Sultan Sencer'in Karahanlı soyundan olan eşi Terken Hâtun'un eşi ile birlikte seferlerde bulunduğu görülmektedir. "Yeryüzü Melikesi" ünvanına sahip Hâtun'un Selçuklu Devleti'nde öne çıkan kadınlardan olduğu da bilinmektedir.⁵⁶⁰

Terken Hâtun, Sultan Sencer'in Karahitaylara yenildiği Katvan savaşında bulunmaktaydı. Hâtun bu savaşta Türkler için zillet sayılan bir durum olarak esir düşmüştür. Bir yıl süren esaretten sonra 500 (beşyüz) bin altın karşılığı serbest kalabilmiştir.⁵⁶¹ Hâtun'un esaret yıllarına dair tafsilatlı bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu Terken Hâtun'un ilk esareti denilebilir. Çünkü daha sonra Hâtun eşiyle birlikte Oğuzlara da esir düşecektir.

Daha sonra Sultan Sencer ve eşi Terken Hâtun Oğuz isyanı sonrası savaşı kaybederek Oğuzlar'a esir düşmüştür.⁵⁶² Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran ve bunun neticesi olarak yurt yapan Oğuzlar'dır. Sonrasında kendi soydaşlarının kurduğu Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılmasında başlıca etken yine Oğuzlar olacaktır.⁵⁶³

Oğuzlar Müslüman bir Türk topluluğu olup Mâverâünnehir'de yaşıyorlardı. Hıtaylar⁵⁶⁴ bölgeyi ele geçirince Oğuzlar Horasan'a yönelmişti. Belh civarında göçebe halde yaşayan Oğuzlar Selçukluların Belh valisi Emîr Kamac ile sorun yaşamaktaydılar.⁵⁶⁵ Emir Kamac Oğuzların kendi beldesinden gitmelerini istemişti. Oğuzlar ise direnmiş, birbirlerine katılıp bir araya gelmişti. Kamac'ın bozgun haberi Merv'e ulaşınca Sultan Sencer Oğuzların kendisine yaptığı teklifleri kabul etmemişti. Sencer topladığı ordusuyla Oğuzlar'ın üzerine yürümüş ve aralarında çok çetin bir savaş gerçekleşmişti. Sencer'in askerleri bozulmuş; daha sonra kendisi de mağlûp olmuştu.

⁵⁵⁹ Sümer, "Arslan Hâtun", s. 8.

⁵⁶⁰ Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 311.

⁵⁶¹ Hüseyinî, s. 66; Ravendî, s. 170; Bundarî, s. 249.

⁵⁶² Köymen, *Büyük Selçuklu II*, s. 458.

⁵⁶³ Köymen, *Büyük Selçuklu II*, s. 399.

⁵⁶⁴ Doğu ve Batı Türkistan'ın büyük bir kısmında hüküm süren Moğol devletidir (1130-1211). (Daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, "Karahitaylar", DİA, XXIV s. 415-416).

⁵⁶⁵ Reşidüddin Fazlullah, s. 180.

Oğuzlar onları takip edip yakaladıklarını öldürmüş ve esir almıştı (548-1153).⁵⁶⁶ Sencer'in Oğuzların eline esir düşmesi ve bu suretle Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun, geçici de olsa fiilen sona ermesidir. Esir alınanlar arasında Sultan Sencer'in eşi de bulunmaktaydı. Sencer Oğuzların elinden karısını bırakıp kaçmayı şerefine yakıştıramıyordu. Nihayet Sultan kendisiyle beraber esir düşmüş olan karısı Terken Hâtun'un vefatından sonra, Oğuzların elinden kurtulma çarelerine başvurmuş ve başarılı olmuştur.⁵⁶⁷

Devletin güçsüz düştüğü ya da iç meselelerden dolayı zayıf olduğu dönemlerde yaşanan esaret istenmeyen bir sonuçtur. Hatice Arslan Hâtun olayında gücünü toplayan iktidar sonucu olumluya çevirmeyi başarmıştır. Fakat Terken Hâtun'un esaretinde bunu tam olarak söylemek mümkün görünmemektedir. Zira Hâtun'un ilk esareti bir yıl sürmüştür. Kadınların seferlere katılmasının bir sonucu olan esaret muhakkak ki istenmeyen bir durum olmuştur.

⁵⁶⁶ İbnü'l Esîr, IX, s. 384; Reşidüddin Fazlullah, s. 182; Müneccimbaşı, s. 123; Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu II*, s. 413; Faruk Sümer, "Oğuzlar", *DİA*, XXXIII, 328.

⁵⁶⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu II*, s. 458.

SONUÇ

İslam öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklu yapısında da kadın toplum içindeki konumunu korumuştur. Eski Türk mitolojisinde ve destanlarında görüldüğü gibi kadın yüksek bir mevkide bulunmaktadır. Kahraman Türk kadını mikro düzeyde aile içinde önemini korurken makro düzeyde ise devlet yönetim mekanizmasında etkin olmuştur. Hakan ile birlikte gerek idarî alanda yönetim meselelerinde, gerekse askerî alanda ön planda gördüğümüz Türk kadını bu konumunu Türk-İslam devletlerinde de büyük ölçüde devam ettirmiştir. Selçuklular'da kadın, idarî ve siyasî etkinliğini sürdürmüştür. Türk devletlerinin çağdaşı olduğu toplumlarda ise kadın aile hayatında dahi erkeğin gerisinde kalmış ve bazı temel haklardan mahrum bırakılmıştır. Genellikle aile içerisinde erkeğin velayeti altında bulunan kadınların devlet mekanizmalarına nüfuzu pek mümkün olamamıştır. Görüldüğü gibi çağdaşlarından büyük ölçüde farklılık gösteren Türk kadını gerek siyasî gerek askerî sahada yönetim güçleri arasında var olabilmıştır.

Selçuklu devletinde etkin olan hâtonları, Selçuklu hanedanına mensup olan ve evlilik sonucu hanedana dâhil olanlar şeklinde sınıflandırabiliriz. Mensubiyete bakılmaksızın bu hâtonların taht mücadelelerinde, iç meselelerde, devletlerarası ilişkilerde ve askerî olayların içinde aktif rolleri görülmektedir. Ancak yönetimde etkin olan bu hâtonların bir kaçı hariç doğum, çocukluk, yetişme tarzı, ölüm tarihleri ve diğer özel hayatları ile ilgili kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Ancak kendilerine ait önemli gelirleri olduğunu bildiğimiz bu hâtonların toplum yararına hayırlar gerçekleştirdiklerini kaynaklarda geçen bazı bilgilerden anlayabiliriz. Bununla birlikte Anadolu Selçuklu Devleti hâtonlarına ait vakıf eserleri maddî olarak da günümüze ulaşmışken Büyük Selçuklu dönemi hatunlarına ait bu konuda bilgiler oldukça sınırlıdır. Fakat onlara ait neredeyse herhangi bir vakfiye günümüze ulaşmasa da tâbi oldukları İslam dininin de teşvik ettiği bir alanda Büyük Selçuklu Hâtonları'nın da faal olduğunu tahmin etmek güç değildir. Zira Göktürk ve Uygurlar döneminden beri kamu yararına hayır eserlerinin varlığı bilinmektedir. Bu

alan belki de Osmanlı Hanım Sultanları ile zirveye çıkmış, gerek mimarî eserler, gerek vakfiyeleri ile kalıcı belgeler haline gelmiştir.

Selçuklu devlet yapısı içinde etkinliklerine koruyan kadınlar devletin yönetimine geçecek veliahtın belirlenmesinde rol oynamıştır. Türk devletlerinde görülen kut anlayışı gereği hanedana mensup erkeklerin tahta çıkma hakları bu alanda bir mücadeleyi de beraberinde getirmiştir. Kendi çocuklarını bu konumda görmek isteyen hatunlar özellikle Terken Hâtun örneğinde görüldüğü gibi veliaht seçimlerine etki etmiştir. Hâtunlar bazı zamanlarda sultan üzerindeki nüfuzlarını koruyabilmek için vezir tayininde dahi rol oynamıştır. Ayrıca idarî bir takım tasarruflara da sahip olan kadınlar gerektiğinde emirname ve ferman da çıkarmışlardır. Hatta hâtunlar mevcut iktidara karşı gerçekleşen taht mücadelelerinde zaman zaman taraf olarak olayların seyrine etki etmişlerdir.

Selçuklular bir devlet olarak ortaya çıktıkları andan itibaren siyasî evlilikler ile devletlerarası ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Yine devraldıkları kültür mirasında olduğu gibi evlilikler yoluyla diğer devletlerle ilişkilerini barış düzeninde tutmak, otoritesini arttırmak, hâkimiyet alanını genişletmek, ittifaklar kurmak istemiştir. Özellikle batı politikasına ağırlık veren Selçuklular Abbasî hilafeti ile sıhrî bağlar kurmaya özen göstermiştir. Abbasî hilafetiyle Sultan Berkyaruk dönemi hariç mutlaka bir evlilik gerçekleştirilmiştir. Hatta Selçuklu tahtına hâkim oluştaki halifeden onay almak maksadıyla evlilikler gündeme gelmiştir. Bu tarz faaliyetler Hilafet makamı açısından da Selçuklu desteğinin öneminden dolayı tercih edilen bir yol olmuştur.

Büyük Selçuklu devleti kurulduğu andan itibaren Abbasî halifeliği ile ilişkilere önem vermiştir. Selçuklu sultanları tahta geçtiklerinde halifeden onay almak suretiyle hâkimiyetlerini pekiştirmiştir. Büyük Selçuklular Halifeliğin bir nevi koruyucusu da olmuşlardır. Zaman içinde Selçukluların siyasî ve askerî açıdan güçlenmesi halifelik üzerindeki hâkimiyetlerini de güçlendirmiştir. Bu durum nedeniyle halife de sultan karşısında otoritesini korumaya çalışmıştır. Bunun da etkisiyle Selçuklu-Hilafet arasındaki ilişkiler her zaman dostane olmamıştır. Nitekim Melikşah ve Terken Hâtun'un torunları Câfer'i halife veliahtı ilan ettirmeye çalışmaları buna bir örnek teşkil etmektedir.

Selçuklu Melikeleri evlilikleri ile dahil oldukları diğer hanedanlar bünyesinde de yönetim işlerine müdahil olmuşlardır. Bu durum melikelerin yetiştirilme biçimleriyle ilgili fikir vermesi açısından önemli görünmektedir. Nitekim Safiye Hâtun'da olduğu gibi hanedan mensubu olan kadınlar siyasî ve askerî tasarruflarını bulundukları ülkelerde de bilfiil devam ettirmiştir. Aynı zamanda Selçuklu melikeleri Selçuklu ülkesinden ayrılmış olsa da sultanlar tarafından daima korunmuştur. Hâtunlar'a yönelik kötü bir muamele olduğunda olaylara derhal müdahale edilmiştir.

Büyük Selçuklular'da uygulanan ikta sistemiyle hatunlara da bir bölge idaresi verilmiştir. Bu sistemin bir sonucu olarak hâtunlar kendilerine bağlı askerî bir kuvvete sahip olmuştur. Aynı zamanda askerî kuvvetle birlikte kendilerine ait dîvan teşkilatı ve emirleri de olan hatunlar bu hakların da etkisiyle siyasî olayların içerisinde yer almışlardır. Özellikle taht mücadelelerinde aktif olmalarında bu yetkileri etkili olmuştur.

Araştırmamızda hükümdar eşi vasfına sahip kadınların daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte Çağrı Bey'in kızı Gevher Hâtun örneğinde olduğu gibi Selçuklu melikesi vasıfları da etkin olmalarında yeterli olmuştur.

Sonuç olarak bu araştırmamızda Büyük Selçuklu Devleti'nde kadınların doğrudan ya da dolaylı olarak devletin yönetiminde etkin rol oynadıklarını, hanedan mensubu kadınların kadîm Türk kültürünün ve devlet yapısının kendilerine sunduğu yetki ve olanaklardan güç alarak yönetim alanında varlık gösterdiklerini gördük.

Bu geleneğin Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğunda da devam ettiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nde Hürrem Sultan, Kösem Valide Sultan ve Turhan Valide Sultan gibi yetkin ve güçlü kadınlar bu konuda ön plana çıkmıştır. Özellikle bunlar içinde Osmanlı'nın zirve yıllarını yaşadığı Kanunî Sultan Süleyman devrine tesir eden Hürrem Sultan'ın sadece kendisi değil, bu hâtunun vefatından sonra Kanunî'nin, Hürrem'den olan kızı Mihrimah Sultan'a yaptığı birçok işte fikir danıştığı bilinmektedir. Osmanlı tarih araştırmacılarının birçoğu kadınların devlet işlerine karıştığı ve "Kadınlar Saltanatı" olarak değerlendirilen bu dönemleri, devletin duraklama ve gerileme nedenlerinden biri olarak göstermiş ve kabul etmişlerdir.

TABLOLAR

1. Hâtunların Aileri ve Evlilikleri

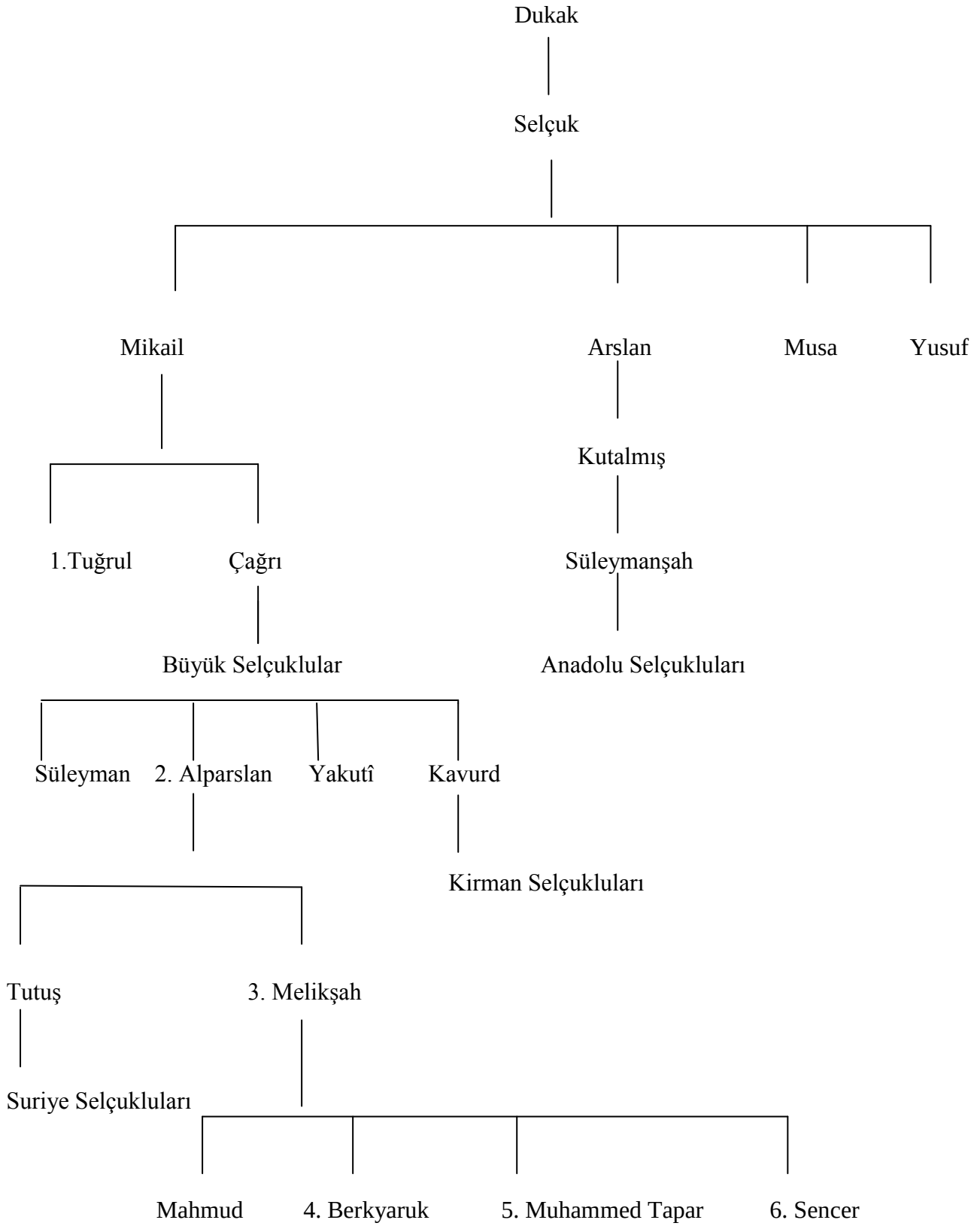
a) HanedanAilesine Mensup Olan Kadınlar

İsimleri	Mensubiyetleri	Evlilikleri	Çocukları
Hatice Arslan Hâtun	Çağrı Bey b. Mikâil'in kızı	-Abbasî Halifesi Kaim biemrillah - Kâkûyi Emîri Alâud devle Ali	-Alaü'd-devle Ebu Kalîcâr Gerşasb b. Ali b. Feramürz ve -Atâ Hatun.
Gevher Hâtun	Çağrı Bey b. Mikâil'in kızı	Elbasan b. Yusuf Yınal	Bilinmiyor
Safiye Hâtun	Çağrı Bey b. Mikâil'in kızı	-Hezâresb b. Bengîr - Şerefüddeve Müslim b. Kureyş -İbrahim b. Kureyş	- Ali b. Şerefüddeve Müslim
Ayşe Hâtun	Alparslan b. Çağrı'nın kızı	-Şemsülmülk Nasr	Bilinmiyor
Zübeyde Hâtun	Yâkutî b. Çağrı'nın kızı	-Melikşah b. Alparslan	-Berkyaruk b. Melikşah İsmi bilinmeyen bir kız.
Mahmelek Hâtun	Melikşah b. Alparslan'ın kızı	-Abbasî Halifesi Muktedî	Câfer b. Muktedibillah
Gevher Hâtun	İsmail b. Yâkutî'nin kızı	-Muhammed Tapar b. Melikşah	Bilinmiyor
Melikşah'ın kız kardeşi	Alparslan b. Çağrı'nın kızı	-Mekke Şerifi	Bilinmiyor

b) Hanedana Dahil Olan Kadınlar

İsimleri	Mensubiyetleri	Evlilikleri	Çocukları
Altuncan Hâtun	Bilinmiyor	-Harzemşah Şah Melik -Tuğrul Bey	- Enûşrevân b. Şah Melik
Seferiye Hâtun	Bilinmiyor	Alparslan b. Çağrı	İsmi bilinmeyen bir kız
Seyyide Hâtun	Abbasî Halifesi Kâim biemrillah'ın kızı	-Tuğrul b. Mikâil	
Terken Hâtun	İbrahim b. Tamgaç'ın kızı	-Melikşah b. Alparslan	-Mahmelek -Davud -Mahmud
Terken Hâtun	Muhammed Arslan Han'ın kızı	-Sencer b. Melikşah	Bilinmiyor
İsmi bilinmiyor	Bilinmiyor	-Çağrı b. Mikâil	Süleyman
Ümmü Kıpçak	Bilinmiyor	-Alparslan b. Çağrı	İsmi bilinmeyen bir erkek

2.Büyük Selçuklu Soy Kütüğü

BİBLİYOGRAFYA

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin: *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Münasebetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1996.

_____, “İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri”, *Türkler*, c. IV, s. 659-668.

AĞIRAKÇA, Ahmet: “Müneccimbaşı, Ahmet Dede”, *DİA*, XXXII, s. 4-6.

AHMET B. MAHMUT: *Selçuk Name I-II*, Haz. Erdoğan Merçil, Tercuman 1001 Temel Eser, 1977.

AKALIN, Ayşe Gül: “Eskiçağda Grek Kadınının Toplumsal Yaşantısı” *A.Ü-DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXI, 33, 2003.

AKYOL Hasan- **KARA**, Erol: “Fetret Devri”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (ed. Refik Turan), Ankara 2012, s. 145-151.

ALİCAN, Mustafa: “Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa. XVI, 2014, s. 1-16.

ATEŞ, Ahmet: “Yabgulular Meselesi”, *Belleten*, XXIX/115, Ankara, 1965, s. 517-525.

AYAN, Ergin: “Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasî Evlilikleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sa. 173, Nisan 2008, s. 109-128.

AYDIN, Mehmet Akif: “Kadın”, *DİA*, XXIV, s. 86-94.

AZİMÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali: *Azimî Tarihi*, (Selçuklularla İlgili Bölümler), (yay. Ali Sevim), TTK, Ankara 1988.

BEZER, Gülay Ögün: “Ukaylîler”, *DİA*, XLII, s. 59.

_____, “Terken”, *DİA*, XL, 509.

_____, “Terken Hatun”, *DİA*, XL, 510.

BOWEN, Harol: “İlk Selçuklu Vezirlerine Dair Bazı Notlar”, (çev. Aliye Toker), *Türkiyat Mecmuası* c. XVII, 1972, s. 125-132.

BUNDÂRÎ, Kivâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed: *Zubdetu'n-nusra ve nuhbetu'l-'usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe (trc. Kivameddin Burslan), Ankara 1999.

CAN, Sevim: *Selçuklular Döneminde Kadın(1040-1308)*,Ufuk Ötesi Yayınları, 2008.

- CANATAN**, Kadir: “Geleneksel Siyaset ve Felsefesinin Bir Yorumu Olarak ‘Siyasetname’- Büyük Devlet Adamı Nizâmülmülk’ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/7, 2009, s. 194-220.
- CUNBUR**, Müjgân, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, IX/26, Ankara 1996, s. 585-619.
- ÇANDARLIOĞLU**, Gülçin: “Türk Toplumunda Kadın”, *Hayat Tarih Mecmuası*, sa. IV, Mayıs 1966, s.21-28.
- ÇAYCI**, Ahmet: *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.
- ÇETİN**, Kenan: *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011.
- DAYANDI**, Ahmet: *Alparslan Zamanı Selçuklu Dinî Hayatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 2010.
- DEMİRCİ**, Mustafa: “İkta”, *DİA*, XXII, s. 43-47.
- DONUK**, Abdülkadir: “Çeşitli Topluluklarda ve Türklerde Aile”, *Tarih Dergisi*, sa. 33, 1982, s. 147-168.
- DİVİTÇİOĞLU**, Sencer: *Oğuzdan Selçuklu’ya*, İstanbul 2005.
- EBERHARD**, Wolfram: *Çin Tarihi*, TTK, 1987.
- _____, *Çin’in Şimal Komşuları*, TTK. 1996.
- _____, “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Halklarının Medeniyeti”, *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, 1940-1942, s. 125-191.
- EBU’L FEREC**, Gregory (Bar Hebraeus): *Abu'l Farac Tarihi*, 685/1286,c. I,(trc. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1945.
- ERGİN**, Muharrem: *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları.
- _____, *Dede Korkut Kitabı I*,TTK, 1958.
- ERSÖZ**, Emine: *Manu Kanunnamesine Göre Hinduizm*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- ESİN**, Emel: *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş*, İstanbul 1978.
- GÖKALP**, Ziya: *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1976.
- GÖKSU**, Erkan: “Târîh-i Güzîde’ye Göre Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi”, *History Studies International Journal of History*, III/1, 2011, s. 289-300.

GÜLER, Ali: "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. I, Ankara 1992.

GÜNDÜZ, Ahmet: "Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 5, s. 129-148, October 2012.

GÜNER, Ahmet: "Kâkûyîler", *DİA*, XXIV, 219-221.

_____, "Yezd Kâkûyîleri (Kâkveyhîler) ve Selçuklular", *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler I*, Konya 2001, s. 355-371.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali: "Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları" *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, S.Ü.T.E. Yay. Konya 2013, s. 393-423.

HARMAN, Ömer Faruk: "Kadın", *DİA*, XXIV, s. 83-86.

HUNKAN, Ömer Soner: Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş, (766-1212), İstanbul 2007.

_____, "Türk Hakanlığı'nda (Karahanlılarda) Kadın", *Ortaçağ'da Kadın*, (ed. Altan Çetin), Ankara 2011, s. 375- 394.

HÜSEYNÎ, Sadru'd-dîn Ebu'l-Hasan Alî İbn Nâsir İbn Alî: *Ahbarü'd- Devleti's-Selçukiye*, (çev. Necati Lügal), TTK, 1999.

İBN BATTUTA, Muhammed et Tancî: *İbn Battûtâ Seyahatnâmesi (I-II)*, (haz. Mümin Çevik), 1983.

İBN FADLAN, Ahmed b. Fadlan b. Abbas, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (haz. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer: *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (çev. Mehmet Keskin), I-XV, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.

İBNÜ'L ÂDİM, Kemaleddin Ömer b. Ahmed: *Buğyetü't-Taleb fî Târih-i Haleb*, Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri, (yay. Ali Sevim), TTK, Ankara 1976.

İBNÜ'L CEVZÎ, Ebu'l Ferec Abdu'r- Rahman b. Ali b. Muhammed: *el-Muntazam fî târihi'l-mulûk ve'l-umem*, I-XIX, thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir Atâ-Mustafâ, Abdu'l-Kâdir Atâ, Beyrut 1992.

İBNÜ'L ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l Esîr: *el Kâmil fî't-Tarih* I-XI, 1407/1987, Beyrut.

İNAN, Abdülkadir: "Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın", c. IV *Türk Yurdu*, Ankara 1934, , sa. XXII.

İNAYET, Alimcan-**ÖGER**, Adem: “Uygur Türklerinin Mitolojik Dini ve Tarihi Kadın Kahramanları Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/3, Spring 2009, s. 1183-1198.

İPŞİRLİ, Mehmet: “Elçi”, *DİA*, XI, s. 3-15.

İZGİ, Özkan: *Çin Elçisi Wang Yen-Te’nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK, Ankara 1989.

KAÇIN, Bülent: *Büyük Selçuklu Devletinde Hanedan Üyelerinin Evlilikleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

KAFESOĞLU, İbrahim: *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.

_____, *Türk Milli Kültürü*, 1995.

_____, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, *İÜTM*, XIII, (1958), s. 117-130.

KAŞGARLI MAHMUT: *Divanü Lûgati-it- Türk*, I, (çev. Besim Atalay), TTK, 1992.

KAYMAK, Suat: “Bir Selçuklu Hatunu’nun Evlilikleri: Safiye Hatun”, *Tarih Dergisi*, sa. 58 (2013 / 2), İstanbul 2013, s. 25-42.

KİTAPÇI, Zekeriya: *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanlar*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994.

_____, *Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası Şağab Hatun*, İst. 1991.

KOCA, Salim: *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005.

KÖYMEN, M. Altay: *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I Kuruluş Devri*, TTK, Ankara 2011.

_____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, TTK, Ankara, 2011.

_____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alparslan ve Zamanı*, TTK, Ankara 2011.

KUCUR, Sadi S. : “İkta” *DİA*, XXII, s. 47-49.

KURT, Abdurrahman: “Tarihî Süreçte Türk Kadınları”, *Türkler*, V, 399-405.

KÜÇÜK, Mehmet Alparslan: “Geleneksel Türk Dinindeki ‘Ana / Dişil Ruhlara Mitolojik Açından Bakış”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa. 1, Iğdır 2013, s. 105-134.

MAKDİSİ, George: “Tuğrul Bey’in Evliliği”, (trc. Mustafa Alican), *TOD*, III (2009), s. 139-159.

MANSEL, Arif Müfid: *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, 1995.

MANSURNOOR, Lık Arifin: “Selçukluların Altın Çağında Siyasî Kriz ve Müslüman Bürokratlar: Melikşah İktidarının Doğuşu” *Türkler*, c. IV, s. 731-744.

MERÇİL, Erdoğan: *Kirman Selçukluları*, Ankara 1989.

_____, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, 1993.

_____, *Selçuklular’da Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK, Ankara 2007.

_____, *Selçuklular-Makaleler-*, İstanbul 2011.

_____, “Şahne”, *DİA*, XVIII, s. 292-293.

_____, “Amîd”, *DİA*, III, s. 55.

_____, “Selçuklular”, “Selçuklular” *DİA*, XXXVI, 389-392.

MEVDUDİ, Seyyid Ebü’l-A’la: *Selçuklular Tarihi*, (çev. Ali Genceli), Hilal Yayınları, Ankara 1971.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed. b. Lütfullah: *Câmiu’d-Düvel, Selçuklular Tarihi I Horasan-İrak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, (yay. Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

NİZAMÜLMÜLK, Ebû Alî Kivâmüddîn Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî: *Siyasetnâme* (haz. M. Altay Köymen), TTK, Ankara 2013.

ÖGEL, Bahaeddin: *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

_____, *Türk Mitolojisi I*, TTK, Ankara 1993.

ÖNGÜL, Ali: *Selçuklular Tarihi I*, İstanbul 2014.

ÖZAYDIN, Abdülkerim: *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, İstanbul 2001.

_____, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK, 1990.

_____, “Nizamülmülk”, *DİA*, XXXIII, s. 194-196.

_____, “Müeyyidülmülk”, *DİA*, XXXI, s. 490-491.

_____, “İbnü’l Esîr, İzzeddin”, *DİA*, XXI, s. 26-27.

_____, “Bundarı”, *DİA*, VI, s. 489-490.

ÖZCAN, Abdülkadir: “Hatun”, *DİA*, XVI, s. 499-500.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi: “Tuğrul Bey Dönemi”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (ed. Refik Turan), Ankara 2012, s. 57-80.

_____, “Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşu”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (ed. Refik Turan), Ankara 2012, s. 39-56.

_____, “Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedanî”, *DİA*, XXXV, s.19-21.

PAPP, Sandor: “Vasal” *DİA*, XLII, s. 531-534.

PEHLİVANLI, Hamit: “Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)”, *Selçuklular’dan Bugüne Tarih El Kitabı*, (ed. Ahmet Nezihi Turan), Ankara 2004, s. 7-98.

POLO, Marko: *Marko Polo Seyahatnamesi II*, haz. Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser.

RAVENDÎ, Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali: *Rahatü's-sudur ve Ayetü's-surur* 604/1207, c. I-II, (trc. Ahmet Ateş), TTK Ankara 1957.

REŞİDÜDDİN, Fazlullah: *Camiü’ Tevârih: Selçuklu Devleti*, (çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenga Yay., İstanbul 2010.

ROUX, Jean Paul: “Ortaçağ Türk Kadını”, *Erdem*, c. VI, sa. XVIII, 1990, s. 693-724.

SELÇUK, Havva: “İbn-i Hallikan’ın Vefayâtü’l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklu Devlet ve İlim Adamları”, *Erciyes Üniv. Sosyal BilimlerEnstitüsü Dergisi*, sa. 8, 1999, s. 105-114.

SEVİM, Ali: “İbnü’l-Kalânîsî’nin Zeylû Târih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I.(H.436-500 = 1044/45-1106/07)”, *TTK Belgeler*, XXIX/33, (2008), s. 1-42.

_____, “Tutuş’un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü”, *Belleten*, XXVIII-107, 1963, s. 411-435.

_____, “Azimî”, *DİA*, IV, s. 330-331.

_____, “Sıbt İbnü’l Cevzî”, *DİA*, XXXVII, s. 87-88.

SEVİM, Ali- **MERÇİL**, Erdoğan: *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, 1995.

SEVİNÇ, Necdet: “Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa. 8, Ekim 1980, s. 17-74.

SİBT İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu: *Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yan*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim), TTK, Ankara 2011.

SOLMAZ, Sefer: “Selçuklu Tarihi Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi”, *Selçuk ÜniversitesiTürkiyat Araştırmaları Dergisi*, sa. 35, Konya 2014, s. 545-575.

SÜMER, Faruk: “Arslan Hatun”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa. 44, Ekim 1986, s. 8-13.

_____, “Eski Türk Kadınları”, *Türk Yurdu*, sa, 3, Eylül 1954, s. 191-194.

_____, “Oğuzlar”, *DİA*, XXXIII, 325-330.

ŞEŞEN, Ramazan: *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

TANERİ, Aydın: “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sa. 8-9, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1967, s. 75-186.

TAŞAĞIL, Ahmet : *Göktürkler III*, TTK, Ankara 2004.

_____, “Karahitaylar”, *DİA*, XXIV s. 415-416.

TOPALOĞLU, Bekir: *İslâm'da Kadın*, İstanbul, 1965.

TURAN, Osman: *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.

_____, “Terken Ünvanı”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, 1944, s. 67-73.

_____, “İkta”, *İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1988, s. 949-959.

TURAN, Refik: “Malazgirt Fatihî Alparslan”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (ed. Refik Turan), Ankara 2012, s. 115-118.

URFALI MATEOS: *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, 1987.

UYGUR, Hatice Kübra: "Dede Korkut Hikayelerinde Kadın Statüsü" *Uluslar Arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, 21, 2013, s. 1-31.

ÜÇÖK, Bahriye: *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat, 2011.

YAKUT, Esra: "Eski Türklerde Hukuk" *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, 2002, s. 401-426.

YÂKÛT el- HAMEVÎ, Ebû Abdullâh Şihâbu'd-dîn Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî: *Mu'cemu'l-buldân*, I-V, Beyrût 1977.

YAVUZ, Yusuf Şevki- **AVCI**, Casim: "İbnü'l Cevzî Ebü'l Ferec", *DİA*, XX, s. 543-549.